

MAGYAR
REGÉNYIROK

KÉPES KIADÁSA

SZERKESZTI

MIKSZÁTH KALMÁN

32

Gyulay Pál

Egy régi udvarház

MAGYAR REGÉNYIRÓK

KÉPES KIADÁSA

Szerkesztette és bevezetésekkel ellátta

MIKSZÁTH KÁLMÁN

32. KÖTET

EGY RÉGI UDVARHÁZ UTOLSÓ GAZDÁJA
NŐK A TÜKÖR ELŐTT * A VÉN SZINÉSZ

Írta

GYULAI PÁL

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1911

Gyula Pál

EGY RÉGI UDVARHÁZ UTOLSÓ GAZDÁJA

NŐK A TÜKÖR ELŐTT * A VÉN SZINÉSZ

IRTA

GYULAI PÁL

BÉR DEZSÓ RAJZAIVAL

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1911

PH

3176

M3

köt. 32

Minden jog fentartva

Franklin-Társulat nyomdája.

GYULAI PÁL.*

Gyulai Pál első novelláját, a *Három beteg* címűt 1850-ben írta, az utolsót — *Egy anya* — 1866-ban. Az e két évszám közé eső tizenhat esztendőbe esik írói jellemének kifejlődése, egész belső alkatanak kialakulása és a forma, a kifejezés eszközei fölötti teljesen biztos uralom megszerzése. Az első novella írásakor kezdő író volt, a ki még keresi a maga útjait, idegen hatások alatt áll, még nem hatolt le az emberi lélek és a saját lelke mélységeibe s inkább merft irodalmi reminisczenziákból, mint önmagába beolvasztott élményekből. Az utolsó novella írásakor már kész ember volt, az a teljesen, egységesen kialakult jellem, a melynél különbet pregnáns körülhatároltság és energikus határozottság dolgában nem ismerünk egész irodalmunkban. Már akkor túl volt élete munkája legnyomatékosabb részén: lírai költeményeinek mintegy fele megvolt, korszakos jelentőségű harczát az előtte való kor irodalmának értékelése körül megharcolta. Ezután már csak új műveket alkotott, egyéniségéhez többé nem járult új vonás, világnézete hozzáférhetetlen volt már minden módosulásnak, érzéseinek köre is

* Mikszáth Kálmánnak, e vállalat szerkesztőjének elhunytá folytán ezt a bevezetést Schöpfung Aladár írta.

meg volt szabva s szíve nem nyílt meg többé új belső átalakulásoknak. Az ő egyénisége harczok között alakult ki, de mikor egyszer lehiggadt, akkor rá nézve minden lehetséges belső probléma meg volt oldva, már csak folytatni tudta magát, egyenes úton.

Ha lirájának jellemrajzában csak a hatvanas évek végéig írt verseit vennők figyelembe, akkor is megkapnók még ezután negyven évre terjedő egész lirájának képét. További élete már csak megénekelni való tárgyakat adott neki. Már fiataalkori lirája is azt a képet mutatja, melyet mint Gyulai lírai képét ismerünk: egy mélézásra hajló, gyöngéd, finom lelkű ember, a kit heves szenvedélyek sohasem bántanak, a kiből könnyen reflexióba olvad az érzés, érzésbe, a reflexió, a kiből teljesen hiányzanak a geniális nagy mozdulatok, de annál több benne a bensőség és őszinteség. Néha még idegen hatások fátyolozzák el különben tiszta hangját: egyegy fordulatban Vörösmarty, másokban Petőfi, ismét másokban Heine hangját véljük felismerni. A közélet iránti élénk érzék most még — az abszolutizmus, a magyar közélet úgyszólván teljes szunnyadása korában — leginkább a szabadságharcz lelkesítő és bánatos reminiszczenziáiban mutatkozik; ebből fognak fakadni később politikai szatirái és epigrammái s ezt a hangulatot fogja majd össze egy nála szokatlan nagy arányú, bár töredék képben a *Rombányi*. A szerelem sem az egész valót felzaklató, rejtelmes hatalom fölötte, hanem csöndes, könnyen búsongásra hajló, érzéki tűztől csaknem

teljesen mentes vágyakozás az egyéniségét kiegészítő nő után. Gyulai fiatalkori szerelmi lírája — mindössze néhány kis vers — tulajdonképen alig más, mint előhangja későbbi családi lírájának.

Gazdagnak egyáltalán nem mondható Gyulai lírája, mint a hogy egész szelleme sem. Tárgyköre még a lira hagyományos tárgykörét sem öleli fel teljesen: szerelem, haza, természet — egyébre alig van hangja. Olyan érzelmi életet élt, a mely semmivel sem haladja túl bármely átlagos ember érzelmi életét s művészi értéke nem is gazdagságában, mélységében, vagy változatosságában van, hanem abban a művészi teljességben, a kifejezésnek abban a kristályos tisztaságában, a melylyel magát kialakítja. A hang tiszta csengése adja meg a művészi hatást. Mindig érezzük, hogy minden hatásra számított kiszínezés, minden nagyzolás nélküli azt mondja el a költő, a mit érez és teljesen úgy mondja el, a hogy érzi: önmagát adja, olyannak, a milyen. A mi az affektálás nélküli, becsületes őszinteséget illeti, abban alig van párja irodalmunkban. (Mint kritikus, másokban is az affektálást gyűlölte legjobban.) Ebben is lényegnek uralkodó vonása érvényesül: igazságérzése, a mely egyaránt kiterjedt az erkölcsi igazságra és a művészi igazságra. Rendkívül biztos stil-érzéke sem egyéb, mint igazságérzetének a stílus szempontjából való nyilvánulása, mert a stilszerűség s általában minden stil-művészet nem egyéb, mint a mondani-valónak a maga természete szerint való, vagyis belső igazsággal teljes kifejezése.

Ez a tartalomban és formában egyaránt nyilván-

nuló igazság jellemzi Gyulait, a prózaírókat is. Kritikai és irodalomtörténeti munkásságának eredményei általánosan ismeretesek: tőle származnak s általa mentek át a köztudatba irodalmunk múltjának csaknem összes fontosabb érték-megállapításai; azt a nagy irodalomtörténeti anyagot, melyet Toldy Ferencz összegyűjtött, javarészében ő dolgozta fel az értékelő kritika szempontjából, ő állította Petőfit és Aranyt végérvényesen irodalmi fejlődésünk csúcspontjába s ő adta az első, máig is majdnem magában álló két igazán művészi életrajzi monografiát a magyar irodalomnak. A hogy lírája nem tartalmi gazdagságával és változatosságával válik ki, kritikáját sem a szempontok sokasága és sokfélesége jellemzi. Egyéniségének zárt, önmagában kifejezett és körülhatárolt volta nem engedte, hogy a nagyon fogékony és nagyon sok szempontú kritikusok módjára úgyszólván hozzáalakuljon a költőhöz, a kit tárgyal: rá csak azok a költők s a költészetnek csak azok a szépségei hatottak, a melyekhez hozzá volt hangolva, mint a hogy a hangvilla csak azokat a hangokat adja vissza, a melyekre hangolva van. Épp ezért a kép, melyet egy-egy költőről rajzol, csupa belső igazság, de nem mondható teljesnek. Vörösmarty egyéniségét és költészetét pl. senki sem rajzolhatja több igazsággal és igazabb megértéssel, de mindenki találhat Vörösmartyban fölös számmal olyan szépségeket és olyan tulajdonságokat, a melyek mellett Gyulai elhaladt a nélkül, hogy észrevette volna őket. Nála, a ki semmitől sem állott távolabb, mint az affektáló kritikai lirizálástól, abban

nyilvánul a kritika elmaradhatatlan lírai eleme, hogy csak azt tudja értékelni egy költőben, a miben bizonyos mértékig ő maga is tükröződik. Nem is tudományos, elméleti megfontolásokon alapult az ő kritikai ítélete és módszere, hanem saját művészi ösztönén és az irodalom remekműveiből — leginkább Shakespeareből — s a saját frói gyakorlatából leszűrt tapasztalatán. Ezért ítélete mindig szubjektív s hogy mégis a legtöbb esetben, a mikor a multról s kortársairól szól, igazságnak érezzük mindannyian, annak az a magyarázata, hogy az ő szubjektivitása nem pillanatnyi, változó hangulat, hanem az igazság iránti rendkívül élénk érzékben gyökerezik, mely lényének gyökere. Az ő egyénisége számára nincs szubjektív igazság és objektív igazság, hanem csak egy, egységes igazság van. De viszont: a mi az irodalomban lényétől idegen volt, a mihez nem talált magában rokon húrokat, attól teljesen elfordult s azt sem tudta benne értékelni, a mi valóban érték. Innen van, hogy kortársai némelyikét, pl. Vajda Jánost, egyéniségének az övével teljesen ellentétes volta miatt, sohasem tudta megérteni. Ebből érthető elutasító magatartása irodalmunk újabb jelenségeivel szemben, a melyek új, az ő korától teljesen elütő kor, az övétől teljesen elütő körülmények között nevelkedett és fejlődött nemzedékek, az övétől gyökeresen különböző ízlések termékei. Ez az elutasító magatartása kifejezettebben jutott kifejezésre, mint a milyen volt, kritikáinak polemikus hangja miatt, a minthogy az ő kritikája rendszerint polemikus: vitatkozás a kri-

tizált mű szerzőjével. S a polémia természete, stílusa hozza magával, hogy a vitázó jobban kiélezi azt, a mit támad, mint a mit helyesel. Gyulai az irodalomban s az életben egyaránt szenvedélyes vitatkozó volt; nyilván meggyőződésének erőteljes volta, a melylyel velejár a mások meggyőzésére való vágy is, hajtotta vitára, de szerette a vitát önmagáért, a vitatkozásban nyilvánuló szellemi tornáért, az érvek és ellenérvek csattogó-pattogó játékáért is s mindig örült, ha valaki az ő érveit talpraesett ellenérvekkel tudta kivédni.

Riedl Frigyes mutatott rá Gyulairól szóló tanulmányában arra a belső kapcsolatra, mely Gyulai életrajzi művei és novellái között van. Vörösmarty s Katona életrajza egy egy költő egyéniségének, pályájának, munkásságának lélektanilag kimélyített, inkább intuitív művészettel, mint tudományos módszerességgel való, csaknem novellisztikus megelevenítése. Ugyanilyen eszközökkel készültek novellái is, melyek tulajdonképen képzelt emberek lélektani életrajzai. Gyulai egyetlen novellájában sem rajzol cselekvényt, a mely több különböző egyéniség súrlódásából keletkezik. Minden novellája egyetlen alaknak jellemrajza, a többi alakoknak csak annyiban van létjoguk, a mennyiben életük kapcsolatba jut a főalakkal s csak azokkal a vonásaikkal kerülnek elénk, a melyek által ez a kapcsolat létrejön. Nincs önálló életük, csak annyiban vannak, a mennyiben a főalak sorsára hatnak s néha szinte csak ürügyek arra, hogy a főalakot jobban megvilágíthassa az író.

Gyulai minden novellájának alkata ez: egy bizo-

nyos meghatározott jellemvonásokkal rajzolt ember bizonyos meghatározott helyzetbe kerül. Az ember jelleme és helyzete között összeütközés támad s ebből az összeütközésből fejlődik ki az ember sorsa. Más szóval: minden novellájának tárgya egy embernek a maga milieujével való szembekerülése. Az emberek tehát teljesen kialakult jellemmel, mint zárt egyéniségek jutnak bele a történetbe, jellemük nem előttünk alakul és fejlődik, hanem — hogy úgy mondjam — csak legombolyodik előttünk, vonásról vonásra. Nagyon jellemző ez Gyulaira; csak olyan embereket tudott rajzolni, a kik abból a típusból valók, mint ő maga: átalakulásra, alkalmazkodásra képtelen, minden dimenziójukban kifejezett és meghatározott jelleme-
ket. (Hasonlítsuk össze Gyulai alakjait Jókai alakjainak úgyszólván korlátlan alkalmazkodó képességével s megkapjuk a két író jellemének egész ellentétességét.) Legnagyobb és legkitünőbb novellájában, az *Egy régi udvarház utolsó gazdájá-*ban az új viszonyokhoz alkalmazkodni nem tudó, asszimilálódásra képtelen régi módi magyar ember típusát állítja elénk. Radnóthy Eleknek a megváltozott viszonyok között ugyanazok a tulajdonságai okozzák pusztulását, a melyeken azelőtt jólléte alapúlt. Egy más világban nevelkedve és fejlődve azzá, a mi, úgy csöppen bele a Bach-korszak viszonyaiba, mintha egy idegen világrészbe jutott volna. Mássá fejlődni, az új helyzethez hozzá hasonulni már nem tud, egész szűk világával ellentétbe kerül, minden mozdulatával nekimegy valami

áttörhetetlen falnak. Minden szándéka visszájára fordul, hazafisága lázadás, tudománya tudatlanság, úri büszkesége oktalan gőg, erélye erőszakoskodás számba megy ebben az új világban, a mely nem érti őt s a melyet ő sem ért. Úgy kell elpusztulnia, lassan, úgyszólván fzenkint. Gyulainak még az az alakja is, a ki látszólag teljesen átalakúl, egészen más emberré: *Glück-Szerencse* úr is csak külsőleg vedlik át: a jóra való kecskeméti magyar csak elrejtőzik az asszonyi zsarnokság kényszere alatt a berlini német polgár plundrája alá; a mint ezt a külső kérget leolvasztja róla a magyar szó és magyar bor, mindjárt kifelé fordul igazi valója.

Az olyan ábrázolási módnak, mint a Gyulaié, a típus felel meg s Gyulai novellái valójában típusrajzok is. A rajz műformájának, mely később, a nyolczvanas években Mikszáthtal uralkodó szerepre jutott irodalmunkban, Gyulai az első nyomatékos képviselője. Minden novellája többé-kevésbbé kiszélesedő rajz: egy tipikus alaknak apró vonások tömegéből kibontakozó ábrázolása. A lényeg benne mindig a lélektani rajz megelevenítő biztossága és a kompozíció szigoruan zárt egysége. Ebben — mint különben mindenben — Gyulainál gyakorlat és elmélet összeesik. A kritikában is, főleg Jókai-val szemben, mindig a lélektani rajzra és a kompozícióra vetette a fősúlyt.

De az ábrázolás módjából folyik az ábrázolás stílusa s a mű hangulata is. Az embernek környezetével való összeütközéséből humoros hangulat keletkezik s a tipusos ábrázolás is a humor irá-

nyába hajt. Gyulai novelláinak hangulata mindig humoros, talán csak első, fiatalkori novelláját, a *Három beteg*-ét véve ki, a mely még csaknem teljesen irodalmi hatások terméke. (Bizvást beleilLENÉK Jókai híres gyűjteményébe, a *Csataképek*-be). Már *A vén színész*-ben határozottan kimutathatók a humoros felfogás nyomai. Még jobban előtérbe jut a humoros hangulat a még sok vonásában konvencionális *A fősvény balálá*-ban, a komikus vonások túlsúlyával tűnik fel *Az első magyar kómikus*-ban és még inkább *Glück-Szerencse úr*-ban s a maga egész mélységében érvényesül az *Egy régi udvarbáz utolsó gazdájá*-ban.

Gyulai elbeszélő művészete kétségkívül ez utóbbi novellában emelkedik legmagasabbra. Ennek alaphangulata az a mély, nemes melancholiájú humor, melynek párját irodalmunkban csak Arany néhány alakjában (legjellemzőbben az öreg Toldiban) találjuk. A központjában levő alak, Radnóthy, teljes elevenséggel áll előttünk: látjuk lényének rejtett gyökérszárait, ezer apró vonásból egységesen, teljes plaszticitással bontakozik ki előttünk s egyéniségéből és a körülményekből, melyekbe jutott, végzetes szükségszerűséggel alakul ki sorsa. Az egész perspektíva, a központban álló egyetlen alakkal s mögötte az egész nemzet sorsának képéig kiszélesedő háttérrel, csodálatraméltóan biztos művészettel van megalkotva; a főalak és háttere szervesen össze van forrva s az egész kép egy önmagában teljes egység benyomását adja. A hangulat elejétől végig zavartalan egységből kél ez

a benyomás, minden részletet összefoglal az író mély megindultsága a pusztulásnak azon a képén, a melyet elénkbe tár. Ez a lírai momentum azonban sohasem zavarja meg a rajz biztonságát, bele van rejtve a rajz vonálaiba, az árnyékolás finomságaiba, felszívódik a képben, levegőjévé válik.

Gyulai elbeszélő stílje is ebben a novellában jut művészete tetőpontjára. Teljesen átítatja a történet hangulata, kristálytiszt szabatosságával mindent kifejez, a mi kifejezni való és mindent éreztet, a mi érezni való, nemcsak a képeket adja meg, hanem a képek hangulatát is. Nincs egyetlen fölösleges, vagy nem a maga helyén álló szó, a mely megbontaná a hangulat egységét. S csodálatos frissességben maradt meg ez a próza. Gyulai többi novelláin legalább itt-ott megérezzük, hogy irodalmunk egy meghaladott fejlődési fokának termékei, az *Egy régi udvarház* azt a benyomást teszi, hogy ma sem lehetne másképp megírni. Csak azt a különös ízt kapta az időtől, a mely a nagyon finom régi borok legdrágább sajátsága.

EGY RÉGI UDVARHÁZ UTOLSÓ GAZDÁJA

I.

A Radnóthy Elek udvarháza híres volt a Kis-Küküllő mentén. Tulajdonkép nem is volt udvarház, a hogy' Erdélyben a kisebb birtokú nemesek falusi lakait nevezik, még kevésbé várkastély, a mely névvel csak a mágnások várakbói átalakított vagy nagyobbyszerűen épített kastélyait szokás megnevezni. A Radnóthyé e kettő közt foglalt helyet, hasonlóan családjához, mely se a mágnásokhoz, se a tekintetesekhez nem tartozott, hanem méltóságos volt, így, erdélyi divat szerint, kisebb a nagyságosnál s több a tekintetesnél.

Az udvarház magas dombon emelkedett. Onnan uralkodott az alatta elterülő falun, s vetett hosszú árnyakat, ha napfényes alkonyon vagy holdas éjjel a folyam tükrében nézegette magát. Nagy négyszög, földszintes épület volt, belső udvar nélkül, de ha ennyiben különbözött is a várkastélyoktól. annyiban épen nem hasonlított a közönséges udvarházakhoz, a mennyiben négy úgynevezett tornyos bástyával büszkélkedett, magas emelete majdnem kettősnek látszott, széles zsindelyfödele pazar szélességgel nyújtózott a magasba, homlokzatán óriás

s már megfeketült kőzimer gúnyolta a házörző kőrifák százados fiatalságát s kinyúló tornáczából oly fennhéjázó kilátás nyílt, hogy a birtokos udvarházához tartozóknak képzelhette a völgy hosszában elszórt falucskákat.

Udvara kénye-kedvére nyúlt el. A felső udvar a domb síksága volt, a melyet kert övezett, egész a folyam kanyarodtáig. A ház mellett, mintegy hozzáragadva, a konyhaépület húzta meg magát, mindig füstölő kéménynyel, eczetes üvegekkel megrakott tornáczozal s léczes ajtóval, a mely előtt az úgynevezett gazdasszony vagy más néven kulcsárné, a szakács ellenőrzője, segédje s ha kell, helyettesítője, mindegyre megjelent, hol sápitva, hol nyelvelve, mint a kin az egész ház terhe nyugszik.

Itt hasalt vagy kapkodott csontok után a nagy komondor, a melyet, hogy meg ne dühödjék, folyóvíz nevére, Marosnak keresztelt a babonás béres. Itt függött egy faalkotmányocskán holmi kis harangnak is beillő csöngetyű, a mely napjában háromszor pontosan megszólalt: tizenkettőkor a külső cselédeknek, egykor a belsőknak, kettőkor az uraknak. Rendesen a kis sánta Mányi csengetett, egy nyomorék árva leány, a ki a majorságot, főleg a ludakat őrizte; nagyon gyönyörködött a csöngetyű hangjában s félóráig is elhúzta volna, ha a mérges gazdasszony ki nem kiált: — Nem hallgatsz már, te kis béka! — Itt jelent meg reggelenként a méltóságos asszony széttekinteni, pirongatózni, munkát adni a jobbágyasszonyoknak s

alamizsnát osztogatni a szegényeknek. Itt gyűlt össze esténként beszélgetni a cselédség színe: a szobaleány, az inasok, a huszár, a hintós kocsis, s a kertész, a ki nyalka, rátartó volt, s nagyon is a gazdasszony kegyében állott.

A kertész nem ok nélkül tartotta rá magát. A keze alá bízott kert egy egész kis tartomány volt; se a régi francia kerthez, se az új angol parkhoz nem hasonlított, eredeti magyar kert volt, a mely dúsan megáldva a természettől, magában foglalt mindent: virágos, veteményes, gyümölcsös, méhes kertet, aszalót, pálinkafőzőt, malmot, egy pár rétet, jó darab erdőt s a családi sírboltot a falusi temető felé. E rend a rendetlenségben, e számítás a pazarlás közepett, e gond a hanyagság kíséretében, sok bizarr bájt, vadon szépséget ruházott reá. A kertész mindig jobbágy családból telt ki, s a fiú örökölte atyja hivatalát. Mindenik öregbítette tudományát és gondolt ki valami újat. A mostaninak atyja volt köztök a legnyughatatlanabb; járt és tapasztalt, nagy tervekkel jött haza, a melyeket soha sem tudott végrehajtani. Azonban az a hársfasor a kert legkiesb pontján, a mely középiütt tágas körré alakúl, az ő műve. Egy kékes-fehérre festett kis filegorja díszeleg itt, elevenzöld gyepkarikák váltakoznak szanaszét, cserepekbe ültetett virágok nyílnak köröskörül, s roppant kő Neptun ontja orrán-száján egy kis patak vizét. A falusiak minden vasárnap eljöttek ide bámulni, a gyerekek órákig elállingáltak a kő Neptun előtt, be is dugdosták orrát fűvel vagy szöszszel. Nem

egyszer hangzott innen nagy lárma! a kertész ütlege s a gyerekek visítása.

Az alsó udvarban elszórt gazdasági épületek emelkedtek. Az egész tért porcsfű vonta be, kopott szőnyegként, egymást átvágó ösvények csirázdaival. Egyik egyenesen sietett a gazdatiszti lakba s onnan a csűrnek fordult; a másik az istállóba futott s a csikós kertben veszett el; a harmadik meg-megbujva kigyózott az ólakhoz és ketreczekhez; a negyedik sokfelé ágazva rohant a pajtákba. Mindeniknek volt mellékága a gémes kúthoz, majd mindeniket átvágta a porondos kocsíút, a mely büszkén huzódott a galambbúgos kaputól fel a dombra, az udvarházig.

— Csak annyi forintom volna, a hány kocsi jár itt naphosszat — sóhajtá sokszor a féleszű bivalos, a berobogó kocsikra bámúlva.

Radnóthy nem is szűkölködött vendégek nélkül; azért sok év óta első alispán, azért lakik oly közel az országúthoz, azért van annyi vendégszobája. — Hiven megőrizte a ház becsületét. — A félszer ritkán volt idegen hintó vagy kocsi nélkül. A kapufélfánál vagy beljebb is szünetlen egy-egy paripa ficzánkolt, valamelyik kurta nemesé, a ki tisztelkedni vagy értekezni jött. A gyalogosok sem hiányoztak. Alatt és fenn nyüzsgött az udvar a sok ügyes-bajos jobbágyembertől, a kik levett kalappal csapatonként sorjáztak fel a méltóságos alispán úrhoz.

Hát még mikor név- vagy születésnapra gyűlt össze a szomszéd nemesség vagy tisztújításkor

kortescsapatok vonultak át. Pattogott az ostor, nyihogott a ló, szűkölt a kutya. Az érkező vendégek egymást kergették, a félénk asszonyok sikoltottak, a sürgő cselédek egymásba ütköztek. A kurjantás riadó zenébe veszett s a táncz mámore a boréval egyesült. Fenn a teremben, kinn a ház előtt, alatt az udvaron, mindenütt dobogott a föld, csengett a levegő, csapongott a szív, s a vénülő ház kivilágított ablakaival mintegy megifjodva tekintett ki az éjbe, messze hirdetve a környéknek, hogy gazdája mulat.

Mindez csak volt és oda van. Az udvarház pusztulását és szegénységét gyászolja. Alig ismerhetni reá. Maga a hazatérő Radnóthy is ámulva nézi, mintha nem volna az övé, pedig csak másfél év óta nem látta. De ez a másfél év több volt egy századnál s egy udvarháznál régibb és nagyobb dolgokat is megviselt vagy elpusztított. Radnóthy 1848 ősze óta nem volt otthon, mert Kolozsvárott megbetegedve, majdnem egy esztendeig nyomta az ágyat, s még azután is sokáig gyöngélkedett. Az alatt egy nagy forradalom viharzott el, s Erdély iszonyú csaták- és pusztításoknak volt színhelye. Nem csoda, ha 1850 kora tavaszán alig ismer udvarházára. Bizony a ház is alig ismerhet reá. Ő sem a régi többé; nagyon megfogyott és megöszült. Komor, beesett arczán vonásai régi kifejezésének csak romjaira találhatni. Apró fekete szeme villog ugyan, de némi haragos búskomorságban. Bajusza sincs kipödörve, a helyett hosszú szakálat eresztett, a mi még mogorvábbá teszi. Öltözte is

hanyagabb, mondhatni kopott. Rókamálos mentéje pecsétfoltos s a zsinórzat rajta foszlásnak indúlt. Vidrafővegét kiette a moly, s hol jobbra, hol balra csapja, a mint rossz kedve hozza magával. Minden, a mi jobb napjaira emlékeztet, csak félfődelű díszes kocsija, a melyet az utolsó tisztújításra csináltatott, öreg István huszárja, a ki régi fontosságával ül a bakon, s a három almás-szürke ló, a melyek oly vígan ügetnek, mintha most is a megyeházától hoznák haza.

Hajdan nemcsak a lovak ügettek vígan, maga a bennülő gazda is derült volt. Majd mindig csendes megelégedéssel közeledett ősi birtokához, a hol minden mintegy várta és üdvözölte. A tornyocskák közt kanyargó füstgomoly már messziről intett feléje, a malomgát moraja mind hangosabban és barátságosabban köszöntötte; a kert fái virágosabb lombbal vagy érettebb gyümölcscsel fogadták; szeme nem egyszer pihent meg egy-egy újabb boglyán vagy asztagon; a hazatérő nyáj kolompja, mint szives «jó estét» csendült fülébe; a hunyó nap csak érte, csak azért látszék késni, hogy még egyszer rávilágíthasson a táj szebb pontjaira s a tornáczon ülő nejére, a ki már megismerte a jól ismert kocsit és kendőt lobogtat. Akkor mindezzel keveset gondolt, most a legapróbb részlet is eszébe jut, eszébe juttatják az udvarház dűledező kéményei, rongált tornyocskái, roskatag födele, betört ablakai, penésztől sárgás-zöld fala, a pusztuló udvar, a romok, az elhagyottság s az egyetlen még régi állapotjában levő épület, a családi sírbolt, a

melyet úgy kiemel az alkonyfény, mintha mondani akarná, hogy odanézzem, most várja neje.

De bármily erős volt a felindulás, a mely Radnóthy szívét emésztette, arca egykedvűen komor maradt. Nem akarta, hogy szánakozzanak rajta cselédei, kivált István huszár, a ki a bakról mindigre betekintett és szólni szeretett volna, hanem folyvást a volnánál maradt szegény, mert a mióta ura kedvetlen és beteges, ritkán tudja és meri eltalálni, mi esik neki jól s mi nem. Az is baj, ha szól, az is, ha hallgat. Bárcsak aztán haragunnék reá Isten igazában s ütné nyakon, mint régen, a mi szintúgy jól esett, mert megérdemelte. Most is elszenvedne akármit, csak szólni engednék; hiszen neki is az fáj, a mi urának, ő is itt növekedett, itt élte világát, itt vénült meg. Így évdődött a hű cseléd s elvégre is erősebb volt érzése, mint akarhatja.

— Hejh méltóságos uram, beh pusztulásnak indult itt minden! — tört ki belőle keservesen a szó s épen rosszkor, mert a kocsi egy gübbenőbe zökkent.

— Mit fecseg kend, mi köze hozzá? Még fel-dülünk, fényes nappal, saját udvarházam előtt! — kiáltá indulatosan Radnóthy s neki is épen oly jól esett a szó, mint cselédjének.

Azalatt István huszár leszállott, tartotta balfelől a kocsit, noha akár ne is tartotta volna, mert ura nem annyira reá bosszankodott, mint inkább a rossz útra, a mely hajdan síma volt, mint a palló, a kinn ácsorgó volt jobbágyokra, a kik egykor messziről levették előtte a kalapot s most alig billentik meg.

Benn az udvaron sem várt reá öröm. Romjait is alig láthatta annak, a mi hajdan gyönyörködtette. Nem sűrögtek a cselédek, nem lepték el a vályút lejármolt ökrök; nem fejték a teheneket vidor szolgálok, nem ülték körül dolgosok a malomkő asztalt a tisztartó háza előtt, maga a tisztartó sem sietett elébe, e hű ember, a ki harmincz év óta szolgálja, s ha otthon van, mindig kiszalad kocsijához elmondani a távolléte alatt történeteket. Hát a kedves gyermekek, Géza és Erzs, az ősi birtok és jó név e nagyreményű örökösei, hol maradtak? Hányszor futottak elébe hazajöttekor, hogy hozott-e a városhól valamit. Most senkisé fogadja. Az udvaron csak a féleszű bivalos lézeng, a ki, úgy látszik, béresi méltóságra emelkedett. Négy sovány ökröt fog ki a járomból egy gyerkőcz segítségével, s úgy báméskodik reá, mintha idegen volna. Az ösvényeket benőtte a fű, a kocsit porondját elmosták a záporok s a kétfelől ültetett akác- és eczetfákat disznók turkálták fel. A pajták és istállók bedőlve vagy üresen ásítoznak egymásra, a csűrös kert is pusztá, a kerítés meg' mindenütt megbomlott s a szolgáló tüzelőnek hordja, nem is szégyelve magát, épen a szeme előtt. Még a komondor sem akar reá ismerni, előbb megugatja, csak azután, a mikor mély parancsoló hangon hallja kimondatni nevét, hunyászkodik meg és lapul lábához.

A kutyaugatásra végre megjelent a tisztartó, egy köpczös kis ember, egy ingben, rongyos kalappal és hosszúszárú pipával. Radnóthy most látta

*A tisztartó kérdés nélkül is felelt, össze-vissza beszélt
mindent.*

először tisztartóját, a kit a mult évben küldött ide egyik jó barátja, mert régi tisztartóját még a forradalom elején megölte volt a föllázadt oláhság. De bár soh'se látta volna; nem tetszett neki az egész ember, talán mert sajnálta a régit, talán mert sértette az a szégyenítő lárma, a melyet ez ütni kezdett, ide-oda futkosva, szüntelen kiabálva, hogy megérkezett a méltóságos úr, felesége csináljon jó vacsorát, a szomszéd faluból kerítsenek valami jó bort, a zsidótól hozzanak két szál gyertyát, a kocsisnak és lovaknak is adjanak, a mi telik. Sokkal örömelebb szemlélte a kis sánta Mányit, a ki egész örömmel futott hozzá és zokogva csókolta kezét.

E nyomorék árvát boldogult neje vette volt a házhoz, s ime most csak ő az egész család képviselője, belőle áll a viszontlátás egész öröme.

Így mélézva haladt fölfelé, itt-ott megállva, kérdezősködve s nem várva be a feleletet.

A tisztartó kérdés nélkül is felelt, össze-vissza beszélt mindent. Áldotta az isteni gondviselést, hogy ide jöhetett és rendbeszedhette a jószágot. Azt nem is képzelheti ember fia, hogyan feldúlt, kirablott itt mindent a fellázadt oláhság; ő éjtenapot összetett, futott-fáradott, orrával túrta a földet, hogy a régi lábra állítsa vissza a méltóságos úr jószágát, de van is ám láttatja. Az udvarház egy része már lakható, a méltóságos úr szobája egész paradicsom. Az elrablott bútorokból is sokat visszaszerzett, hol a harmadik, hol a negyedik faluból, még a konyhaépület csengettyűjét is megkerfítette,

fizetett is érték elég borraivalót, s ezt a méltóságos úr bizonyosan megtéríti neki. A gazdaság is foly valahogy, de nincs semmi jövedelem, mert a beruházásra kell fordítani mindent; az is nagy baj, hogy a volt jobbágyok elfoglaltak néhány darab földet; a többit majd mind felébe adta ki, mert drága a napszám, a curialisták nem akarnak se dolgozni, se fizetni, kivált az oláhok; marha sincs elég, aztán az adó, szállásolás, pörlekedés fölemészt minden jövedelmet; tulajdon pénzéből is fordított már valamit a jószágra, csekély összeget ugyan, mert neki is kevés van, de épen jókor, mert valóságos szégyentől menté meg a méltóságos udvart.

Radnóthy mind csak hallgatta, mint a molnár malma zúgását. Egészen egyébre gondolt.

Vizsgálta a házörző kőrifákat, a melyek némi történeti nevezetességgel dicsekedtek, a mennyiben Apaffi, erdélyi fejedelem kétszer ozsonnált árnyaik alatt, a mikor meglátogatta egyik ősét, a ki igen kedves embere volt. Nézte a homlokzat kőcímerét, a mely úgy illett a tisztos épülethez, s egyik földiszéül szolgált, azaz csak romjaikat, mert a kőcímer összetörve hevert a földön, a fák pedig beégett derékkel sindevészték.

Lesütötte fejét; úgy tetszett neki, mintha összestört címere családja pusztulását és gyalázatát jósolná. Néma gondolatjaira, elfojtott érzéseire oly keletlenül hatott a tisztartó zajos fecsegése. Egy pár-szor szeme közé nézett és hallgatást akart neki parancsolni, de a helyett, maga sem tudta miért, talán

szórakozottságból, talán kíváncsiságból, figyelni kezdett reája.

A tisztartónak sem kelle több, még részletesebben, még hangosabban erősítette, hogy tenger a költség és nics jövedelem.

— Hát tisztartó uram azt hiszi, hogy én pénzt hozok, zacskóval hozom az aranyat, vékával a taléért — vágott közbe Radnóthy, bosszusan emelkedve föl egy beomlott gyepadról, a hová még jól le sem telepedett.

— Hinni, csak elhinném, méltóságos uram! de látni? Megelégedném én bankóval is — nevetett a tisztartó, tréfának véelve a dolgot.

— Mit röhög? Azt hiszi, hogy engem meglophat, belőlem csúfot úzhet? — folytatta Radnóthy, egész testében reszketve a méregtől. — Hogy mer egy ingben állani elémben? Vegye le fejéről a kalapot — hallgasson!

E kitörés tulajdonkép nem is tisztartót illette, hanem azokat, a kik összetörték a kőcizmert, beégették a kőrisfákat, földúlták jószágát. Csordultig telt keserűségének pohara, ki kellett ömölnie és arra, a ki legelőször érinti. Épen azért a tisztartó jól teszi, ha hallgat s nem zavarja ura búskomorságát, a ki már talán el is feledte, a mit mondott s a kinek épen az fáj, hogy nem lehet kétkednie, s a rom, pusztulás igenis kézzelfogható. De neki természete volt mindenkit kezéhez szoktatni, most pedig épen szükségesnek látta meg nem engedni, hogy a csak gondolomra mondott, de igen alapos gyanú gyökeret verjen.

— Dehogy hallgatok, ha tűzre tesznek, sem hallgatok — kezdé nagy szörnyűködéssel — vétenék méltóságod úri személye ellen, elámítanám, megcsalnám, megérdemleném, hogy elcsapjon. Én tolvaj? . . . Én Istenem, mire jutottam! Hát ugyan honnan lopjak? Bizony Isten, ha akarnám sem tehetném. Isten úgyse' még a magaméból adnék, a mint hogy adtam is néhány forintot. Dejszen nem csodálkozom; méltóságod most érkezik, nem ismerheti jószága állapotját, nem értheti, mily bajos most gazdálkodni.

— Még feleselni mer? Takarodjék szemem elől! Nem ismerem jószágomat . . . szemtelen! Nem értek a gazdasághoz . . . számár! Kegyelemből élek . . . gazember! Elpusztuljon udvaromból még ma, ebben a pillanatban.

— Ugyan úgy-e? — pattogott a tisztartó ijedtében, csodájában, mérgében, felcsapva imént levett kalapját. — Ez-e a köszönet? Ez-e a hála? Úgy bánni velem, mint egy kutyával. Így jár az ember, ha ilyen koldus uraságot szolgál. Bár soha se tettem volna be lábamat ebbe a jószágba! Bolond voltam, hogy annyit fáradtam, guzslódtam, csak azért, hogy méltatlanságot szenvedjek, kárt valljak, mert tudom én, mit akar méltóságod: megkárosítani, pénzt csikarni rajtam, aztán elcsapni. Nem oda Buda! Más időben élünk, nincs többé vármegye, a szegény embernek is pártját fogják, méltóságod sem alispán már, — hála Istennek — nem ám . . .

Még többet is beszélt volna, azonban István, a

ki a podgyászt hordta fel, meghallván a zajt, ott termett s olyat lódított rajta a domb menedékén, hogy repült belé a kis ember s az alsó udvarig meg sem állhatva, orrára bukott. Radnóthy elfordult s meg sem dicsérte a hű cselédet, tekintélyének e vitéz védelméért. Ott állott bódultan, mintha valaki arczul ütötte volna. Még mind fülébe csengett a tisztartó gorombasága, még mind azon tűnődött: vajon csakugyan mert-e a pimasz neki olyasmit mondani. E néhány szó ezer fulánkot ütött belé s életében először érezte magát megalázva. Aztán elfásult, nem érzett, nem gondolt semmit, s arczára néma, buta érzéketlenség ült ki. Az esti homályba merülő táj visszamosolygott utoljára; mind nézte-nézte s nem látott semmit; csípős tavaszi szél fútt; nem érezte, nem húzta összebb mentéjét; az éledni kezdő falusi korcsmából vidor zene hallatszott ki; nem hallotta, arra sem fordult; csak midőn vacsorára szólalt meg a csengetyű, kezdett ébredezni — a kis Mányi húzta s egész erejéből, örömében, hogy már valahára húzhatja és sokáig, mert nem volt gazdasszony, a ki reá ijeszsen, — ezt hallgatta, mind hallgatta, mint a gyermek a csengő játékszert — oh az ismerős régi hangok — és szemébe könnyek facsarodtak.

II.

Így szállott meg ősi fészkébe az öreg táblabíró, s az első órától nem sokat különbözött a többi nap, hét, hónap. Sehogy sem tudta magát feltalálni otthon. Hasonlított Ripp Van Winkléhez, egy éjszak-amerikai népmonda hőséhez, a ki húsz évig aludt a Kaatskill-hegy barlangjában s hazatérve nem ismert falujára, nem talált házához, a korcsmához sem, a mely egészen szállodává alakult, s ozímere többé nem III. György király volt, hanem Washington tábornok; vfg ozimborái felől is hiába kérdezősködött, az iskolamester a kongresussba utazott, mint képviselő, a másik valamelyik csatában esett el, a harmadiknak már sírköve is elpusztult a temetőben, s így tovább, úgy hogy szegény kétségbeesve kiáltott fel: «Hát senkisé ismeri itt Ripp Van Winklét!» . . . Radnóthy nem aludott, csak betegen feküdt, azt is csak másfél évig, kétségbeesve sem kiáltott fel, de százszorta szerencsétlenebb volt Ripp Van Winklénél.

Nehezen szokott mindenhez és semmit sem szokhatott meg. Hánykódott a mult és jelen között; nem tudott feledni, mert minden a multa emlékeztette és örömet feledte a jelent, ha a

multon mélézhatott. Mintha egy gonosz tündér ütött volna tanyát szobáiban, a ki ringatja, költi, ide-oda csalja, szeme közé nevet s ott hagyja keserűségének. Reggelenként nem egyszer kapott az éjjeli asztalhoz ezüst csengetyűje után, a melyet már rég összeolvaszthatott az ötvös ; sokszor kérte elő Istvántól egyik vagy másik ruháját, a melyet ki tudja hol szaggatnak ; többször kerestette tajték-pipáit, a melyek már bizonyosan negyedik kézen járnak ; még házi sipkáját is kérte, neje utolsó himzetét, a melyet, jól emlékszik reá — az asztal-fiókban hagyott volt. Ilyenkor aztán rendesen elkedvetlenedett, szitokra fakadt, noha nem volt szokása, s majd mindig azon vette észre magát, hogy kávéja meghűlt, elfeledte megcozurozni, kereste a szelenczét, sehol sem találta és lármát ütött, István háromszor is elmondta, hogy egyetlen szelencze sincs a háznál, ott a czukor a pirított kenyér mellett. Ura is háromszor ismételte, ritkán bosszusan, a legtöbbször erőtlen fájdalommal : — Jól van, jól, hallottam már, kend egészen tele kiabálja az ember fejét.

Hát még a szobák, a hol oly kényelmesen lakott, a régi bútorok, a melyek mindenikéhez annyi drága emlék tapadt. Talán azok csak azért állanak még, ezekből csak azért maradt meg némi töredék, hogy kínozzák a hazatért gazdát s ne engedjék nyugodni. A néhol felszakított avagy újra csak tél-túl bedeszkázott padolaton mindjárt-mindjárt meg kelle botlania s ha leült, kedves, de megsántult zsölyeszéke ide-oda biccozent. A falakra sem

nézhetett felindulás nélkül, drága fegyverei nem ragyogtak többé ott, az ősi képek elhasgatva vagy elcsúfítva néztek alá; nagyanyjának tisztos arczára épent bajúszt festett valaki szénnel, nagyatyja szájába pedig makrapipát. Semmi sem volt ép, semmi sem állott a maga helyén. Ez a felpattogzott asztal hajdan egyik vendégszobában foglalt helyet; azt az otromba ruhaszekrényt a tisztartó szobájából kersthették ide; a pamlag bőr helyett házi szövettel volt bevonva, s annyi s oly sokféle szék állott mindenütt láb alatt, mint a zsibárus raktárában. Hiába fogott a rendezéshez; nem tudta visszavarázsolni a régi kényelmet, csint és nyugalmat. Félbehagyta, megint elkezdte, hamar belefáradt, oda ült pihenni íróasztalához s nézte, hogy hol állott hajdan a nagy kalamáris, a nagy rézporzó s az a sok irat, itt a hivatalosak, ott a magánügybeliek, galanggal összekötözve, márványkövel lenyomtatva.

Eszébe jutott minden, még az is, hogy egyszer bizonyos bonyolult ügy miatt késő éjig virrasztott itt jurátusával; neje többször benyitott hozzá, kérte, hogy feküdjék le, ne rontsa egészségét, holnap is nap; szóból szó kerekedett, összezőrdültek, magok sem tudták hogy' s aztán egész éjjel se aludni, se dolgozni nem tudott.

— Szegény feleségem! — sóhajtá s mind komorabban húzogatta ki a záros, s most feltört fiókokat, a hol féltöbb iratait szokta tartani; a családi okleveleket, szerződéseket és kötelezvényeket. Összeszaggatott darabjokra sem talált, mégis mind

kereste, s midőn abbanhagyta, önkénytelen hátra-
dúlt a széken, gondolkozott és számlálgatta ujján
a kötelezvények összegeit — mindenre jól emlé-
kezett, mintha most olvasná — aztán öklével az
asztalra ütött, s oly erős hangon kiáltá: — Negy-
venezer pengő forint! — hogy az ablak alatt el-
menő kis Mányi elsikoltá magát s ijedtében szaladt
lefelé.

A többi szoba még szánandóbb állapotban volt.
Mindeniket bejárta napjában kétszer-háromszor,
mint valami kóbor lélek, a ki sehol sem tud nyu-
godni. A nagy, de üres ebédlő kongott; tisztán
kivehette léptei visszhangját, a mit addig sohasem
tapasztalt. Megütődött e természetes jelenségen,
hátratekintett, nem látott ugyan senkit, de azért
volt mit nézzen és nézte az árvaságra jutott pohár-
széket, kifordult sarkú ajtóival, az összetört csil-
lár lecsüngő vasát, a kapcsos szegek helyét, a hova
az óra volt akasztva, e régi és derék szerzemény,
a mely mindig pontosan járt s ütése az egész
házban meghallatszott.

A nappali, a hálóterem, a fiúk, leányok és ven-
dégek szobái sokkal több és szánandóbb látványt
nyújtottak. Itt minden összetörve és széthányva
hevert egymáson, itt mindent elváltoztatott a por,
penész és senyvedés. Ő mégis mindent megismert
és sokáig elsajnálkozott rajtok. Hogy' is ne? Falun,
különösen régi szabású nemeseinknél, minden bútor-
nak megvan a maga jelentősége, története, mond-
hatni szentsége. Az apa nagyatyjától örökölte, a
fiú ragaszkodik hozzájuk szokásból, kegyeletből;

ritkán vásárol egy-egy új darabot, legfeljebb valamely ünnepélyes alkalomra, ha házasodik vagy nagyobb hivatalt nyer, a mi szintén nagy esemény és szentesítő erejű. Így a büszkeség, kegyelet s gyöngédség ez emlékei annál drágábbak lesznek, mennél inkább vénül a birtokos. Radnóthy elérzékenyülve vizsgálta kedves bútorainak maradványait, megszemlélte minden zeg-zugot, fölemelt minden darabot s oly kimélettelt tett helyre, mintha még hasznukat venné.

Szomorú foglalkozása azonban némi gyér örömben is részesítette. Néhány kedves könyvét találta meg a lomok között, jogi könyveit, a melyekből juratus korában censurára készült s a családi bibliát, a melyet a buzgó l. Rákóczi György fejedelem ajándékozott volt egyik ősének, saját kezével írva be nevét, a mint azt most is láthatni némely protestáns egyház ily ajándékbibliáján. Leült és forgatta a bibliát, a mely azon módon ép volt, csak ezüstkapsait törték le; kedvencz helyein magától megnyílt mint régen, a címlap előtti tiszta papír is megvolt, a hova a családfő híven bejegyezte a gyermekek születésének s halálának, házasodásának vagy férjhezmenetelének napját. Ott volt saját kézirata is; olvasta, mikor házasodott meg, mikor születtek gyermekei, három meghalt, kettő él — Isten őrizze meg őket a sors csapásaitól, jobban, mint apjokat — csak neje halálának napja nincs még beírva, hogy' is írhatta volna be, hiszen azóta nem volt otthon, hanem be fogja írni — oh ez el nem mulasztható kötelesség.

És írt, nehezen írt — mily rossz a toll, a tinta meg fehér, valóságos szégyen, semmi sincs a háznál — de azért írt és sokat szenvedett. Neje halálának emléke egészen felújult benne, elképzelte, hogy a szegény asszony, a ki az immár az egész környékben kiütött oláh fölkelés elől egy éjjel futott el innét a közel városkába, mennyi ijedséget állhatott ki; ő akkor nem volt otthon, jött, futott, repült volna, de lehetetlen volt; Kolozsvárott megbetegedett — Istenem minő napok voltak ezek — de hiába sietett volna hozzá, halva találta volna; el sem temethették illendően, ideiglenesen a városi templom sírboltjába tették le holttetemeit s csak később szállították ki a családba, nem is tudja mikor, ő akkor már nagyon beteg volt, halálos beteg, most is az, talán sohasem gyógyul meg egészen.

E folytonos felindulás és évődés fölemésztették lelki ereje maradványait. Az egykor tevékeny férfiú méla, álmodozó és ingerlékeny különöz lett. Se munkára, se mulatságra nem tudta magát összehozni; mindkettőt megkísérlé ugyan, de mindannyiszor viaszasülyedt bosszúságába és merengésébe, a mi aztán egész elemévé vált.

Hol is keresett volna szórakozást? Régi jó szomszédai nem igen látogathatták; egyik a csatatéren maradt, másik fogságban szenvedett, harmadik bujdosott, s ha mégis valaki jóni talált, restelte, bosszankodott, mert meg sem vendégelhetette becsületesen. Akaratlan és szüntelen csak a forradalomra és az oláh pusztításra fordult a beszéd;

Radnóthy is panaszolt, vendége is. Emlegették a régi jó idöket, a vármegye, az ország dolgait és szívökből elkeseredtek. Radnóthy nem olvasott hirlapot, gyűlölettel fordúlt el mindentől, a mi az új korszak szüleménye volt, lett legyen az eszme, ember, vagy nyomtatvány; egyik-másik vendégétől tudta meg, hogy mi újabb történik a két magyar hazában, mily rendeleteket ad ki Bach miniszter, ki lett Erdély kormányzója, hány kerületté olvasztották össze a magyar megyéket, székely és szász székeket, hogy idegen tisztviselők lepik el Erdélyt, német lábra állítanak mindent, még a faluk magyar nevét sem igen tűrik. Az ily s ezekhez hasonló ujságokat bár hányszor ismételték előtte, mindig szörnyű méregbe jött, a mely a beszéd folytán mély bánattá szelidült, s a végén keservesen el-siratta a magyar alkotmányt, nemzetet és királyt.

A vendégek szórakoztatás és enyhítés helyett még ingerlékenyebbé és búskomorabbá tették. Csak akkor derült fel, ha egy-egy gúnyos adomát hal-lott az idegen, leginkább Galicziából Erdélybe rendelt tisztviselőkről, az úgynevezett bezirkerek-ről, különösen arról, a ki a megyében az ő helyét foglalta el. Ilyenkor nevetett, aztán nagyot sóhaj-tott s el-elmormolta fogai közt:

Galicziát kisöpörték,
A szemetet kiöntötték,
A szemétből gomba termett,
A gombából bezírker lett.

Ez volt az egyetlen nóta, a melyet néha elfütyölt vagy elmormolt, az egyetlen új dolog, a mi tet-

szését megnyerte. Mindig elmosolyodott, ha ajkára jött, aztán sóhajtott s megint elkomorult.

Legrosszabban töltötte ünnep- és vasárnapjait. A templomban sem találhatta föl a vigaszt és nyugalmat. Mit ér, hogy ülőhelye bántatlanul áll a szószék közelében, a kántor híven kikeresi számára az éneklendő zsoltárt, ha nem láthatja kedves tiszteletesét, a kivel együtt vénült meg. Néhány hónap óta egy fiatal lelkész szolgál, a kit sehogy sem tud megszokni, ki nem állhatja bajúszos és szakállas arcát, rövid imádságait, a melyeket áhítatosan reszkető hang nélkül mond el, világias prédikációit, a melyek valóságos hírlapi czikkek, s kivált azt a sok új szót, a mi épen botrány. De hagyján, csak kegyúri kötelességeit teljesíthetné. Meg kellene fedetni a templom rozszant födelét, javítani valamivel a lelkész leolvadt fizetését és nincs pénze. Ez több volt bosszúságnál, fájdalom volt, s még inkább elrontotta vasárnapjait, a már csak emlékezetben élő jó vasárnapokat.

Szégyelni kezdette szegénységét, mint valami bűnt, s koronként hozzáfogott gazdasága rendezéséhez, nagy hévvel, kevés kitartással, ide-oda kapkodva, nem tudván magát feltalálni a változott körülmények között. Először is elcsapott tisztartójával gyűlt meg a baja, a ki ugyan másnap kitakarodott az udvarból, de roppant hosszú számadást hagyott hátra s nem épen szerény követelésekkel állott elő, s pörrel fenyegette hajdani gazdáját, ha ki nem elégíti. Radnóthy egy zugba lökte számadását, levelét, azzal a megjegyzéssel, hogy

nem lehet oly törvényszék, a mely tisztartójának igazat adjon, a ki a zavaros időt és távollétét felhasználva, csalta-lopta s mindezt még meg is akarja fizettetni vele. Az egész ügyre többé nem is gondolt s új tisztartó keresésével töltötte idejét. Hirtelen nem talált kedve-szerintit, s minthogy most különben nem is adhatott nagyobb fizetést s leginkább maga akart gazdálkodni, ideiglenesen egy írástudó közszékegy gazdát vett föl, a kit csak számtartónak nevezett, mert a csekélyebb fizetéshez csekélyebb czím illik. Hanem azért oly fenhéjazó parancsolatokat adott ki, mint gazdasága virágzó idején. E mellett igyekezett mindent a régi lábra állítani vissza. Mindenütt kerestette régi szakácsát, egyik jobbágya fiát, a kit ő taníttatott volt ki a főispán udvarában, mert neki csak az tud főzni; de minthogy e híres szakács a forradalomban egy tábornok konyhájához szegődött, s azóta senkisem hallotta hírét, kénytelen volt szakácsnőt fogadni. Fogadott is Kolozsvárról egy meglehetősen drágát, a ki gazdasszony czíme alatt el is foglalta a konyhaépületet, de nem volt miből gazdasszonykodnia. A háromszori csengetés újra divatba jött. A bivalost letette törvénytelen béresi méltóságáról, noha a bivalok száma csak egyetlenegyre apadt. Hozzákezdett udvarháza javításához is, de csak annál maradt, hogy új kőczímmert csináltatott. A pajtákat és istállókat egészen újra akarta építtetni, pedig nem volt többje annál a három lónál, a melyekkel hazajött, néhány ökörnél és tehénél, a melyeket otthon talált.

— Majd lesz, — mondá sokszor — rendet csinál, fölmondja a bérbe adott földeket, maga fog műveltetni mindent, fenyegette a curialistákat, hogy adják vissza elfoglalt földjeit, mert törvényszék elébe állíttatja őket, katonákat hozat reájok, de másnap már mindenről megfeledkezett, új bosszúság törülte el a régít, most az adó miatt pörölt a jegyzővel, majd a közmunkát sürgető falusi birót kergette ki szobájából vagy pedig búskomoly mé-lájába süllyedt s napokig nem lépte át küszöbét.

Ilyenkor a legtöbbször olvasott. Előszedte megmaradt könyveit, még egyszer áttanulta a magyar törvénytárt és történelmet, s politikai elmélkedésekbe merült. Szorosan véve nem tartozott azon két politikai nagy párt egyikéhez sem, a melyek egy századnegyed óta oly szenvedélyesen küzdöttek egymással a megye- és országgyűléseken. Nem volt kormánypárti, de teljesen ellenzéki sem, természeténél fogva hajlott a conservatismushoz, de fogékonysága s a közhangulat a reformok felé ragadták. Becsületes táblabíró, derék magyar nemes volt, a ki büszkébb őseire, mint kiváltságaira, s a kiben a régi és új eszmék sajátságos vegyületben olvadtak össze. A nemesi tekintélyre sokat tartott, de atyai indulattal viseltetett jobbagyai iránt s az úrbéri ügyekben mindig a szabadelvűekkel szavazott. Látköre korlátolt volt, a vármegyeháza ablakából szemlélte a világot, de ösztönszerűleg visszariadt a kihívó, kockáztató politikától. Nem sokat olvasott, keveset beszélt, de annál tevékenyebb tisztviselő volt, általában áldozatra kész hazafi, a

ki egész optimismussal csüngött nemzete jövőjén. Most pessimista vált belőle. Bár a forradalmat betegágyban élte át, s csak egy pár hét óta van otthon, politikai érzülete egészen megváltozott. Az ellenzékiesség a legmélyebb gyűlöletig fejlődött ki benne, de egyszersmind megutált minden reformot. Vádolta önmagát, hogy ő is elősegítette az ősi alkotmány alapjának megrendítését. A nép iránti jóindulata elenyészett, hiszen saját oláh jobbágysai dúlták fel udvarházát, a kikkel annyi jót tett, mint magánember s a kiknek érdekéért küzdött a közpályán. A köz- és magánjogi reformok rögtönzéséről és erőszakoltságáról elmélkedett, s minél többször olvasta a régi magyar törvényeket, annál inkább bámulta a régi alkotmányt s az ősök bölcsességét. Most seholy sem látott hiányt; kegyelettel olvasott át minden elavult törvényt, megsírtott minden összeomlott intézményt s az állambölcsesség követét vélte feltalálni a megyei rendszerben. A hajdan tevékeny férfiú, a ki elméletekkel nem bajlódott, tétlenségében szemlélődővé vált. Visszaélte magát a multba s mindarról álmódzott, hogy mi módon kellett volna a magyar nemzetnek kifejlődnie. Rögeszméjévé lőn, hogy a demokratiai eszmék tették semmivé a magyart; elfordult a jelentől s gyönyörrel olvasta a mult lapjain a magyar nemzet, azaz a nemesség örök dicsőségét.

— A nemesség szerzette e hazát, — mondotta magában — nyolcz századon át, a legnehezebb körülmények között is, jól-rosszul meg tudta tartani, sohasem vesztette el egészen, egyszer

került a democratia kezébe s ím örökre elveszett.

Ez elmélkedő álmodozások között elfeledte, hogy gazdálkodni kellene s már egy pár nap óta nem tette meg szokott gazdasági körútját. Ki-kiindult hát a komondor kíséretében, hogy mint hajdan, saját szemével lásson dolgai után. Benézett az istállóba, beszélt a kocsissal, de nem meglevő lovairól, hanem a hajdaniakról; dicsekedett velök, sajnálkozott rajtok, s elballagott meg sem mondva, hogy tulajdonkép miért jött. A csűrben mindazokat a régi nagy asztagokat és boglyákat emlegette, a melyek seholsem voltak s nem figyelt a számtartóra, a ki a leendőkről okoskodott. Némely cselédjét a helyett, hogy munkára ösztönözte volna, restségre szoktatta, mert sokáig elbeszélt velök udvarháza földulatasáról és ismételve megkérddett minden apró részletet. A napszámosokat rendesen szidalmazta, hogy oly drágáért dolgoznak, holott hajdan mint jobbágyoknak ingyen kellett dolgozniok. A kertben legtöbbet a beomlott kő Neptunnal vesződött, így is fölállította, amúgy is, s midőn teljességgel nem akart jönni orrán-száján a kis patak vize, fenyegette a kertészt, a ki nem volt már szolgálatjában, hogy megtanítja becsületre. Aztán sétált egyet, s eltévedt a gyomfölvete ösvényeken, s csak nagy bajjal ért el malmához, gazdasága egyik fő jövedelem-forrásához; nézte a malomkerekek forgását, hallgatta a víz moraját s nagyfáradtan tért haza ebédelni, szentül hívén, hogy egyet-mást valahára rendbe hozott.

Ebéd alatt rendesen elkomorult, egyes-egyedül ülven a nagy kongó ebédlőben és sokáig várakozva az ételekre. Ritkán ízlett valami; az új gazdasszony nem tudta jól készíteni kedvencz ételeit, a miért sokat zsémbelt Istvánra, István meg a gazdasszonyra. De valóágos étvágya alig volt ezeriben egyszer. Néha csak megkóstolta az ételleket, aztán merőn nézett a levegőbe. Látni vélte családját, vendégeit, a kik hajdan körülültek e hosszú asztalt. Az asztalfőn neje foglalt helyet, itt egyik jó barátja, túl a tiszteletes, a ki mindennapos volt a háznál, jobbról fia, a kit, Isten tudja, mikor lát, balról leánya, a ki Bécsben van, s így tovább. Oly élénken látta mindeniket, mintha valósággal ott ülnének, hallani képzelte őket, a mint susognak, nevetnek, tréfálkoznak. A látomás eltűnt, megjelent, újra eltűnt, és nem látott senkit, csak az asztal végén ülő juratusát, aztán azt sem látta, de mintha hirtelen megnépesülne a terem, több volna a vendég, poharak csendülnének, felköszöntések hangzanának és zene riadozna, mint annyiszor nevenapján. Valóban nem álmodott, kinn a tornáczon cigányok húzták, a régi jó szokás szerint. Ő nem is tudta, hogy ma nevenapja van, bámész arccal hallgatta a jól ismert nótákat, de csakhamar e kiáltással szakította félbe:

— Elég már, elég! — és szíve eltelt keserűséggel.

Délutánjait nagyrészt a tornáczon töltötte. Unta magát és sokáig elnézett mindent, udvarháza árnyát a folyóvíz-tükrében, az eszterhaj fecske-fészkeit,

egy-egy légben úszó karvalyt, a vándor felhőket, a nap lementét s a szürkületben nyugtalanul repdeső denevéreket. A mint sötétült s megkondukt az esteli harangszó, mind elhagyottabbnak érezte magát; némi gyűlölséggel nézett le a falura, a hól világosodtak az ablakok, összecsoportosult a család, vígan fogott vacsorához, hamar kioltotta a gyertyát s édes álomba merült. Ritkán vacsorált, sokáig kinn ült, mert kerülte az álom, de ha elálmosodott is, nem könnyen aludt el, nem engedték kísérteties látomásai s fel-felköltötte a zaj.

A puszta vagy romlásnak indult épületekben mindig hallhatni bizonyos rejtélyes hangot, a mely félelmet, baljóslatot kelt a lélekben, nem hagyja aludni a nyugodni vágyót s megbabonázza az álmokat. Szüntelen fú bennök a szél, nem tudni honnan. Eleinte alig hallható zokogással kezd, aztán nagyot sóhajt, mintha azt mondaná: jaj! s valami lehull, vakolat vagy tégladarab; majd dörömbölni kezd s kinyit egy ablakot vagy ajtót, a melynek megrozsdásodott sarka csikordulva ríjja: fáj, fáj! Máskor egyhangú kip-kop dobogások hallszanak, a melyeket egy-egy mély hűh üvöltés szaggat meg; hirtelen csend áll be, de nem sokáig tart, halk nyöszörgés reszkedez, a kis gyermek sirásához hasonló, a mely lassanként tompa zúgássá erősödik s heregni kezd az egész épület, mintha vihart érzene s összeomlani vágnék. Radnóthy órákig elhallgatta e hangokat ébren s félálomban. Úgy rémlett neki, mintha szellemek látogatnák, a kik nem nyughatnak a sírban, a multakról sutto-

nak, gyönyörködve tépik föl sebeit, s reá akarják dönteni a házat koporsóúl. Hánykódásai közben eszébe jutott minden, a mi szívének valaha fájt. Ifjúkori vágyai és szenvedései; a megyei párt-harczok és ellenségeinek cselszövényei, rágalmai; a férji és szülői gondok; három gyermekének halála és haldokló neje; honvéd-huszár fiának harczy küzdelme, új meg új alakban: most egy ágyugolyó zúzza szét karját, majd egy kozák lándzsája szúrja agyon s trombitahang és ágyudörej tölti be a levegőt. Gyakran kiugrott ágyából s félrehúzta a függönyöket. De minden csendes volt; a hold épen a templom irányában szállott lefelé, a rejtélyes hangok is elnémultak, s ő nehéz, mély álomba merült, a mely jobban kifárasztotta az ébrenlétnél.

III.

Az ily éjszakákra virradó reggelek voltak legkomorabb órái. Meg-megszállotta a halál gondolata s még inkább az, hogy megszakad benne a régi hírneves család. Egyetlenegy fiáról, a ki a magyar hadseregben szolgált, a háború bevégezte óta semmit sem hallott; számtalanszor megsiratta, mint beteget, mint foglyot, mint elesettet. Egyetlenegy leánya Bécsben volt felesége testvérénél, egy nyugalmazott ezredes özvegyénél, a ki még ezelőtt két évvel, látogatása alkalmakor, vitte volt el magával, hogy lásson egy kis világot s gyakorolja magát a német nyelvben. A leányka egész ott mulatását néhány hónapra szabta, de a háborús idők odarekesztették, azóta nem tud felőle semmit. Írt ide, írt oda, hol fia, hol leánya után, most az ezredesnének, majd barátjainak, kétszer küldött el hetenként a postára, mind hiába. István mindig üres kézzel jött vissza, hogy búsítsa urát és szidalmat nyerjen fáradsága jutalmául, holott egész évi fizetését örömet odaadta volna a postamesternek, ha szánakozik rajta, s abból a nagy halom levélből odadob neki legalább egyet.

Ilyenkor aztán egész nap a gyermekekről folyt a beszéd; eldicsérték, elsajnálták a kis Gézát s a kis Erzsit, kik ugyan elég nagyok voltak már, egyik tizenkilencz éves, a másik tizenhét, de ők jobb' szerették így nevezni. A jó cseléd még akkor szokott volt erre, midőn ölben hordozta őket, az apa pedig gyöngéd pillanataiban mindig így szólott hozzájuk, s most folyvást e pillanatok varázsa alatt áll. A kis Gézából más körülmények között könnyen válhatnék alispán vagy épen főispán; István tábornoknak szánta, hiszen mikor a méltóságos úr beteg volt, ő látta mint hadnagyocskát s legszebben lovagolt az egész ezredben. A kis Erzsi a Küküllő mentén legszebb leánynya' nőhetett fel — folytatta az apa — a régi jó időben mily jó szerencsét tehetett volna; István hozzátette, hogy egész Erdélyben nincs olyan leány, akármely gróf szerencséjének tarthatja, ha hozzámegy; dejszen látta ő az utolsó tisztújítás alkalmával, hogy' nézett a főispán fia a még csak tizenötéves leánykára, pedig az meg tudja ítélni a leányokat, a legelső gavallér Kolozsvárott.

Soha még a világon nem volt két ily derék és okos gyermek, ismételték untalan, és mélyen sóhajtottak reá. Ily beszélgetés alatt aztán szépen összebékéltek; az úr elfeledte, hogy a cseléd ma sem hozott levelet, a cseléd örült ura csendesedésének és vigasztalni bátorzkodott. Sokszor meg is vigasztalta. Paraszt egyszerűségében annyi bensőséggel beszélt, oly mély hittel mondogatta: az Isten nem hagyja el, a ki benne bíz, az Isten

akkor is jóra szokta fordítani az emberek dolgát, mikor nem vélik, hogy Radnóthy úgy hallgatott reá, mint a papra. Remélni kezdett. Meg-megveregette a hú cseléd vállát s enyhülve mondá: — Hallgassa meg az Úristen kendet s adjon nekünk még egy jó napot.

Egy ily, legalább jónak látszó nap csakugyan el is érkezett. Egy reggel nagy örömmel rohant be hozzá István, folyvást kiáltva: — Levelet hoztam, két levelet hoztam. Radnóthy mohón kapta ki kezéből a leveleket, de nem merte mindjárt fölbonítani, sokáig nézegette s a remény és aggodalom fölindulásai közt is feltűnt neki, hogy többé nem czímezik alispánnak s a praedicatumot is kifeledték. Több hónap óta ez az első levél; hajdan minden nap kapott kettőt-hármat, illően czímezve; mindig a papírvágó ollóval vágta fel a pecsétet s odaírta: vettem *die mensis* ekkor s ekkor. Most is az olló után nyult, haragudott, hogy ezt is elrabolták, s rossz kedvébe ismét visszaesve, törte föl a leveleket. Egyik levél az ezredesnétől jött s összevissza, hol magyarul, hol németül volt írva, annyit mégis kivehetett belőle, hogy egy évig rendületlenül vagy épen nem járt posta Bécsből Erdélybe, az ember hiába írt; sógora újabb leveleit csak a mult héten vette, számszerint tízet, eltévedtek a rossz czímezés miatt, mert ők nem laktak folyvást Bécsben, hanem hol Gratzban, hol Salzburgban; szegény testvére halálát nagyon sajnálja, bizonyosan rosszul ápolták, hibásan gyógyították, hiszen egész Erdélyben alig van valamirevaló orvos, a

nyáron lerándul Erzsivel s ott tölti az őszt október végéig.

Erzsi is mellékelte a levélhez egy kis czédulát, a mely így hangzott: «Kedves papa! Sokat bú-sultam szegény mama halálán — papát sokszor emlegetjük — küldjön nekem egy kis pénzt — a télen sok báli ruhát csináltattam, — aztán tava-szira és nyárira is kell — máskor többet frok — most nem érkezem — megyek egy soirée dan-sante-ba — ott lesz Kahlenberger kapitány is — igen mulatságos ember. Csókolja Erzsi. Papa el ne feledkezzék a pénzküldésről.»

A másik levél Milanóban kelt s úgy látszik, fiának egyik barátja írta, a kivel együtt sorozták be. Az egész rövid tudósítás oda ment ki, hogy Géza már régóta beteg, még most is kórházban fekszik, ezért nem írhat, de — hála Istennek — túl van már a veszedelmen s több tekintetből jó volna neki egy kis pénzt küldeni.

Bármennyire örült, hogy gyermekeiről bizonyost tudhat, mégis e levelek leverően hatottak reá. Egy kis vigasztalást, a szeretetnek egy kis melegét várta vagy legalább körülményes tudósítást — és száraz jelentést kapott. Többször elolvasta mind a két levelet, meg-megütögette, hogy kirázódjék a rézpor, de akkor is csak annyit olvashatott ki belőle, mint azelőtt. Jól esett volna szívének elérzékenyülni, kibúsulnia magát s haragudnia kellett. A milanói levélre még elmondogatta: — Szegény jó fiam, édes kis Gézácskám, mennyit szenvedhet-tél! de midőn sógorasszonya és leánya levelére

jött a sor, kitört belőle a méltatlankodás: — Ez az Erzsi egészen más leány lett. Tánczol, vígad, holott az anyja meghalt, bátyja betegen fekszik, atyja koldusbotra jutott. Négy sort írni is alig van ideje, mert bálba kellett menni, hogy ihogjon-vihogjon valami Eggerbergerrel. — Még azt sem írja, hogy csókolja kezét engedelmes leánya, csak azt veti oda: csókolja Erzsi. Ugyan úgy-e? Hogy' fölvitte Isten a dolgát. Fölfordult minden, megváltozott minden, még a gyermeki szív is. Sógor-asszonyom rontotta el szegényt bizonyosan. De miért is engedtem, hogy magával vigye? Hiába... Úgy kell nekem!... Azt kívántam, hogy lásson világot, tanuljon meg jobban németül, művelődjék. Hiába!... A magyar nemes embernek mindig Bécs volt a paradicsoma, a magyar úri asszonynak jobban kell tudni németül, mint magyarul, csak úgy művelt. Úgy kell nekem!... Szegény Erzsit hogy' elbolondíthatja nagynénje, az a cziczomás teremtés, a ki vénségére is nagy bolond vuklikat visel. S mennyi ostobaságot ír össze. Hogy nincs Erdélyben valamirevaló orvos. Neki semmi sem tetszik, a mi nem bécsi, pedig ő szegény senkinek sem tetszik Bécsben; soh' sem volt se szép, se eszes, az ezredes is alkalmasint pénzéért vette el. Mennyire elütött boldoguit feleségemtől, ha ő élne — Istenem, ha élne: — beh nem aggódnám ezért a rossz leányért.

Mindamelletts mindent elkövetett, hogy pénzt szerezzen össze, nemcsak beteg fiának, hanem bálozó leánya számára is. A jövedelem alig fődözte

a folyó költségeket, a jószág ujonnan beruházása pedig csak a kegyes óhajtások közé tartozott. Természetesen vagy kölcsönhöz kellett folyamodni vagy eladni valamit. A kölcsönt mindjárt hazajövetele után megpróbálta, de nagy kamatra is alig tudott egy pár száz forintot összeszerezni, mert a kipusztított, elszegényedett, s még folyvást gazdasági és kereskedelmi zavarban szenvedő Erdély Európa legpénztelenebb országa volt. Most nagy bajjal újra összeszerzett egy pár száz forintot fia és leánya számára, de ez kezdetnek sem volt elég, e mellett a gazdaság folytatása és saját magánszükségei is pénzt igényeltek. Hajdani adósai, a kiknek kötelezvényei udvarháza földulásakor elégték, részint kivándoroltak vagy elpusztultak, részint nem akarnak adósságaikról tudni; ügyvéde be is pöröltette őket, de az új törvényszékeket még csak most rendezik, a pör hosszasan folyhat, s az eredmény akkor is kétséges. El kellett tehát adni valamit, mit adjon el, csak ez lehetett a kérdés. A számtartó váltig javasolta, hogy az új félfödélű hintóért s a három almásszürke lóért szép pénzt adnának, úgy sincs szükség reájok; a hintó használatlanul romlik a rossz kocsiszínben, a majorság költ benne, a lovak meg ok nélkül eszik a sok drága zabot és szénát.

— Hát én mivel utazom aztán, számtartó uram? — csattant föl Radnóthy. — Azt akarja, hogy bivalokat fogassak hintómba? A számtartó uraméból eszi-e az a három ló a zabot és szénát, hogy úgy sajnálja? Ki az oka, hogy a hintó romlik? Tüstént

csináltassa meg a kocsiszínt, a kis sánta Mányi kergesse el a majorságot. Ezt még nem is tudtam. Miért nem mondotta előbb? Udvaromban én tudok meg mindent legutoljára. Ez valóságos szekatura!

A számtartó nem merte megjegyezni, hogy a méltóságos úr, mióta hazajött, még egyszer sem fogatott be, sehova sem utazott, ha pedig épen ki akarna kocsikázni, ott a gazdasági fogat, a melyet nemrég vétetett, azok is csak lovak, s ilyen nyomorúságos időben senkinék sem válnék szégyenére. E helyett egy nagy darab határszéli föld eladását indítványozta, a melyre a szomszédbirtokos, a mint tisztje mondja, rég áhítozik és jó pénzt megadna érte.

— Ősi birtokomból adjak el valamit — folytatta Radnóthy még hevesebben — azt a szép darab földet? Soha. A nemesi birtok, számtartó uram, nem városi ház, a melyet adni-venni, cserélni-be-rélni lehet. Azt karddal szerezték, az szent dolog, az a családé, nem egy emberé. Úgy adom át fiamnak, a mint atyámtól örököltém. Annak a grófnak adjam el, a ki mindig ellenségem volt, alispánná választatásomat is ellenezte? Soha. Inkább éhen halok meg. Bezzeg szeretné az én szép földemmel kikerekíteni az ő dib-dáb földjeit — semmi sem lesz belőle — számtartó uram pedig ne czimboráljon az én ellenségem embereivel.

A számtartó most is halgatott, nem merte megjegyezni, hogy az a szép darab föld az idén is vetetlen maradt, mert az elcsapott tisztartó nem

bírta megmíveltetni, sőt még azt is elmulasztá, hogy felébe adja ki; új indítványával állott elő, tanácsolta, hogy állíttassa helyre pálinkafőzőjét, árultassa saját pálinkáját a falu korcsmáján, mert bizony most a mástól vett pálinka árultatása keveset jövedelmez.

— Mit, én pálinkát főzsek, a finánczokkal vesződjem, törvénytelen adót szaporítsak? Számtartó uram ilyeneket ne merjen nekem beszélni. A pipát is azért hagyom el, hogy ne szaglálódjanak utánam a finánczok. Én pálinkát főzsek? Hogy' jut eszébe ilyesmi? Teremtette, nem tanácsolná azt is, hogy álljak be bezirkernek, mert akkor több jövedelmem lesz.

A számtartó nem mert egy darabig szólani. Radnóthy hevesen járt fel s alá, s folyvást a törvénytelen adó ellen dühöngött. Később, midőn csendülni kezdett, a számtartó újra bátorságot vett, s az erdő eladását hozta szóba.

— Azt a szép erdőt — kiáltá újra Radnóthy — az valóságos prédálás lenne. Nem tudja, számtartó uram, hogy ezelőtt egy hónappal is el akartunk adni belőle egy darabot, vagy ötven szekér fát, s mily keveset ígért a vásárhelyi pálinkafőző. Most sem ad többet. A jó gazdának mindent a maga idejében kell eladni, a mikor ára van s nem elpredálni, csakhogy pénzt lásson. Mindig úgy tettem és soh' sem bántam meg.

Valóban igazat mondott; hajdan jó gazda volt, s talán még most is az, ha nem éri annyi politikai és családi csapás és jószága régi állapotjában

— Azt a szép erdőt — kiállta újra Radnóthy — valóságos
prédálás lenne.

van, de ez az örökös összetévesztése a múltnak és jelennek, hol büszkeségből, hol bánatból, hol bosszúságból, ez az örökös tervezés, tétlen álmodozás, zavarba hozták minden dolgát és szakadatlan keserítették. Most is alig egyezett belé az erdő eladásába, már megbánta, más tervet dolgozott ki, s midőn mégis el kellett adnia, vigasztalhatatlan lón. Azt hitte, hogy az egész megye csak róla beszél, hogyan pazarolja erdejét, mily rossz gazda, mily koldus méltóságos úr, mily ütött-kopott alispán, a ki meggyalázza egész multját.

E pillanat óta fejébe vette, hogy el kell szegényednie, lassan-lassan kénytelen lesz eladni birtoka nagy részét, s az ősi jószág nem szállhat épen fiára. E gond egészen elnyomta azt az örömet, a melyet gyermekei feltalálása keltett szívében. Eddig gyermekeiért búsult, most meg mind azon tépelődött, hogy miből fogja őket rangjokhoz méltóan eltartani. Mennyi költsége lesz ezután: leánya már eladó, fia egész ember, sógorasszonya meglátogatja e nyáron, a kit illően kell fogadni; minderre pénz kell s a mindennapi költségeket is alig képes fedezni. Kettőzött hévvel fogott gazdasága rendezéséhez és kettőzött hévvel rontotta el mindazt, a mit a jó számtartó valahogy rendbehozott. Kivált elfoglalt földjeinek visszaszerzése vált rögeszméjévé. Ha ezek most kezén vannak, ha curialistái teljesítik tartozásukat, talán erdejét sem kénytelen eladni, sóhajtott gyakran, az a gondolat pedig, hogy ősi birtokát idegen bitorolja, egészen fölláztotta.

— Miért menjek panaszra, miért pöröljek? — mondogatta számtartójának — még azt fogják gondolni ezek a bezikerek, hogy nincs igazam. A mi az enyém, visszafoglalom; kiverem belőle azokat a gazembereket, panaszoljanak, pöröljenek ők extra dominium, nekik nincs igazok. Ügyvédem mind csak halogatja a dolgot, még pört sem mer kezdeni, azt mondja várjunk, a míg enyhül egy kicsit ez a fölfordult világ. Mire várni annyit, azzal csak az ő malmukra hajtjuk a vizet, kurtán kell őket fogni, hogy féljenek, rájuk kell ijeszteni, letörni szarvukat, fenntartani az auctoritást. Számtartó uram ahhoz nem ért, azért paczkáznak velünk. Megmutatom én nekik, hogy most is az vagyok, a ki voltam. Induljon tüstént, admoneálja curialistáimat, a maga módja szerint, egész ünnepélyességgel, hogy három nap alatt vagy kitakarodjanak birtokomból, vagy fizessék meg az eddigi tartozást, és szerződjenek újra: különben erőszakkal vettetem ki őket az utcára, a milyen igaz, hogy Radnóthy Eleknek hívnak s maig is törvényes alispánja vagyok a vár-megyének.

Ki az erdélyi viszonyokat nem ismeri, alig értheti Radnóthy földfoglalási ügybáját. Az erdélyi nemeseknek rendes jobbágyaikon kívül még számos oly szolgálattelvő emberök volt, kik némikép hasonlítottak ugyan a jobbágyokhoz, de tulajdonképp nem voltak azok. A dolgozó kéz száma tevén a legtöbb jószág becsét, majd minden gazdagabb nemes betelepítette nélkülözhetőbb curialis földjeit. E lakosok között különböző fokozat volt, s a

vidék és viszonyok szerint hol curialistáknak, hol hurubásoknak neveztettek. Csak fejöktől fizettek adót, de nem egyszersmind telköktől, a mely nemesi volt. Napszámban dolgoztak a földesúrnak, vagy rendes cselédi szolgálatot tettek, vagy épen haszonbért fizettek. Midőn a jobbágyok fölszabadultak, a curialisták viszonya a földesúrhoz természetesen a régi maradt. A legtöbb curialistának nem férvén fejébe, hogy miért nem szabadult föl ő is, holott sorsa hasonló volt a jobbágyéhoz, kezdte megtagadni eddigi tartozását, a forradalom folyama alatt pedig épen oly sajátjának tartott minden kezénlevőt, mint a jobbágy, sőt még foglalt is hozzá valamit. Kivált az oláh curialisták voltak erőszakosak s foglalásaikhoz még akkor is ragaszkodtak, midőn másnemű kihágásokkal már föl kelle hagyniok. Ez állapot 1850-ben még teljes virágzásban állott; Bach kormányja épen nem sietett a bajt orvosolni; az új tisztviselők, a kik ellenszenvvel viseltettek a magyar nemesség iránt, inkább a curialisták érdekeit pártolták, s a közigazgatási eljárás-tól a törvényszékire utasították a földesurakat. Csak később kezdett rendes kerékvágásba zökkenni e kérdés, de még ezután is nem egy pörre adott alkalmat s folyvást táplálta a magyar és oláh elem közti surlódást.

Radnóthynak számos ily curialistája volt, különösen az oláhok közt, a kik a falu lakosságának felét tették. Közéjük tartozott hajdani kertésze is, a kinek alig négy éve, hogy új házat építtetett, s eddigi illetékét egy jó darab kukoriczafölddel toldá

meg. Erre haragudott leginkább, nemcsak azért, mert legtöbbet bitorolt, hanem azért is, hogy a régi gazdasszonyt elcsábította a háztól és nőül vette. E mellett gyanúja volt reá, hogy udvarháza kipusztításakor egy kézre játszott a dúló népcsoporttal, s a gazdasszonynyal együtt sokat eltakartott fölkelhetőiből. E leghálátlanabb és leghatalmasb ember megbüntetésével akart példát adni a többieknek, azért a három nap eltelte után, először is ehhez küldé Istvánt, hogy nézze meg, vajon kiköltözött-e már lakából.

István nagy kedvvel teljesíté e parancsolatot ő is haragudott a kertészre, mert elszerette előle a gazdasszonyt, a kire hajdan ő is kacsintgatott volt, kiszemelve végnapjai gyámolául, s midőn visszatért, egész kárörömmel jelenté urának, hogy — engedelemmel legyen mondva — a kertész azt kérdezte tőle: megbolondult-e Radnóthy Elek uram, hogy ily ostobaságot izen neki; a ház, a föld az övé, adót is ő fizet tőle, az az ő udvarháza, most már ő is úr, nincs különbség köztök, száz kicsapott alispán is jöhet reá, mind kiveri őket.

— Majd meglássuk, holnap olyan példát teszek rajta, hogy az egész falu elhül belé, — mondá Radnóthy, a kit ez esemény egészen fölpezsdített — kend meg ne szóljon senkinek, megtudhatnák a falusiak, besúghatnák a kertésznek; hajnalban minden cseléd itt a tornáczon legyen, adjon nekik bőven pálinkát, a számtartó is itt legyen, kend aludjék egész délután s ne feküdjék le az éjjel, hogy engem minél korábban fölkelthessen.

Hajnalban az udvarház tornáca egész hadiszállássá változott. Radnóthy fölfegyverezte cselédeit, kard és puska hiányában, kit a mivel lehetett. István rézfokost villogtatott, a béresek vasvillával hadonáztak, a bivalos petrenczés rudat emelt, a kocsis ásót élesített, a darabont egy kaszát egyenesített ki. Maga Radnóthy kardot kötött, egy nem rég a padlásan megtalált régi kardot, a melylyel hajdan a megyegyűlésekre járt. Mint a jó hadvezér bátorítgatta csapatját, töltötte nekik a pálinkás poharakat és pirongatta a számtartót, a ki folyvást le akarta beszélni ez erőszakos lépésről. Egész elemében volt, megyei brachium vezetőjének képzelte magát, mely minőségben — mert Erdélyben az alispánok vezették a brachiumot — hajdan annyiszor hajtá végre a törvényt.

E kellemes izgatottság mozgékonyvá s még tréfássá is tette: szóval hazajötte óta ez volt első vidám napja; mintha vesztét érezte volna, oly jól esett neki e bizarr szeszély s általa mintegy enyhülni látszott.

Hosszas készülődés és tervelgetés után végre kiindultak. Elöl ment a komondor, mint valami előőr, utána István, a ki hadnagyként vezette a többi, hátul ballagtak a vezérek: Radnóthy és a számtartó, ez utóbbi nagy kénytelenséggel emelvén egy dorongot. A konyhaépületnél tartalékcsoportul hozzájuk csatlakozott a gazdasszony és a kis santa Mányi, a kik nem voltak ugyan fölfegyverkezve, de annál többet fecsegték, sáplóztak. Minél közelebb érkezett a csapat az ostromlandó

házhoz, annál inkább csillapúlt vérszomja. A bivalos arra emlékezett, hogy a kertésznek puskája van; a béres pisztolyairól is tudott valamit, a mi a darabontot nagy félelembe ejté. Maga István is gondolkozóba esett, különösen arról gondolkozott, hogy mily jó lenne, ha a kertésznek nem volna puskája, de még pisztolya sem. — Azonban késő volt minden habozás. A komondor megkezdte már a támadást, összetűzvén a kertész kutyájával, mire aztán István jelt adott a rohamra, szívére kötvén a csapatnak, hogy a puskától ne féljenek, azzal csak egyszer lehet lőni s ha akkor az ember a földre dobban, kutya baja sem lesz, s egy ugrással semmivé teheti az ellenséget.

Csakugyan az történt meg, a mitől féltek. Az álmából fölvert kertész puskával állott ki a küszöbre, csúnyán fenyegetőzött, hogy a ki közel jó, lelövi, mint a kutyát, s özélozgatni kezde. Legelőször a darabont ijedt meg s követvén István utasítását, ledobbant a földre, mi által jobb és balszárny egyaránt zavarba jött, mert a többiek s maga István is, megfélemedkezvén a hadi cselről, futásnak eredtek, s mind keresztülbuktak rajta. Csak a vezérek állottak még az egész csapatból, de ezek támadás helyett egymással küzdöttek; ugyanis Radnóthy kihúzván kardját, egymaga akart rárohanni a kertészre, a mit a számtartó jónak látott meg nem engedni s félre húzta-vonta urát. Szóval az egész hadjárat dugába dül, ha a véletlen nem segít.

— Az Istenért, mit csinálsz, itt emberhalál lesz,

Radnóthy kibúzuán kardját, egymaga akart rárokkanni a kertészre.

tedd le azt a puskát — sikoltá a kertész felesége s elkezdett sárni.

— Menj be innét, ez nem asszonyoknak való dolog — csitítá és tolta be feleségét a kertész.

— Egy tapodtat sem megyek, inkább engem löj meg; add ide azt a puskát. Gyilkos akarsz lenni? Gyilkos . . . gyilkos . . . gyilkos! — rikoltott az asszony, megragadva a puskát, hogy férje kezéből kitekerje.

— Ejnye teringette, ereszd el azt a puskát, hiszen nincsen megtöltve, nem is az enyém, a jegyzőé, a minap hagyta itt, hogy vigyem be a városba igazítás végett — nyugtatá feleségét a jó férj.

E nyilatkozatra kezdé magát összeszedni a csapat. Először István vőn újra bátorságot, szörnyen szégyelvén megfutamodását. A többi követte s a kertészt, a ki még mindig feleségével küzdött, csakhamar körülvették. Ekkor minden ponton megkezdődött a támadás, s valóságos hadi lárma keletkezett. István elől birkózott a kertésszel, a béres hátul ütötte ugyancsak a kertészt. A kertészné sárva, nyelvelve, átkozódva seprúzta a kocsist. A bivalos rettenetesen forgatta a petrenczés rudat, nem ütött ugyan senkit, de hangjával majdnem egy ostromágyút helyettesített. A gazdasszony szidalmazta a kertésznét, a hajdani gazdasszonyt, a kis Mányi mind azt visította: — Jaj csak a méltóságos urat meg ne ütnék! — A szomszédból odagyűlt kutyák versenyt ugattak az udvari komondorral s a kertész kutyájával; a számtartó pedig, a ki

tétlenül állott s csak Radnóthyt igyekezett védelmezni, koronként föl-fölsóhajtott:

— Uram Isten, mi lesz ebből?

— Az lesz, számtartó uram — felelt Radnóthy kardjával suhintva — hogy visszafoglaljuk telkünket s elrettentő példát adunk a többieknek. — No csak szaporán munkára! Vessétek ki a gazembert feleségestül, bútorostul, gyermekestül — folytatá a küzdőkhöz fordulva — az utozára vessétek ki, a világ csúfjára. A ki legelőször kiveti, az lesz helyette curialistám.

— Dejszen megkeserüli ezt méltóságod — dühöngött a földre nyomott s eldőngetett kertész, hirtelen fölugorva s Radnóthy elé állva — olyan pörbe keverem, hogy oda fizeti mindenét, utolsó fillérig s a tömlőczben rothad.

— Mit? Még az orrom alatt mersz hadonázni, te rabló, te tolvaj! — kiáltá Radnóthy hirtelen haragra gyúlva s hozzá vágott kardjával.

— Jaj gyilkos, kiontotta a véremet, megbénított, szerencsétlenné tett egész életemre. Segítség, segítség! — ordította a kertész, a hogy' száján kifért, örülve a karjára kapott nem mély, de jókora sebnak. Rohant a faluba, fellármázni az embereket, panasza szaladt a jegyzőhöz, a ki tüstént kocsira ültette, s azon véresen küldé a kerületi biztoshoz, maga pedig sietett lecsendesíteni a falusiakat, a kik már vasvillára kaptak, az oláhok a kertész, s némelyek a magyarok közül Radnóthy segítségére sietve.

— Megmondtam, hogy ez lesz belőle — mondá

a számtartó — dorongjával döfölve a kerstést. Nem hitt nekem a méltóságos úr, s ime, mekkora baj gyűl fejünkre.

— Mit mondott meg, számtartó uram? Nem mondott meg semmit, ostobát mondott mindig. Mi lesz belőle? Hát abból mi lett, midőn ez-előtt húsz évvel elszántott földemet fölfegyverzett jobbágyaimmal szereztem vissza, csúfosan elvervén szomszédom embereit? Pedig az sokkal csekélyebb dolog volt. Tudom én a törvényt, azért tettem censurát Maros-Vásárhelyt a királyi táblán, azért szolgáltam sokáig a vármegyét. A nemes ember curiáját vérig oltalmazhatja, azért van kardja, még a megyei brachiumot is visszaverheti, ha tetszik. Hát cselédjét ne verhetné ki saját földjéről?

— Rég volt az, méltóságos uram! — jegyzé meg félénken a számtartó.

— Rég volt, rég volt! de csak annyira föl nem fordúlt a világ, hogy curiámat is elvitassák tőlem. Elvették jobbágyaimat, ám legyen, adót fizetek, Isten neki, de szeretném én látni azt a prókátort, a ki curiámat elpörli. Majd megmutatom én, mi az igazság, egy törvénytudó emberrel nem lehet oly könnyen elbánni.

Ezalatt a kertész kiköltöztetése derekasan folyt. A kertészné kezét tördelve átkozta magát; ő az oka mindennek, ha férjét löni engedi, szegényt nem aprítják össze, ő nem özvegy, gyereke nem árva, s kétségbeesve borúlt Istvánra, a ki hajdani gyöngéd-ségének némi maradványával vezette ki gyermekével együtt. A többiek a bútorok kihányásával fog-

lalatoskodtak. A kis Mányi megismert egyet-mást, a mi az udvarházból raboltatott el s a gazdasszony segítségével diadalmasan gyűjtötte egy rakásba. Néhány pillanat alatt a kertésznek mindene az utcán hevert, a falusiak bámulatára, a kik vasvillásan lepték el a tért, de a jegyző intésére minden erőszakosságtól tartózkodtak. Egyik előre nyújtotta nyakát és tátott szájjal hallgatózott; a másik megjegyzé, hogy ő méltóságát estig hűvösre téteti a kerületi biztos; a harmadiknak tetszett, hogy emberére talált a döllyfős kertész; a negyedik esküvel erősíté, hogy egymaga össze tudná verni az összes udvari cselédséget. Az asszonyok a kertésznetét vizsgasztalták, elbeszéltették vele az egész véres históriát, s összezsápták kezöket. Egyik házáat ajánlotta menedékkül, a másik a bútorokat akarta behordani, a harmadik fennen nyelvelt, hogy maradjon minden úgy a mint van, mfg eljő a kerületi biztos és igazságot tesz. Szóval mozgásban volt az egész falu: minden sövénynél ugatott egy pár kutya s minden házajtóban sírt legalább két-három gyermek.

Radnóthy keveset hallott e megjegyzésekből, tetszett neki, hogy a lakosság mintegy elismeri felsőségét és csendesen viseli magát. Beszédet tartott nekik, megmagyarázta a tulajdon szentségét, a curialis földek természetét, kijelentve egyszersmind, hogy mindenik curialistájával így fog bánni, s miután egyik béresét ünnepélyesen beigtatta a visszafoglalt telekbe, diadalmasan tért vissza udvarházába reggelizni.

IV.

Néhány óra múlva számos csendőr érkezett a faluba. A jegyző parancsot kapott, hogy a házából kiűzött kertészt rögtön helyezze vissza s oltalmazza eddigi jogaiban, míg a közte és hajdani földesura közt fenforgó viszályt az illető hatóság eldönti; továbbá utasítsa, segélje a csendőrtisztet az erőszakoskodók, közcsendháborítók elfogásában s a rejtett fegyverek kutatásában. A csendőrök nem-sokára körülvették az udvarházat, letartóztatták a cselédeket s kutatni kezdék a szobákat.

Radnóthy iszonyú dühbe jött, midőn áberohanó Istvántól megtudta, hogy mi történik. Bár az új kormányrendszer súlyát eddig is érezte, de ez első közvetlen érintkezés képviselőivel, újjá szült, fölfokozott benne minden fájdalmat és gyűlöletet. Magánkívül járt föl s alá szobájában, kardját kereste, hogy megölje, a ki először belép, azonban István elkapta előle a kardot s abban a pillanatban már ellepték a csendőrök a szobát. Radnóthy némán és mozdulatlan állott, mintha kővé vált volna. Nem hitt szemének, oly lehetetlennek tartotta, a mi történik, hogy dűhe bámulatba veszett. Némikép magához térvén, megvetéssel vegyes

büszkeséggel szemlélte, hogy' veszik ki István kezéből ősi kardját, hányják föl ágyát, szekrényeit s adják tudtára, hogy fogoly és készüljön.

— Értem, hallom és protestálok minden erőszakoskodás ellen — kiáltá Radnóthy, fölemelve kezét, mintha egy vármegyei executio előtt állana — protestálok a törvénytelen ítélet ellen. Hallották, távozzanak curiámból.

A csendőrtiszt egy szót sem értett magyarul s csak nézett és bámúlt.

— Még sem távoznak? — folytatá Radnóthy még nagyobb hévvel, a csendőrtiszt habozását beszéde hatásának véelve. Nem tudják, hogy a nemes ember curiája szent, oda beeshetik az eső, szabadon járhat a szél, beleüthet a villám, de ember fia be nem mehet soha, még a király sem, csak mint vendég, a kit mindig szívesen látok, megvendégek, s ha kell, védelmében kiontom érte véretem. Tudják meg, ha nem tudják, távozzanak.

A bámuló csendőrtiszt magyarázatot kért a jegyzőtől, a ki csak mosolygott az egész jeleneten, aztán megmagyarázta, hogy a méltóságos alispán úr két év óta aluszik, még most sem ébredt föl s álmában beszél.

— Még egyszer mondom, távozzanak — ismételte Radnóthy mind hevesebben — nemes embert nem szabad elfogni, csak ha tetten kaptott, ezt mondják törvényeink s e törvényeket semmi világi hatalom el nem törölheti. Nem követtem el bűnt, csak vagyonomat védtem, a melyet a kormány nem akart vagy nem tudott megvédeni, majd kiviláglik

a maga törvényes helyén ; idézzenek a maga módja szerint rendes törvényszékre, meg fogok jelenni, ismer az egész vármegye, nem szököm el, van annyi vagyonom, hogy száz esztendeig is elpörölhetnek velem. Még egyszer ünnepélyesen protestálok az egész eljárás ellen, adják tudtára az illetőknek. Értették, távozzanak.

A számtartó mindent elkövetett, hogy urát lecsöndesítse, de ez senkit sem engedett szóhoz jutni. Végre is az csöndesítette le, hogy kibeszélhette magát, s csak akkor engedett, midőn formából a csendőrtiszt rátevén kezét, elmondhatta tiltakozását e tetteleges erőszak ellen is, felelőssé tehetette érte s fölhívhatta a jelenlevőket, hogy udvarháza és személye megsértése mellett a maga idejében tanúskodjanak. Ezután nem szólott semmit, némán ült fel a kocsiba, úri méltósággal mutatta ki a csendőrtisztnek maga mellett az ülést, mintha ez az ő kegyéből foglalna helyet ; de midőn látta, hogy kárörvendő curialistái újjal mutatnak kocsijára, a kertészné szeme előtt költözik vissza a kertészi lakba, a kis sánta Mányi jajgatva, s el-elbukva fut kocsija után a falu végéig, s háza, a pusztulásban is drága udvarház, mindinkább eltűnik szeme elől, elkezdett köhögni, talán mert valósággal náthája volt, talán mert leplezni s elnyomni akarta fájdalmas felindulását.

Ez esemény sokáig foglalkoztatta az otthon maradtakat. A számtartó tízszer is elmondotta napjában a gazdasszonynak : előre megmondottam, hogy ez lesz belőle, most már fogadjon az ember új

cselédeket, ha van miből, dolgoztasson, ha van kivel, ő bizony nem lesz oka, ha az egész gazdaság még jobban pusztulásnak indul. A gazdasszony csipőjére tette kezét és kérdezte, hogy ő már kinek főzzön, bár csak a kocsist ne fogták volna el, azt az áldott embert és sírva forgatott újján egy réz karikagyűrűt, a melyet a kocsis vett volt neki a múlt vásárkor. A kis Mányi ilyenkor mindig elkezdett pisszegni, s egy párszor azzal az indíttvánnyal állott elő, hogy biz' ő lúdjai közül behajt kettőt a városba, ott megsütteti a méltóságos úr számára, a kinek a tömlőczben nagyon, de nagyon rossz kosztja lehet. A gazdasszony majd kővé vált csodájában — legalább ő azt mondotta — hogy ez a kis béka mindenbe beleszól.

— Mit tudsz te ahhoz — pirongatta szegényt — azt hiszed, hogy a méltóságos urat lyukba teszik, mint Marczy czigányt, száraz kenyeret és vizet adnak neki; úgy él ő ott is, mint itt; te ostoba, takarodjál innét, őrizd a ludakat, ez a te dolgod.

A faluban szintén sokat beszéltek ez eseményről. A megkezdődött vallatás végett számosan idéztettek a városba. Mindenik nagyon fontos képpel jött vissza s rendesen a falu házánál állott meg, a hol őket a falu szájai még egyszer, s a kerületi biztosnál és csendőrtisztnél is jobban kivallatták. Egyik azt mondta, hogy a kertész derekasan viseli magát, nem úgy, mint a méltóságos úr, a ki sokat veszekedik a biztossal és a csendőrtiszttel; aligha nem örökös tömlőczre ítélik. A másik mint szemtanú beszélt, hogy a méltóságos úr megbetege-

dett, ő látta mikor orvost vittek hozzá, talán eddig meg is halt. A harmadik szomorúan adta elő, hogy a curialis földek dolga nem egészen tiszta dolog, egy darabig függőben marad, se a kerületi biztos, se a csendőrtiszt nem meri eldönteni, a császárhoz terjesztik föl, de bárhogy' dűljön el a dolog — tette hozzá kiderülve — a méltóságos úrnak mégis baja lesz, mert nem volt fegyverengedélye, kardot rejtegetett, erőszakot követett el, megháborította a falu békéjét. A negyedik mind arról mesélt, hogy mennyit vallatják ott az embert, mennyit írnak, már összeírtak egy szekér papírt, bizony Radnóthy uram oda fizeti jószága nagy részét. Az ötödik azzal a nagy újsággal lepte meg a falut, hogy Radnóthy kiszabadúl, nemsokára haza jó, hijába nincs többé vármegye, az úr mégis csak úr marad s a szegény embernek soha sincs igazsága. E hír nem igen talált hitelre. Mindnyájan kétkedve csóválták fejöket, a jegyző pedig azt mondta, hogy mindent, de mindent elhiszen a világon, csak ezt nem.

Pedig e hír csakugyan igaz volt. Radnóthy két havi vallatás és fogság után kezességre szabadon bocsáttatott s cselédjeivel együtt hazatért. Azonban pöre még nem végződött be. Tulajdonkép nem is pöre, hanem pörei voltak. A curialis földek kérdése elválasztatott a többiektől s az úrbéri törvényszékhez utasíttatott. A csendháborítás, erőszak, s a kertészen elkövetett véres bántalom, mint külön bűnvádi pör indult folyamatba, de még nem volt bizonyos, vajon a polgéri vagy katonai hatóság fog-e ítélni benne, mert ostromállapot lévén,

kétes volt hovatartozása s épen azért az illetőség eldöntése végett följelentetett a tartományi kormánynak. A rejtett fegyver ügyét a csendőrség nyomozta, de megakadt benne, mert nem tudta tisztába hozni: vajon a kardot csakugyan Radnóthy rejtegette vagy a kis sánta Mányi dugta volt el a dűlás idejében, s minthogy gyanakodott, hogy Radnóthy egy Kolozsvárott rejtve tartott kardját hozta falura s így bűnösebb, Kolozsvárott is nyomozást rendelt meg. Ide járúlt még egy negyedik pör is. Az elcsapott tisztartó hallván, hogy Radnóthy elfogatott, alkalmasnak látta az időt saját sérelmével is előállani; számadása alól fölmentést és kárpótlást követelt s egyszersmind elégtételt a méltatlan bánásmódért. Szóval Radnóthy nyakig úszott a pörben s helyzetét nagyon megnehezíté a vallatás alatti magaviselete. Tiltakozott minden ellen s nem ismerte el a hatóságok törvényességét, a mi aztán mint újabb bűn jegyzőkönyvre vétetett. Szerencsére leverte a betegség, így bűneit nem tetézhette újabbakkal, s alkalmas ürügyet szolgáltatott arra nézve, hogy kezességre kibocsátását több nyomatékkal sürgethessék. Ügyvéde mindent elkövetett kiszabadítására, de mind hiába; Radnóthy jó emberei, régi ismerősei közül senki sem tudott segíteni. Elvégre is sógornője, az ezredesnő, segített rajta, ki az ügyvéd fölhívására levélben egy Erdélyben állomásozó tábornokhoz, férje régi barátjához, folyamodott s föl kérte Kahlenberger kapitányt, Erzsi udvarlóját, hogy szintén írjon nagybátyjának, az erdélyi új kormányszék egyik leg-

befolyásosabb tanácsosának. A pártfogás s a betegség nagy bajjal megnyitották a lábbadozó Radnóthy börtönét. Ő egészen egyébnak tulajdonította e kedvező fordulatot. Azt hitte, hogy mind a polgári, mind a katonai hatóság megszeppent, s most ez enyhébb, udvariasb eljárással akarják őt kiengeisztelni s elsimítani az egész ügyet.

— Nem lesz belőle semmi — mondá ügyvédének — majd megmutatom én, kivel van bajok, majd megtanítom én ezeket a pápaszemes bezirkereket, hogy mi a curialista, mi a tulajdon szentsége. Látszik rajtok, hogy soha sem volt birtokuk. A mi az enyém, nem másé, és ezt semmiféle ostromállapot meg nem változtathatja. A rablót szabad megölnünk, a tolvajtól szabad elvennünk, a mit tőlünk ellopott. S tettem-e egyebet kertészemmel? Erőszak, csendháborítás-e ez? Ők az erőszakosak, ők a csendháborítók, a kik fölforgatták a vármegyét, a királyi táblát, a guberniumot — mindent. S abból a kardból is mily nagy dolgot csinálnak. Képzelterni-e kard nélkül nemes embert, s ha a király magához hivatna ad audiendum verbum regium, így kard nélkül lépjek-e szobájába? S még tisztartómat is pártfogás alá veszik. Dejszen majd megmutatom én nekik, kivel van bajok. Majd otthon mindent úgy megfrok, hogy tudom nem teszik ablakukba. Ha ez sem segít, frok Szebenbe a kormányzóhoz, Bécsbe a miniszterekhez, fölmegyek a királyhoz, egész az udvarig viszem a pört, ha mindenemet rá költöm is. Úgy bánni velem, mint egy paraszttal, mint egy jött-ment em-

berrel, mint egy országos impostorral. Égbe kiáltó igazságtalanság, hallatlan gyalázat!

Az ügyvéd hijába magyarázta neki a változott viszonyokat, hijába kérte, hogy hagyja reá pöreit s ne elegyedjék semmibe, nem tudta lecsöndesíteni. Radnóthynak betegség- és szenvedés-fokozta ingerlékenysége nem ismert határt. Szemére vetette az ügyvédnek, hogy ő is az új rendszer híve, mert az ügyvéd, csak hasznot lásson, minden időhöz alkalmazza magát. Az ügyvéd tűzbe jött s elmondá neki, a mit eddig titkolt, hogy kezességre kibocsátását egyedül az ezredesnének köszöni. Ez felbőszítette Radnóthyt; kiszabadulását nem tulajdonította ugyan az ezredesné befolyásának, de haragudott, hogy az ügyvéd az ezredesnének írt s kéréssel és könyörgéssel alázták meg a Radnóthy nevet.

— Nekem nem kell kegyelem — folytatta mind hevesebben — kérjen, könyörögjön az úr magának. Ha annyira kedveli ezt az új rendszert, álljon be bezirkernek, ha úgy dicséri az ezredesné, vegye feleségül. Ez az úr dolga, nem az enyém. Nekem nem kell semmiféle kegyelem, semmi ügyvédi furfang, nem kívánok mást, csak az igazság bátor védelmét. Érti az úr?

Az ügyvéd látván, hogy semmire sem mehet vele, boszúsan vált el tőle. Radnóthy nélküle utazott vissza jószágára és lázas tevékenységgel fogott ügyei védelméhez. Ezenkívül alig érdekelte valami. Égette a gyalázat, s maganséreleme mintegy nemzeti sérelemmé alakult át elkeseredett lelkében.

Személyét és földjét védve, hazáját és nemzetét hitte védeni, s mint olyan, a ki a forradalomban nem vett részt, erre mintegy hivatva érezte magát. A mit a vallatás alatt csak rendetlenül és töredékesen mondott el, rendszeresen és bőven akarta kifejteni. Valóságos emlékiratokon dolgozott. Folyvást szobájában ült és írt. A számtartó hijába jött be hozzá rendeletet kérni a gazdasági ügyekre nézve, azt felelte neki:

— Űsse a mennykő a kaszálást, aratást, első dolog visszapörölni a curialis földeket s megtorolni a személyemen elkövetett gyalázatot.

Ekkor aztán tűzbe jött s elmonda mindent, a mit ír s a mit még írni fog. Ha István a postáról levelet hozott fiától, a ki már gyógyulófélben volt, vagy az ezredesnéől és Erzsitől, a kik Erdélybe indulásuk napját is megírták, hirtelen átfutotta s csak azt mondá: — Oh ezek a gyermekek nem is tudják, mennyit kinlódom értök! — Ha vendég vetődött hozzá, bocsánatot kért tőle és szobájába vonult, mert sok dolga van, nagy pörei vannak, maga igazítja, nincs bizalma az ügyvédekben. Bús-komor méléját, elfojtott évődését örökös és kitartó harag váltotta föl. Járt alá és föl szobájában. Forgatta a régi törvénykönyveket, országgyűlési jegyzőkönyveket, beszélt magában s nekiült írni. Egész fájdalmát, mérgét papirra öntötte s midőn bepecsételte, czímezte s a postára küldötte, enyhülten s büszke önelégültséggel kiáltott föl: — No meg-lássuk, mit tudnak mondani erre!

Egy pár hét múlva azzal a hátirattal kapta vissza

küldeményét, hogy írjon a hivatalos német nyelven, valamely ügyvéd signálása alatt; egyszersmind pedig bélyegtelen iratairól fölvétetett a Befund, s meghagyatott, hogy a $\frac{8}{12}$ krajczárig pontosan kiszámított birságot executió terhe alatt fizesse be, a mint ezt az újabb törvények rendelik.

— Miféle újabb törvények? Szeretném tudni, melyik diátn hozták, melyik közgyűlésen hirdették ki azokat az újabb törvényeket — kiáltott öklével a válaszra csapva s mivel az nem felelhetett, megfelelt ő magának, folyvást tiltakozva ez újabb sérelem ellen. Később visszaküldött iratai olvasásába merült, s valahányszor kedvencz helyeit olvasta, fölriadva mormolta:

— Jól, nagyon jól megírtam. Bezzeg szeretnének elnémitani. Jól tudják, hogy nem tudok írni nyelvökön, mégis épen azt kívánják. Jól tudják, hogy ügyvéd nem ír alá ilyesmit s épen erre akar-nak szorítani. Ho hó! Nem addig van az! Nem is elegyedem velök szóba, hadd pöröljön velök ügyvédem, úgy is kedveli őket, azokhoz folyamodom, a kik nekik parancsolnak, a kormányzóhoz, a miniszterekhez, a királyhoz. Még jobban és bővebben kifejtek mindent, s hogy tisztábban megérthessék, a szomszéd szász pappal lefordítatom németre. Hadd tudják meg valahára az ország valódi állapotját.

Újra nekiült írni, újonnan dolgozta ügyei védelmét. Az ívek szaporodtak s még felét sem írta le annak, a mit akart. Mindent oda írt a mi szívéen feküdt és sok olyant, a mi szorosan nem tarto-

zott a dologra, de szíve legmélyéből buzgott föl. Megmagyarázta a régi úrbéit, a curialisták viszonyait, de legtöbbet beszélt az oláh pusztításról, udvarháza földútatásáról. Fölfejtette a kormányrendszer törvénytelenségét, veszélyeit; lerajzolta a tisztviselők tudatlanságát és önkényét. Íveket írt össze arról, hogy mikép kell rendezni az ország ügyeit, s visszaállítani a régi rendet. Elpanaszolta a személyén ejtett sérelmet, s bebizonyítani törekedett, hogy a nemesség tekintélye egyik legerősebb támasza a királyság tekintélyének. Lefoglalt kardjának is egy pár ívet áldozott, előszámlálta a főbb háborúkat, kivált a poroszt és francziát, a melyekben azt ősei villogtatták.

Sokszor emlegette, hogy harmincz évig szolgálta a megyét s alispánsága alatt jobban folyt minden, mint most s felényibe sem került. Védte a megyei rendszert s visszakérte, követelte az alkotmányt. Idézte a *Corpus Jurist*, Verbőczyt, az *Approbata* és *Compilata Constitutiót*, a *Pragmatica Sanctiót*, az 1791-iki törvényeket s Anonymustól kezdve rendre a történetírókat. Többször átolvasott és kijavított minden ívet, meghányta-vetette az erősb kifejezéseket, de csak arra ügyelt, hogy olyasmi ne legyen bennök, a miért a magyar törvények szerint megpörölhetnék. Oly erős szenvedélylyel csüngött a multon, hogy föl nem foghatta a jelent. Egész álmvilágban élt, a melyben csak az volt való, hogy szenved, haragszik, fárad és vénül.

Ez idő alatt még inkább elhagyta magát: különben is kopott ruhája úgy állott rajta, mintha vas-

villával hányták volna reá; hosszú borzas haja és szakála még mogorvábbá tették. Mióta pörölt, folyamodványokon dolgozott, se gazdasági, se házi ügyekbe nem avatkozott. Reggel nem adott rendeletet számtartójának, délben nem zsémbelt gazdasszonyára, s Istvánt is csak reggel fölkelésekor, estve lefekvésekor szidta meg néha. Egészen irataiba merült; egy szép nyári délután még azt sem vette észre, hogy udvarháza előtt kocsi áll meg s a Bécsből megérkezett ezredesné és leánya szobájába lépnek.

— Ejnye csúf ember, hát így kell fogadni a vendégeket? — sipított az ezredesné, egy idős száraz asszony, a kinek hosszú vendégfürtei igen jól összehangzottak kissé festett arczával; aztán föltette szemüvegét s oly bámulattal kezdette vizsgálni sógorát, mint valami csodaállatot.

Radnóthy megfordult és föltekintett, de nem sógorasszonyára; leányát nézte, hosszasán nézte és nem tudta megismerni, mert az megnőtt és elváltozott. Erzsí úgy állott előtte, mint báb a fodrász kirakatában, érzéketlen arczozal s útiás pongyolájában is cizfrán és tetszelgőn. Sehogy sem találta föl benne a régi egyszerű Erzsikét, az ő kedves lyányát, a ki hajdan mindig oly vidoran ugrott nyakába, s tele csevegte fejét. Úgy tetszett neki, mintha már nem is hasonlítana anyjához: a vonások ugyanazok, de a kifejezés egészen más. A leány sem tudott atyjára ismerni; a kopott öltözet, beesett arc, hosszú ősz haj és szakál oly kellemetlenül hatottak reá, hogy hirtelenében nem tudott

mit csinálni. Atyjának merőn rászegzett, éles, átható szeme egészen megzavarta, s a helyett, hogy hozzá szóljon, nagynénjét szólította meg, hol németül, hol francziául kérdezve tőle: Vajon mi lelte szegény papát?

Az apa előtt még idegenebbé tette a lányt ez idegen nyelvű csevegés. Erős fölindulása egy könnybe olvadt, ellágyult s azt sem tudta mit tesz, ölébe vonta lányát s elkezdte simogatni.

— Erzsike, hát nem ismered szegény apádat, már nem is tudsz vele beszélni? Mennyit aggódtam érted és Gézáért? Lásd miattatok vénültem meg, lásd ezt a sok frást, értetek dolgoztam éjjel-nappal . . . Erzsike, kedves leányom, tedd le ezt a kalapot, egészen kiveszen a formádból, olyan vagy benne, mint egy komédiásnő. Nézz reám! Hát ismerj meg már!

— Ugyan ki ismerhetné meg, édes Elek sógor? — mondá az ezredesné — olyan mint egy fáról szakadt. Miért hanyagolja el ennyire magát. Ez nem illik egy jónevű és előkelő nemes emberhez. Um Gottes Willen, miért nem vágatja le azt a nagy szakált? Legalább borotváltassa be az állánál, a hogy' most viseli minden úri ember.

— Nem hosszabb az a szakál, mint a sógor-asszony nagy bolond vuklija, azt sem ártana levágni — csattant föl Radnóthy, mintegy örülve, hogy kiöntheti reá mérgét.

— Soha életemben ily parasztságot! Műveletlen, barbár ember! Ide jövek, megteszem a nagy útat Bécsből — így fogadni! Minden követ megmoz-

dítok kiszabadításáért, öt hosszú levelet írok — így fogadni, hálátlan — fakadt ki sírva az ezredesné s féláljultan rogyott a karszékbe, mikor aztán, hogy jobban kifejezhesse magát, németre s francziára fordítá a beszédet. Ebből ugyan Radnóthy alig értett valamit, de elég volt szegény fejének a hang is.

— Hallgasson édes papa, hallgasson, ne bozantsa a jó nagynénit. Nem látja, hogy elájult? Szegény nagynéni, kedves nagynéni! — szólott közbe Erzsi, szemrehányón tekintve atyjára s kifejtőzve karjai közül, hogy az ezredesné ápolására siessen.

— Hát a gyermek leozkézi az apát? Hát ezt tanultad te Bécsben, erre tanított a te jó nagynénéd? Ezért küldöttem én neked azt a sok pénzt? Ezért jöttél haza? Te, te, te! . . . — kiáltá Radnóthy fölugorva székéről s még tovább is beszél, ha vigyázatlanságból az ezredesné kis fekete kutyájára nem lép, a mely oly csunyán kezdett ugatni reá, hogy kénytelen volt egész erejét az új ellenség ellen fordítani.

— Jaj, gyilkos, megöli az én kedves Figarómat — sikoltá az ezredesné.

— Papa, az Istenért, ne rugdalja szegény Figarót! — esengett Erzsi sírva.

— Ember, mit csinálsz? — ismétlé nagy páthosszal az ezredesné.

— Megbolondulok! — fuldoklott Radnóthy.

A kis haszontalan kutya még élesebben ugatott, még jobban harapdálta Radnóthy lábát, a ki egész

dühbe jött. Az ezredesné három nyelven sikoltott, németül a kutyához, francziául Erzsihez, magyarul Radnóthyhoz. Erzsi folyvást pattogott és sírt. István és az ezredesné cselédei ijedve rohantak be s velők együtt Maros, a házi komondor, a mely pártul fogta gazdáját s majdnem szétszaggatta Figarót. Valóságos pokoli lárma keletkezett, a melyben senki sem tudott szóhoz jutni s mindenik kapott legalább egy oldaldöfést.

V.

E jelenet csak kezdete volt a többinek. Az udvarház csendes szobái örökös viszály színhelyeivé váltak. Radnóthy most már idegenebb lón otthon, mint volt csak azelőtt is. Többször jutott eszébe neje, midőn az ezredesné ült az asztalfőn, többször búszult leánya után, mióta Elisabethet — a hogy' az ezredesné nevezte Erzsit — komédiásnő ruhákban látta maga előtt, többször boszankodott a világ fölfordulásán, a mióta ségorasszonya a régi rend maradványait is föl akarta forgatni házában. Most már nemcsak a kertészszel, jegyzővel, tisztviselőkkel kelle pörölnie, hanem két nővel s egy kis kutyával is.

Az első találkozás keserűsége oly erős benyomást tett mindhármukra, hogy nem tudtak menekülni tőle. Folyvást ingerelték egymást önkénytelen, akaratjuk ellenére is. Az ezredesné azért utazott Erdélybe, hogy rávegye Radnóthyt Erzsik férjhez adására Kahlenberger kapitányhoz, a ki ugyan még forma szerint nem kérte meg, de elég érthetőleg nyilatkozott, s csak a cautió letétele okoz egy kis nehézséget, a melyet Radnóthynak kellene lefizetni. S im utazása célját sehogy sem

képes előhozni, mert bármiről beszél Radnóthy-nak, veszekedés a vége, a mi igen rossz bevezetés ily kényes természetű üggyhez. Nénje utasítása szerint Erzsi is föltette magában, hogy kedvében jár atyjának, de ha csak rá tekintett is haragos arczára, már elhagyta bátorsága, arra az áldozatra pedig épen nem tudta elszánni magát, hogy más-kép öltözködjék, fölhagyjon a német csevegéssel s ne fogja nénje pártját. Maga Radnóthy is szeretett volna kibékülni velök, de mihelyt körükbe lépett, már kész volt a boszúság. Az ezredesné mindent fitymált, kivált a szobákat, bútorokat, ételeket, pedig a házi gazda költségbe verte magát, hogy sógornője és leánya kényelmesebben lakhas-sanak, a gazdasszony pedig ugyancsak kitett magáért. Az ezredesnének senki sem tudott főzni, mosni; untalan Bécset emlegette, lenézte Erdélyt, sógora tömérdek kárán nem szánakozott illő meg-indulással, az ország állapotján épen nem búsult s az asztal fölött legtöbbit arról beszélt, mi ujság Bécsben s mindent elmondott, mit kedves lapja, a *Fremdenblatt*, legújabb számában olvasott. Erzsi sokáig öltözködött, el-elkésett a reggeli- vagy ebéd-től, kevés kedvet mutatott a ház gondjaiban való részvételre, a helyett érzékeny német regények olvasásával töltötte az időt vagy Saphir *Wilde Rosenjei* mellett ábrándozott Kahlenberger kapi-tányról. Radnóthynak hát elég oka volt reá, hogy ellenséges lábon álljon sógornőjével és lányával, de az épen fölbószította, ha az ezredesné harag-jában hánytorgatni kezdé, hogy a börtönből ki-

szabadulását neki köszönheti, ha Erzsí nénje pártját fogta, s elkezdtek egymással németül csevegni. Ez utóbbi, minthogy minden nap megtörtént, már majdnem tűrhetetlenné vált. Radnóthy ifjabb korában tudott valamit németül, tisztelője volt a német műveltségnek, de most már keveset ért belőle, s mióta német lett a hivatalos nyelv, ha tudna németül, sem akarna tudni. Már maga a hang fölingerelte, aztán azt hitte, hogy róla beszélnek, a mikor nem is beszéltek róla, azért néha szörnyen rájok mordult, mire az ezredesné kis kutyája ugatni kezdett, s kész volt a botrány. Az uraság versengése a cselédekre is kihatott. István egy párszor jól oldalba döfte az ezredesné hórihorgas legényét, mert csúfolkodni mert hegyes bajuszával, a gazdasszony sok mindennek összmondta az Erzsí bécsi szobaleányát, mert becsmérli az ételeket s egész grófnőt játszik. Mindennap történt valami olyas, a mire az ezredesné közel volt az ájuláshoz, Erzsí sírt és Radnóthy szitokra fakadt.

E miatt folyamodványain, ügyei védelmén sem dolgozhatott a régi erélylyel. A költségek is mindennap növekedtek, annyira, hogy kénytelen volt egy új darab erdőt eladni. Ha panaszkodott az ezredesnének, ha kikelt az új rendszer ellen, ha elmondotta, hogy így pusztul ki lassanként minden erdélyi nemes ember, tüstént vita, szitok és sikoltózás támadt belőle. Az ezredesné mindent a lármás megyei és országgyűléseknek tulajdonított, kofaságnak nevezte a sok czifra szónoklatot és fölterjesztést, betyároknak a kardos juratusokat,

vén bolondoknak a tisztes táblabírákat; hogy ez lesz belőle, azt neki előre megjövendőlte az ő boldogult férje, még ezelőtt tíz esztendővel. Radnóthynak sem kelle több; bár a forradalmat magában sok tekintetben hibáztatta, az ezredesné ellenében védett mindent. Megtámadta az ezredest, a ki már tíz év óta nyugszik a grazi temetőben, az ezredesné, a ki saját udvarházában mer ilyeket beszélni, leányát, a ki elég istentelen nénjének fogni pártját. Kihozta iratait, fölolvassott nekik belőle mindent s midőn még sem szűntek meg vitatkozni, fenyegette őket, hogy kitekeri nyakokat s földhöz vágta az Erzsi *Wilde Rosenjeit*, az ezredesné *Fremdenblattját*, mert alkalmasint ezekből tanulják azt a sok istentelenséget; ő nem olvas mostani ujságot, se németet, se magyart, mind hazugságot és ostobaságot írnak s ha ide kapna vagy egy szerkesztőt, bár soha sem volt kegyetlen ember, Isten úgyse' lehúzatná s huszonötöt vetetne rá István huszárral. Erre a nagy kegyetlenségre az ezredesné természetesen elsikoltotta magát s még aznap el akart utazni, — de azért ott maradt harmad napra is.

Erzsiért is sokat versengtek. Radnóthy vádolta az ezredesné, hogy egész bécsi leányt nevelt belőle s kiveikőztette jó szokásaiból; hiszen már anyanyelvét is feledni kezdi, a gazdasszonykodáshoz semmit sem ért s otthon sehogy sem tudja feltalálni magát. Az ezredesné hálátlannak nevezte sógorát, Erzsi nagy műveltségével kérkedett, a kit akármely tábornok is nőül vehet; nem is nevelte

ő holmi betyár erdélyi úrfi számára, sem azért, hogy Kolozsvárott vagy Maros-Vásárhelyt temesse el magát, s ekkor hevében kikottyantotta, hogy félig-meddig már akadt is szerencséje; Kahlenberger kapitány udvarol neki, soha ily derék embert, soha ily deli, vitéz, művelt és nagy befolyású férfiút, a sógor úr kiszabadulását is egyrészt neki lehet köszönni. Radnóthy öklével az asztalra csapott, hogy neki azt az embert többé senki se említse, megesküdt, hogy leányát csak magyarországi vagy erdélyi törzsökös hazafihoz adja nőül. Megtiltotta Erzsinek a francia és német csevegetést, különben kitépi nyelvét; fenyegette, hogy lehasítja komédiásnő ruháit, megparancsolta, hogy lásson a házi dolgok után s úgy elfelejtse Kahlenbergert, mintha soha sem is született volna, különben kitekeri a nyakát. Ebből aztán nagy perpatvar támadt, az ezredesné görcsöket és migrainet kapott, Erzsi beteggé sírta magát s Radnóthy föl-rúgta a ráugató Figarót.

Így telt el néhány nap. Az ezredesné halálra unta magát; attól az egyetlen mulatságától is elesett, hogy sógorával versengjen, mert Radnóthy szobájába vonult, mélyebben merült előbbi búskomorságába s csak irataival foglalkozott. A két nő elhatározta hát, hogy szórakozás, mulatság kedvéért látogatást tesz a környéken, a közel városkában. Azonban innen is, onnan is hamar és kedvetlenül tértek haza. Erdélyben akkor mind politikai, mind társadalmi tekintetben holt idény uralkodott. Mindenkinél volt valami sebe, ha testén

nem, lelkén, vagy legalább is vagyonán. Majd minden család magába vonult és sebeit kötözte.

A régi vendégszeretet, víg élet eltűnt, mintha a régi alkotmányával temette volna el az idő. Rom, bú és szegénység üdvözölték mindenütt a két mulatni vágyó nőt. Ide járult még, hogy, bár gyöngédebb változatban, mindenütt hallottak valami ahhoz hasonlót, a mit Radnóthy beszélt, vitatkoztak is egy keveset s némely helyt az elváláskor épen hidegséget tapasztaltak. Találkozott oly táblabíró is, a ki az ezredesné nagy gyanús szemmel nézte s holmi politikai szerepet tulajdonított neki; egy másik épen kémnek hitte, a ki azért látogatja a nemességet, hogy a vidék érületéről tudósítsa a hatóságokat. Egy helyt elszörnyedt az egész társaság, a midőn az ezredesné azt beszélte, hogy Bach miniszter mily szép, okos és derék ember, s egy estélyen mily jól mulatott vele.

Erzsit hajdani játszótársai nem győzték eléggé nézni, s divatos, drága ruháit talán irigyelték is, de gúnyolódtak vele, hogy kiejtése kissé idegen-szerű s Bécsben nagyon elbűszkült, de hogy' is ne, midőn egy kapitány az udvarlója. Egyszóval nagyon rosszul ütött ki a mulatság. Az ezredesné és Erzsik a két legszerencsétlenebb nő volt a szerencsétlen Erdélyországban. Nem volt egyebet mit tenniök, mint gyönyörködni a természet szépségében, a melyet nem sokra becsültek, túrni Radnóthy búskomor szeszélyeit, a melyeket napról-napra tűrhetetlenebbeknek tapasztaltak, kérődzni a

bécsi szép napokon, olvasni Saphir *Wilde Rosen-*jeit és sóhajtani Kahlenberger után.

— Ah — sóhajtotta Erzsi nem egyszer — én sokkal boldogtalanabb vagyok, mint édes néném! A néni visszamehet Bécsbe, engem nem ereszt atyám, nénit szerette volt boldogult férje, engem nem szeret Kahlenberger. Azt ígérte, hogy meglátogat, s még mindig késik, csak egyetlenegyszer írt a néninek, akkor is azt írta, hogy szabadságot kér, jó — és még sem jó . . . Ah, jól mondja Saphir:

Nicht beglückter Lieb' ist eigen,
Schweigend lieben, liebend schweigen?

— Ach! meine Elisabeth, mit beszélsz? Kahlenberger épen úgy szeret téged, mint engemet boldogult férjem. Épen abban az ezredben szolgál. Mein theurer Carl! Ach, mennyit szenvedtem én leánykoromban, hányszor voltam úgy, hogy

Der unbeglückten Lieb'
Nichts als die Träne blieb!

s Carl mégis az oltárhoz vezetett. Elhagytam érte hazámat és utána mentem. Hogy' dobogott szívem, mind azt dobogta:

Doch hab' ich noch ein Vaterland,
Ein zweites, theures gefunden,
Sein Herz ist jetzt mein Vaterland,
Woran ich wurzelnd bin gebunden.

Ach ez a Saphir mily szépen tudja kifejezni a szív érzéseit. Nincs nála jobb költő a világon.

*Ab — sóhajtottá Erzsi nem egyszer — én sokkal boldog-
talanabb vagyok, mint édes néném!*

Egészen megifjulok, ha olvasom. Én is épen úgy szenvedtem, mint te, s épen oly boldog voltam, mint te lélszsz.

Ilyenkor aztán eldicsérték Saphirt, ábrándoztak a boldogságról, boldogtalanságról. Az ezredesné vigasztalta Erzsit, elmondotta, hogy ő csak Kahlenberger megérkezését várja, ekkor atyjától megkéri ünnepélyesen Erzsi kezét, ha beleegyezik jó, ha nem, akkor magával viszi Erzsit Bécsbe, s majd talál módot rá, hogy összekeljenek, s ha atyja akkor sem egyezik belé, nem lesz nagy baj, mert kipörlik tőle az anyai részt. A megvigasztalt Erzsi nyakába borult a jó néninek, összecsókolta, fölvidult, de minthogy nagyon bele jött már a boldogtalanságba, azért mégis egész nap sóhajtozott és szavalta Saphir kétségbeesett verseit. Szerencsére nagy boldogtalanságában épen nem hervadt, folyvást jó egészségnek örvendett s oly kevésbé törte meg szívét a boldogtalan szerelem, mint kedvencz költőjeét.

A mit annyira óhajtottak, nemsokára teljesült. Kahlenberger megérkezett. Nem kellett szabadságot kérnie; ezrede Erdélybe, egyik közel városkába rendeltetvén, mindennap látogatója lehetett Erzsinek. Az ezredesné magán kívül volt örömeiben, különösen midőn Kahlenberger férjének egy pár régi barátját is elhozta magával. E régi barátok később elhozták nejeiket és leányaikat is, a kiknek kedvéért aztán néhány fiatal tiszt és hivatalnok is bemutatattá magát az ezredesnénél.

Ez idő óta az udvarház ritkán volt vendég nél-

kül. Az ezredesné rendezett, csinosított s bocsánatot kért a vendégektől, hogy nem varázsolhatja ide bécsi szalonját. Erzsi új ruhákat csináltatott s panaszkodott a kolozsvári szabókra, a kik elrontják pompás kelméit. A vendégek mosolyogtak, s dicsérték a romladozó udvarház regényességét, Kahlenberger pedig éppen *Siebenbürgens Perlenek* nevezte Erzsit, mire az ezredesné megjegyezte, hogy Kahlenberger úr valóságos *Schöngeist*. Most nagy ebéd volt, majd nagy ozsonna, egy párszor estélyt is adtak. Kahlenberger kihozott az ezred zenekarából egy pár zenészt és táncoltak reggelig. A pusztuló udvarházban újra visszhangzottak a régi napok örömei, de a kivilágított ablakok fénye csak szomorúabbakká tette a rongált tornyocskákat, düledező kéményeket, roskatag fedelet s a zaj siketen hangzott végig a csendes udvaron.

Radnóthy e víg élet folyama alatt nem volt otthon. Megszaporodott házi kiadásai és a pörköltiségek miatt kénytelen volt eladni egy más megyében fekvő zálogos jószágocskáját, melyet maga szerzett volt s rendesen haszonbérbe adott ki. Ide utazott hát, hogy örmény haszonbérelőjével alkuba bocsátkozzék, a ki eddig is kölcsönözgetett neki. A lelkiismeret minden fordulása nélkül hitte megköthetni az alkut, mert a birtok csak vett jószág s így a fiára szállandó ősi örökséget nem csonkítja meg. Csak Erzsi szenved kárt, de annak ő maga az oka, mert miatta szaporodtak meg kiadásai s a leány része különben is mindig pótolható készpénzben.

E terv közben eszébe jutott, hogy még nem tett végrendeletet. Elhatározta, hogy mihelyt végrehajtja a vásárt, megírja végrendeletét, gondoskodni fog leánya pénzbeli kárpótlásáról, ha beleegyezésével megy férjhez s átok alatt meghagyja fiának az ősi jószág hű megőrzését, hadd szálljon az firól fira, unokáról unokára.

Útja több időt emésztett föl, mint a hogy számította, s mint minden, a mihez haza jötté óta fogott, nem eshetett meg kisebb és nagyobb keserűség nélkül. A múlt embere itt is összeütközésbe jött a jelennel. Régi szokás szerint indult útra s nem vitt magával útlevelet, a miért aztán letartóztatták s négy napot kellett elveszítene, a mennyi idő alatt igazolhatta magát. Kocsisa is majdnem pörbe bonyolította; ez ugyanis hozzá szokott volt a régi időkben, kivéve a főispánt, senki elől nem térni ki s ráhajtott egy főhivatalnok kocsijára. A kocsi eltört, a kocsist pedig elfogták a csendőrök. Ebbe is bele telt egynéhány nap. Majdnem két hét múlva érkezett meg a haszonbérelőhöz, a kivel hosszasan alkudozott. Végre megkötötte az alkut, a jószágok akkori értékéhez képest meglehetősen ársan. Kipihenvén magát, kissé fölvidulva készült haza, azonban egy Milanóból érkezett levél, a melyet az ezredesné utána küldött, nagy szomorúságba ejté.

Arról vett tudósítást, hogy fia újra visszaesett régi betegségébe s bár az orvosok biztatása nem hiányzik, a veszély nagy, s megmaradása kétséges. Mindjárt fogatott és sietett haza. Hazulról egye-

nesen Milanóba akart indulni s magával vinni leányát beteg fia ápolására. Aztán eszébe jutott, hogy ő kezességre kibocsátott rab, a ki nem lépheti át az ország határát; neki otthon kell ülni és várni, míg egy fekete pecsétetes levél érkezik, fiát idegenek temetik el, a régi család kihal s az ősi jószág idegen kézre jut. Búval és haraggal telt el. Leányára gondolt és Kahlenberger kapitányra, a kit az oly sokat emleget s a kit bizonyosan férjül választ, ha ő kidül, a mi oly könnyen megtörténhetik.

Ekkor az ezredesné ellen fordult haragja. Elhatározta, hogy minél hamarább visszaküldi Bécsbe; leánya kikerülván befolyása alól, újra hozzá édesedik, elfelejti Bécset, Kahlenbergert s mindent, a mivel őt annyira bústja. Haldokló és gyógyuló fia, megváltozott és újjá születendő leánya alakjai között lebegett lelke, egyiktől a másikhoz, s nem tudott megnyugodni.

Így ért haza s meglátván kivilágított udvarházát, a honnan zene hangzott ki, összerázkódott, mintha valaki megütötte volna. Fia temetése és leánya menyegzője egy bőszt képpé olvadtak össze lelkén, a halotti ének és tánczene örült hangzavarként zúgtak fülébe. Megtörülte homlokát, a mely hideg verítéket izzadt, s lassanként magához jött.

— A beteg még nem hal meg — nyugtatta magát — én is mily hosszas beteg voltam... a hosszas beteg még kevésbbé. Reméljen az ember, a meddig lehet, sőt azontúl is. Bizzunk az Istenben!... Miért is haragszom szegény Erzsire oly

nagyon? Elrontották egy kissé, majd megjavul. Igen keményen bántam vele, elvadítottam magamtól. Hibás vagyok. Majd jóvá teszem. Hadd mulasson. Miért ne mulatna? Hiszen nem tudja, hogy bátyja beteg. Fiatal, szép; miért ne táncolna? Meg sem mondom neki holnapig a rossz hírt. Bizonyosan egy-két régi jó barátom látogatott meg fiastul, leányostul s Erzsi egy kis mulatságot rendezett számukra. Jól tette. Hadd mulassanak. Bár szeretne belé valamelyik barátom fia. Istenem, ha együtt tarthatnám meg fiam és leányom lakodalmát! Örömet meghalnék.

A kocsi megállott s Radnóthy összeszedve minden lelki erejét, hogy a rossz hírt eltitkolhassa, benyitotta az ajtót.

VI.

Az ezredesné épen legfényesb estélyét adta. Számos vendég gyűlt össze, több, mint máskor. Természetesen Kahlenberger játszta a főszerepet, az ezred Don Juanja, a kit társai *famoser Kerl*nek neveztek, s nem ok nélkül. Neki zsoldjából mindenre telt, nagy vadász volt, híres opportirozó kutyával dicsekedett, elméssége soha sem fogyott ki, Weber *Demokritos*át majdnem könyv nélkül tudta, beszélt valamit francziául, sőt e nyelven talán a Paul de Kock regényeit is elolvasgatja, ha el nem foglalják az asszonyok, a kik minden városban bele bolondúltak. Aztán hogyan tánczolt! A française-t más is tudta úgy, mint ő, de a waltzerben és polkában keresni kellett párját. Most is bámúlta az egész társaság. Erzsi boldog volt, ha karjain lebeghetett, s úgy nevetett, hogy könnyezett belé, ha tréfáit hallgathatta.

Egy öreg őrnagy, a ki a kipirúlt ezredesnéét mulattatta, megjegyezte, hogy e szép párt csak össze kell esketni, ő szívesen lesz násznagy s kezet is adott reá. Egy hadnagy a cautióról beszélt, a mely a leány vagyonából oly könnyen kitelik s utána vetette: bagatelle! Egy kerületi hivatalnok neje

tréfásan jó szívvel látta magát a mához egy évre megtörténendő lakodalomra, mire az ezredesné azt mondá: — Es versteht sich. Egy mérnök suttogva figyelmezteté Kahlenbergert, hogy a rozzant ház helyébe mindenestre egy pompás mezei lakot keil építtetni s ő holnap a legczélszerűbb tervrajzzal ajándékozza meg, a mit Kahlenberger nagy hahotával fogadott s a miről teljességgel nem akart szólni a kérdezősködő Erzsinek, a ki aztán úgy tett, mintha haragunnék. Szóval mindenki vőlegénynek nézte Kahlenbergert s a tréfa és vígság általános volt.

Az atyára senki sem gondolt, s beléptét sem vették észre. Legelőször is az ezredesné látta meg, azután Erzsí. Mindketten majdnem felsikoltottak, mert féltek, hogy valami botrány lesz. Azonban az ezredesné hirtelen fölhalálta magát, elhallgattatta a zenét, karon fogta vendégeit s egyenként bemutatta Radnóthynak, a ki tisztelve a vendégi jogot, a lehető nyájasan üdvözölte őket. A vendégek alig tudtak szóhoz jutni s elkezdtek bámulni a házi gazda bozontos ősz haját, szakálát, különös úti öltözetét s magok közt nem egy csipős megjegyzést suttogtak. Legelfogulatlanabb volt köztök Kahlenberger, a ki tüstént elmés beszédbe kezdett, a melyet egy egész óráig is folytat vala, ha Radnóthy részint tört németiséggel, részint kézjellel nem adja tudtára, hogy keveset ért németül, nagyon fáradt s le akar fekünni. Kahlenberger panasolta barátjainak, hogy ezután neki meg kell tanulni a pantomimiát, különben lehetetlen lesz

beszélnie leendő ipával. Az őrnagy elszörnyedt Radnóthy műveletlenségén, a ki még németül sem tud s mégis alispán volt. A hadnagy egy *curios* fölkiáltással fejezte ki csodálkozását. A kerületi hivatalnok mind azt emlegette, hogy bizony csak nagyon hátra van a culturában Erdélyország. A mérnök föltette magában, hogy mihelyt haza megy, lerajzolja az öreg urat, mint a kiveszendő régi magyar nemesek példányát s fölküldi az *Illustrierte Zeitung*ba. Mindezt ugyan csak magok közt beszélték a vendégek, de némi gyöngédebb változatban becsúszott az a köztársalgásba is. Az ezredesné és Erzsí pirúltak, nagyon szégyelték a szegény sógort és szegény papát, mentegették is a társaság előtt, de szívökben nem nyomhatták el titkos örömeiket, hogy a kis intermezzo nem adott botrányra alkalmat s az öreg úr mérsékelte magát. Csak szánták, de nem haragudtak reá, s egész vígan fogtak a megszakított estély folytatásához.

Radnóthy szobájában virasztott, nyugodtabban, mint valaha, de soha ily mélyen leverve. Elhagyta a bű, a harag, a remény és vígasz; valami érzéketlen bódulat, fásultság fogta el. Először is levelet írt és pénzt küldött haldokló fiának, aztán végrendelete megírásához fogott. Egy-egy könnye hullott a papírra. A bevezetésben hazája és családja romlását siratta. Aztán elmondotta, hogy az ősiség eltöröltetvén, teljes szabadsággal rendelkezik vagyonáról minden esetre, még arra is, ha fia halálával magva szakadna, mert a koronára nem szállhat többé semminemű nemesi birtok. Elsaj-

nálta az ősiségi intézményt, a mely fenntartotta a magyar nemességet s vele együtt a nemzetet; átok alatt meghagyta fiának, hogy semmit el ne adjon ősi birtokából, mert megfordúlna sírjában, ha az idegen kézre kerülne. Előszámlálta, hogy miye volt és miye van, fölemlítette, hogy csak szerzeményét adta el, az ősi örökség csonkítatlan megvan, ha csak a bezirkerek önkénye meg nem csonkítja. Elmondta, hogy az anyai rész, a mely drágaságban, pénzben és kötelezvényben mintegy negyven-ezer forintot tett, udvarháza földúlatásakor elraboltatott vagy megsemmisült, anyja után tehát se a fiút, se a leányt semmi sem illetheti. Megírta pontokba foglalva, hogy minden fekvő és fölkelhető vagyonát fiának hagyja, azonban ez tartozik Erzsi testvérét illően kiházásítani s férjhez menetelétől számítva, tíz év alatt, a jószág értéke harmadának megfelelő összeget fizetni ki neki vagy maradékainak, az illető kamatokat addig is pontosan kiszolgáltatván, de csak azon esetre, ha Erzsi lemond Kahlenbergerről s erdélyi vagy magyarországi hazafihoz megy férjhez, ellenkező esetben mindenéből kitagadja, még akkor is, ha fia előbb találna meghalni, mintsem a végrendelet teljesedésbe mehetne. E gyászos esetben a protestantismus és magyar nemzetiség egyik főtámaszát, a Bethlen Gábor fejedelem alapította nagy-enyedi főiskolát teszi örökösévé, a melyben kiképeztetését nyerte s a mely annyi kárt szenvedett a forradalom alatt, az oláh pusztítás idejében. A végrendelet hosszú volt, idő telt abba is, míg a fölhívatott lelkész és

számtartó megérkeztek, hogy mint tanúk aláírják. Midőn minden rendben volt, lehajtotta fejét a karszékre s hallgatta a szobájáig hangzó zenét, föl-fölsohajtott s a régi napokra gondolt; el-el-szűnyadt néhány pillanatra, majd hirtelen fölriadt, fölugrott s a leégő gyertyára bámúlt. Épen akkor oszlottak a vendégek; az utolsó kocsi is elrobogott. Kezébe vette a végrendeletet és gyertyát s az ezredesné hálósobájába indult.

Az ezredesné még nem vetkőzött le s vígan beszélt Erzsivel a nagy nap eseményeivel. Radnóthy beléptére fölkeltek mindketten s vidoran siettek elébe. Az ezredésné sajnálta, hogy sógora nem vett részt a mulatságban, a mely non plus ultra volt. Erzsi nyakába borúlt és sokat beszélt Kahlenbergerről, a ki a papának fegyverengedélyt fog eszközölni s minden héten kijő ide vadászni. E szíves magaviselettel nagy önmérsékletét köszönték meg, s az elmenetele óta halomra szaporodott árjegyzékek keserűségét akarták megédesíteni.

Radnóthy hallgatott; elővette a Milanóból kapott levelet s átnyújtotta nekik.

— Csak nagytétel az egész — mondá az ezredesné — hogy minél több pénzt küldjön a sógor. Gézának annyi baja sincs, mint nekem, a ki ezekben a rossz szobákban minden nap háromszor kapok rheumát.

— Kahlenberger majd írni fog Milanóba — szóla közbe Erzsi — őt mindenütt ismerik s Gézára nagy ügyelettel lesznek.

Radnóthy nem felelt, a helyett kihúzta tárczáját s két darab ezeres bankót kivevén, az ezredesné elébe tette.

— Itt van, a mivel Erzsiért tartozom: koszt, ruha, szállás és nevelés. Koronként küldöttem is valamit, tudom, hogy így sem sok, a nevelés pedig, oh az épen megfizethetetlen. De kevés pénzem van.

Aztán leült, elővette a végrendeletet s egész terjedelmében fölolvasta.

— Tyrann! — sikoltá az ezredesné, s elkezdettk átkozódni németül, francoziául, versben, prózában. Majd magyarra fogva a beszédet, eldühöngte, hogy törik-szakad, Erzsi a Kahlenberger neje lesz, ha saját vagyonából kell is érte letennie a cautiót. E nagylelkúségen aztán maga is elérzékenyült s félígméddig elájúlt.

— Ach! — sohajtá Erzsi: több nem jutott eszébe a *Wilde Rosenekből*, hanem azért mégis hangosan sírt.

Radnóthy hátat fordított az ezredesnének és hallgatott. Leányát nézte, kinek sírása őt meghatni látszék. Ellenállhatlan erővel vonzódott feléje, mintha utoljára beszélne vele. Megfogta kezét, ölébe vonta, megcsókolta homlokát s gyöngéden kérdé tőle:

— Emlékszel-e Erzsike, most három éve, egy kis bált adott volt szegény megboldogult anyád? Hogy ne emlékeznél, hiszen új ruhát is csináltatunk neked, szép rózsaszín ruhát? Kis lyány létedre is magadra vontad az ifjúság figyelmét. Sokan meg-

tánczoltattak. Istenem, mily szépen jártad a csárdást a főispán fiával! Szegény édes anyád sírt örömében, hogy oly módosan viseled magadat. Úgy-e, emlékszel a főispán fiára? Ő nagyon jó fiú; gróf, de nem büszke, nem nézi le a nemes embert, a kinek ősei régiebbek az övéinél; tudja, hogy törvény szerint Erdélyben nincs különbség a mág-nás és nemes közt. Maholnap bizonyosan meglátogat bennünket. Az öreg Radnóthyt lassanként újra fölkeresik régi barátai. Adunk egyszer-egyszer bált is. Újra tánczolhatsz vele. Hát ha megkérne, édes Erzsikém? Én nem fogok ellenkezni, ha te is beleegyezel.

— Megbolondúlt a sógor, hiszen a főispán fia a tavasszal jegyzett el egy bárónőt; lejöttünkkor hallottuk Kolozsvárot — kiáltá az ezredesné, a kit szörnyen bántott, hogy sógora hátat fordít neki, nem is szól hozzá. Kezével indulatosan kezdett hadarni, s ez erőlködése közben vendégfürtei a földre estek.

Radnóthy megvető tekintetet vetett reá, s némi gúnyos udvariassággal, a melyet különösen az tett sértővé, hogy nem volt kiszámítva, lehajolt, fölvette a vendégfürtet s elébe tette az asztalra.

— Hát arra a magas, szőke fiatal emberre emlékszel-e — folytatá újra megcsókolva leányát — a kit mindig kis feleségének hívott? Mondhatom, derék fiatal ember. Rég nem hallottam felőle semmit. Mondják, hogy atyja, az én kedves barátom, meghalt, ő pedig Magyarországra bújdosott. Ha visszajő, tüstént meglátogatja Radnóthy bácsit,

megkérdi, mit csinál az ő kis felesége. Mit feleljek neki, szólj édes Erzsikém?

— Egy bújdosó, egy földönfutó felesége legyen? Abból semmi sem lesz. Én Kahlenbergernek ígértem, az ő felesége lesz, az övé, az övé, csak azért is . . . dühöngött az ezredesné, oly keményen csapva az asztalra, hogy a *Fremdenblatt* egy-két száma a légbe röpült.

Radnóthy összehúzta szemöldökét, fölvette a leestett *Fremdenblatt*ot, mintha mondani akarná az ezredesnének, hogy olvassa kedves lapját és hallgasson, s nem ügyelve sűrű és hangos átkozódásaira, folytatta leányával a beszélgetést.

— Hát arra a halvány, szemérmes kis fiúra emlékszel-e, tudod arra, a ki neked annyi képes könyvet hozott, s oly szép verset írt anyád nevénapjára, aranyosszélű velinen, tulipánok és nefelejtsek között? Jó tanuló volt mindig, és többre vitte volna, mint atyja, a ki teljes életében szolgabíró sem lehetett. Most szegény fiú nem használhatja tudományát, de azért folyvást bújja otthon könyveit. Atyjának van valamije, kis birtokú nemes ember, de jó gazda. Tudod, én soha sem adtam sokat a vagyomra. Hála Istennek, van annyim, a miből élélhetek. Megépíttetem nektek ez udvarházat. Eltépem a végrendeletet, ha akarod mindjárt, szemed láttára. Itt fogtok lakni boldogan, mint én édes anyáddal. Négy lovat veszek, s új hintót csináltatok menyegző napjára. Nem lesz az egész megyében csinosabb menyecske, mint az én kis Erzsikém.

— Du Unmensch! Egy betyárnak adni őt, az én Elisabethemet, a kit Kahlenberger szeret — kezdé újra támadását az ezredesné, oly nagy zajjal, hogy most a kis fekete kutya is megbátorodott, s vele együtt ugatta és harapdálta Radnóthyt.

Radnóthy dühvel ugrott föl, azonban nem fordult az ezredesné felé, a helyett olyat rúgott a kis kutyán, hogy az egy élest ordítva elnémult és sántítva kullogott ki a szobából. Az ezredesné nagyot sikoltott, a kis kutya után akart szaladni, de midőn látta, hogy Radnóthy újra leányához fordul, szenvedélyesen átöleli, megállott az ajtóban, visszatartóztatva a kíváncsiságtól.

— Nagynénéd holnap el fog utazni Bécsbe vagy a hova akarja, és többé nem fog ide jöni soha — mondá Radnóthy csöndesen. — Te itt maradsz velem.

— Scandal! Infamie! — sivított az ezredesné egy székhöz huzódva, hogy legyen hová ájulnia. — Kiűzni a házból engem, hátat fordítani nekem, nem szólani hozzám, vuklimmal csúfolódní, a kis kutyám lábát eltörni! Ach, élne csak szegény férjem, tudom, duellumra hívná e sértésért, megszúrná, levágná, összeaprítaná, így ni, — s ekkor fölugorva, mintegy mutatni látszott kezével, hogy mikép szúrnák meg, vágnák le, s aprítanak össze Radnóthy.

— Te itt maradsz velem! — folytatá az atya elsimítva leánya homlokáról kibomlott fűrteit. — Nem szükség, hogy oly hamar férjhez menj. Válogass leányom, hiszen ifjú vagy még. Miért sietnél? Annál több időd marad, hogy szegény apádat

ápold, vigasztald. Jól fogunk mi itt élni ketten. Te gazdasszonykodol, én gazdáskodom, újra rendbe hozunk mindent. Majd látogatást teszünk a szomszédságban; megint víg élet lesz itt, mint hajdan. Nem leszek én mindig oly komor, most sem vagyok az, csak sok a gondom, csak pöreimet végezhethném be, csak bátyád jöhetne vissza. Pedig visszajő, ha te itt maradsz, az Isten meghallgatja a jó leány imádságát. Úgy-e Erzsike, te jó leány vagy, szereted atyádat, nem hagyod el vénségére, nem haragfod meg többé, olyan léssz, mint édes anyád volt, ez az áldott asszony, a kihez úgy hasonlítasz? Csak most veszem észre, hogy szakasztott mása vagy anyádnak. Mikor sírt, épen ilyen volt; mennnyit sírt, hol értem, hol értetek, csak magáért nem, soha . . . soha . . .

Erzsike nem szólott semmit, s midőn atyja, fölindulásában kifáradva, egy székre hanyatlott, kifejtözött karjai közül. Ott állott az atya és nagynéne között, nem tudva, hogy tulajdonkép melyikhez tartozik. Hol egyikre, hol másikra nézett, és fölfölsohajtott: — Welch' ein hartes Schicksal!

— Elisabeth, komm zu mir! — kiáltá az ezredesné.

— Erzsikém jer velem, jer a szobámba — sutogta gyöngéden az atya, fölemelkedve a székről, kézbe véve gyertyáját s a végrendeletet.

Az ezredesné újra ismétlé hívását. Az atya hallgatott, s egy fájó édes pillantást vetve leányára, még egyszer megállott a küszöbön.

— Hah Triumph! Triumph der Liebe und der

Tugend — szavalta az ezredesné, megölelve a karja közé szaladó Erzsit; aztán mindketten sikoltva borúltak a pamlagra, mert egy iszonyú csattanás hangzott, az ajtó csattanása, a melyet a szobájába tántorgó atya erősen becsapott.

Már dél felé járt az idő, midőn Radnóthy másnap fölkelte. Sokáig aludt a terhes út és izgalmas éj után, s fáradtabbnak érezte magát, mint lefekvése előtt. Rossz álmai voltak s alig bírt felöltözni. Egyedül öltözött föl, mert István jókor reggel a postára ment. Oly csodálatosnak tetszett neki a mély csend, a mely udvarházában uralkodott. Nem hallotta se az ezredesné lármáját, se a kis kutya csaholásait, se a szobalyány sürgését. Az ebédlőben sem volt senki, csak a tornácz küszöbén talált valakit, a kis sánta Mányit, piszegve s egy levelet tartva kezében.

Némán vette át a levelet. Az ezredesné levele volt, kék tintával írva, aranyos porral meghintve s megtömve mindazzal, a mit már tegnap is elmondott. Mindennemű istentelenséggel vádolta sógorát; megparancsolta neki, hogy a végrendeletet tüstént tépje szét, s aláhúzta e szavakat: Erzsik csak azért is Kahlenberger felesége lesz, s én nekik hagyom mindenemet, nem szorútkunk a maga rongyos házára, sem pörös földjeire. A panaszok és fenyegetések hosszadalmassága miatt e levél tulajdonképeni tartalma az utóiratba szorúlt; itt röviden tudtára adta Radnóthynak, hogy se ő, se Erzsik nem állhatják ki tovább kegyetlenségeit, ma reggel

elúztak Bécsbe, s mindaddig még levelet sem írtak neki, míg meg nem kérleli őket.

Zsebébe gyűrte a levelet s leült karszékébe. Maga sem tudta, mit csinál, cél nélkül nézett ide-oda; nézte az eszterhaj fecskefészkeket, a hol a kis fecskék vígan csevegik körül anyjokat, és sohajtott; nézte a vídám galambokat, a melyek enyelegve repülnek szét a dúczos kapuról, és mormolt valamit foga közt; nézte a nagy komondort, a mely hűzelegve csúszott lábához, és fölkiáltott a mint megsímogatta: «Becsületes Maros!» — végre megakadt szeme a kis sánta Mányin, a ki még mind ott állott és folyvást piszegett.

— Mi bajod? — kérdé tőle durván.

A kis lány úgy megijedt, hogy még jobban kezdett piszegni s csak annyit volt képes mondani: — Erzsi kisasszony! . . .

— Mi bajod neked is Erzsi kisasszonynyal? — kérdé még durvábban.

— Mikor előállott a kocsi, átadta nekem ezt a levelet — szepegte lelkenedezve a kis lány — én futni kezdtem. «Miért futsz?» azt kérdezte. «Hát föl akarom költeni a méltóságos urat», azt feleltem. «Miért akarod fölkelteni?» «Hát hogy búcsúzzék el a kisasszony, messze mennek, úgy illik», azt feleltem és futottam. A kisasszony utánam kapott és pofon ütött. Az nem baj, de elhasította ezt a szép piros kendőt; a méltóságos asszony vette volt nekem, most harmadfél esztendeje, ni, hogy elhasította . . .

— Ne sírj, veszek én neked majd szebb piros

kendőt — mondá Radnóthy magához szorítva az árvát, mintha Erzsit ölelgetné, s egy mosoly lebbent el ajkán. Aztán elkomorúlt, elfordúlt, lehajtottá fejét és gondolataiba mélyedt. — Hajh Erzsike... a kígyó, a kígyó... — kiáltá hirtelen s ellökte magától a kis Mányit, a ki ijedten szaladt lefelé, vissza-visszanézve, vajjon nem fut-e utána a szegény méltóságos úr.

Radnóthy ott ült, nem is tudva, vajjon ellökte-e magától a kis lyányt, vagy nem. Öntudatlanúl vette ki zsebéből az ezredesné levelét, újra elolvasta és széttépte.

— Bár csak egy srtt volna! Nem. Azt is nagynénjére bízza. Bár csak egy kissé búsult volna, hogy elhagy! Nem. Örvend, tegnap is nem értem sírt, hanem szeretőjeért. Bár csak reggel jött volna be hozzám, hogy megcsókoljon, mikor alszom. Nem. Pofon üti a szegény árvát, ki kötelességére emlékezteti. A kígyó!... többé nem akarok rá gondolni. Van nekem még egy gyermekem. A fiúk mindig inkább szeretik apjokat. Nekem fiam van. Lehetetlen, hogy meghaljon... lehetetlen... lehetetlen — és összefogván kezét imádkozott, buzgón, hosszan; nem vette észre számtartóját, a ki már egy negyed óra óta áll előtte s beszélni akar vele.

A számtartó végre megszólalt, s benyújtván egy nyaláb árjegyzéket, pénzt kért.

— Kérjen a sógornómtól, küldje a sógornóm után. Én nem fizetek egy krajczárt sem. Nekem kell a pénz, nekem beteg fiam van, nekem nincs leányom, nincs... nincs... nincs!

A számtartó vállat vont s az adóról kezdett beszélni, a melyet, ha egy pár nap múlva be nem fizeti, exequálni fognak.

— Hadd exequálják. Adják vissza curialis földemet, akkor fizetek, addig egy krajczárt sem. Csak rajta, jöjjön az executio, üssék meg a dobot, licitáljanak tetszésök szerint. Számtartó uram legtöbbet fog ígérni, kész pénzzel fizet ki mindent, erre adok pénzt — s ekkor tárczájából egy ezres bankot vett ki — itt van, aztán számoljon róla. Nem vagyok én oly szegény, de megmutatom, hogy velem nem lehet oly könnyen paczkázni. Ez is protestatio, ez a vis inertiae. Tudja mi az? Nem tudja, nem is szükség, tegye, a mit parancsolok.

A számtartó a gazdasági ügyekre vitte át a beszédet, de Radnóthy nem hallgatta, visszaesett méléjába s ebédig mozdulatlanul ült karszékében. Délben néhány kanál levest evett, s egész délután mind csak azt kérdezte: haza jött-e István a postáról, s midőn azt mondták, hogy még nem jött haza, azt felelte: — De haza jó, jó hírt hoz.

Megint ott ült karszékében, pipára töltött s panaszkodott, hogy a régi jó dohányt még csak egy pár hétig szíhatja az ember, kardja után pipáját veszik el a magyarnak. — Kinézett az útra, várta a jó hírt, ki-kiesett a pipa szájából s elaludt.

Alkonyat felé István csakugyan haza jött s egy levelet hozott. Gyöngéden költötte föl urát, a ki mohón kapott a levélhez és lassan bontotta föl. Olvasta, mind olvasta, kétszer, háromszor, négy-

szer, aztán fölnézett Istvánra és hallgatott. István nem merte megkérdezni tőle, hogy mi van a levélben; nem félelemből, hiszen urának arca nem hogy haragos lett volna, még bánatos sem volt, de az a buta érzéketlenség, azok a meredt, fénytelen szemek egészen megborzasztották. Radnóthy hátra hanyatlott karszékén, megint elolvasta a levelet, s épen oly csodálatosan nézett a tornácához közeledő lelkészre, mint Istvánra.

A lelkész a városból jött s két levelet hozott az ügyvédtől; az egyik Radnóthynak szólott, a másik az ezredesnének. Radnóthy mintegy ösztönszerűen visszahökkent, kezével eltolta magától a levelet, majd hirtelen elkapta, feltörte s oda adta a lelkésznek, hogy olvassa föl. A lelkész elébb az ezredesnének szóló levelet olvasta fel: az ügyvéd figyelmezteté az ezredesnét, hogy a Radnóthy carialistáit illető pör néhány hét alatt Szebenben tárgyalás alá kerülván, jó volna, ha mind ő, mind Kahlenberger kapitány istápolnák a dolgot befolyásukkal, ugyanezt kérte Radnóthy többi pörére nézve is, melyeket ő, a mennyire lehet, húz-halaszt, a míg enyhül a kormányrendszer, de fél a kerületi biztos s a csendőrtiszt ellenséges indulatától, a kiket Radnóthy maga ellen bűszített. Lehet, hogy ezek siettetni fogják az ügy bevérgzését, lehet, hogy Radnóthyt még egyszer kikérdezik, a mi nagyon ártana a dolognak, mert talán nem mérsékelné magát, azért jó lesz, ha sehová sem megy s tovább is betegnek marad, ha mindjárt a leg-egészségesebb is. — A Radnóthynak szóló levél

rövidebb volt. A jó ügyvéd egy kis pénzt, egy kis perköltséget kért tőle s ismerve gyöngéjét, így is, amúgy is rábeszélni igyekezett, hogy legyen beteg további tudósításáig.

Radnóthy intett fejével és nem szólt semmit. A lelkész csodálkozva távozott el. Radnóthy hosszan nézett utána, aztán ismét Istvánra vetette szemét és hallgatott. Így telt el majdnem egy negyed óra s már besötétült. Ekkor Radnóthy föl-emelkedett székéről, s mintha most akarna válaszolni a lelkésznek, fölkiáltott:

— Beteg vagyok, beteg leszek. Nem kell tetetnem . . . Nem bánom, vegyék el mindenemet. Nincs kire hagyjam. Én vagyok az utolsó Radnóthy.

— Hát meghalt Géza úrfi? — kérde István urához rohanva.

— Meg! — felelt Radnóthy az általa hozott s Milanóból érkezett levélre mutatva s ajka nyitva maradt.

A hű cseléd elkezdett hangosan sírni, mire Radnóthynak is megeredtek könnyei; zokogott, ráborult Istvánra, földült családja s az elsülyedt múlt ez egyetlen maradványára.

VII.

Teltek a napok, beállott az ősz. A hanyatló természet és a pusztuló udvarház oly jól illettek egymáshoz. A szél nemcsak a fák száraz leveleit szórta szét, hanem egy-egy zsindelyt is lekapott a roskatag födélről, az eső rútul megviselte a bolt-hajtást s itt-ott nagy foltokban ütötte ki magát a falakon; a köd megszerette tornyocskáit, kéményeit, örömet szállott reájok, s midőn tünedezett, az álmos nap le-lehajolt, mintegy megbizonyosodni, áll-e még a régi épület, mintegy kérde: él-e még öreg gazdája.

Még élt. Néhány napi gyöngélkedés után, a mely betegségnek is beillett, fölkel, s dél felé újra elfoglalta karszékét a tornáczon. Azóta évekkel vénült s egészen meggörbödött belé. Restellett járni, nem szeretett beszélni, s fájt, hogy egyedül maradt gondolataival. Megbámulta a templom tornyát, hallgatta a vízmorajt s a szél süvöltését, nézte a vörösödő eozetfákat és a kőrisfák hulló leveleit, azután ha mindezt megúnta, játszott a komondorral, a mely untalan közelében volt, vagy elővette pipáját s dohányt kért Istvántól, ha volna még abból a régi jó dohányból. István mindig

tartogatott vagy szerzett ura számára néhány kötés szűz dohányt s nagy öröme telt benne, ha szolgálhat neki. Radnóthy kiverte pispáját, megtöltötte, néha oly erősen, hogy nem szelelt. A szárban kereste a hibát, szalmaszálakat vett elő, áthúzogatta rajta, elvesződött vele és mulatta magát. Gyermek volt, a ki önmagával tehetetlen, öreg, a ki elfáradt már élni.

Nem akart látni senkit, s csak Istvánt tűrte maga körül. Más senkije sem volt a világon; csak ez egyetlen személy tartozott a múlthoz, a melytől annyi fájdalom választotta el, de a melyben folyvást benne élt. Mióta reá borúlt és megölelte, megszakadt a régi viszony. István többé nem cselédje volt, hanem barátja, rokona, dajkája. A szeretet és fájdalom csatolta őket össze, s megható gyöngédség fejlett ki köztök. Nem titkolt előtte semmit, keblébe öntötte panaszát, általa közlekedett az ügyvéddel, a számtartóval, a lelkészszel, az egész külvilággal. Vele ballagott le alkonyatkor a templomba, hogy alamizsnát osszon ki a szegények között, s imádkozzék fiáért. Nem haragudott reá, ha fölriasztva ájtatos elmerüléséből, emlékeztette, hogy illik már haza menni, a népség eloszlott s az egyházi ajtót zár. Engedelmeskedett neki; esténként sokszor ültette ágya mellé, hallgatta beszédét s el-elmosolyodott, ha a régi jó időből egy-egy tréfa jött szóba, de a mosoly csak ajkán játszott, szeme szomorúan merült a gyertyavilágba, gondolatai másfelé jártak s István csak azon vette magát észre, hogy gazdája elaludt.

Nagyon ritkán jött tűzbe, s Istvánt csak egyszer dorgálta meg a régi haraggal, midőn ez erőnekerejével új ruhát akart reá adni s nagy garral magyarázgatta, hogy valóságos szégyen ezt a régi rongyot viselnie. Nagy méregbe jött, az új ruhát ellökte, szitkozódott, s ütésre emelte öklét, de midőn István föl hagyott nőgatásával, szépen elcsöndesedett, hálásan nézett rá, mintha köszönni akarná, hogy nem háborgatja. A legtöbbször csak gyöngéden feddőzött, tréfásan zsémbelt, a mi mindkettőjöknek jól esett, bár sok szomorúság vegyült belé.

— Ugyan István — mondá egy reggel az ősi bibliát fosgatva kezében — te egészen elfeledkeztél rólam. Eszembe sem juttattad, hogy fiam halálát még nem írtam be ide. Kimélni akartál úgy-e? Hát a halál megkímélte-e szegényt?

Tovább nem szólhatott, elérzékenyült, egész délig írta azt a néhány sort s napokig csak fiáról beszélt, azaz kérdezősködött és engedte beszélni Istvánt, a ki ezer apró történetet regélt el róla. Hallgatta, oly mohón, oly figyelemmel hallgatta, mint hajdan kis Géza, midőn a hú cseléd esténként meséket mondott neki, hogy hamarabb elaludják. Az apa nem aludt el, álmodozott s reggel panaszkodott, hogy rosszúl érzi magát.

— Azt sem juttattad eszembe — mondá más-kor — hogy egy szép sírkövet csináltassak Gézának. Ott nyugszik szegény idegen földön s még fejfa sem őrzi emlékét. Kimélni akartál a költségtől úgy-e? Igaz, nincs pénz. A mit az eladott jó-

szágból kaptam, azzal adósságaimat fizettem ki, aztán a számtartónak adtam belőle a gazdaságra s az ügyvédnek perköltségre, a többit még nem fizette ki az örmény, majd tavasszal fizeti. De van még egy pár ezer forintom, tartogatom, kuporgatom. Temetésekre is kell valami, nem szeretném, ha czudarúl temetnének el. Élni — arra nincs gondom. Nekünk már kevés kell, István, s ha megszorúlunk, eladjuk az erdőt, a földet; nincs kire maradjon.

Hivatta a lelkészt és a számtartót, amazt azért, hogy írjon Milanóba Géza barátjának a síremlék ügyében, a számtartót azért, hogy van-e jövedelem a jószágból, mert pénzre van szüksége. A számtartó, a ki most soha sem ellenkezett urával, egy kis időhaladékot kért, panaszolta, hogy nincs jövedelem, sok kell a jószág beruházására, s a pör is fölös költséget emészt föl, mert az ügyvéd kenegetni szeretné az igazság kerekét.

— A pör — sóhajtá Radnóthy elgondolkozva, mint a ki valami újat hall s kissé fölélénkült arcza — úgy van, a pör. Nem engedik, hogy én folytassam, régen a maga személyében is pörölhetett az ember, most ügyvéd kell hozzá. Félnék a pennámtól. De azért befűtöttem nekik; mindent megírtam tisztán, kereken a kormányzónak, a minisztereknek, a királynak... Megfizette-e számtartó uram a szász papnak a sok német fordítás árát? Fizesse meg jól. A szász fősvény, nem csinál semmit barátságból. Ügyvédemnek mondja meg, hogy szeretném már tudni, hogy' állnak pöreim.

Jöjjön ki újra hozzám. A múltkor keveset beszélhettünk. Most már egészséges vagyok. Hanem azt csak neki mondja meg, más ne hallja, mert elfognak. Másnak nagyon beteg vagyok... érti! Vigyázzon!

Ekkor a síremlékről a pörre fordult figyelme. Hosszan elbeszélte Istvánnak a pör folyamát, s örült, midőn ez helyeselni látszott minden lépését. Napokig csak erről folyt a beszéd, aztán áttért az ügyvédre és a számtartóra, a kikre gyanakodni kezdett. Fejébe vevé, hogy Erzsi mindkettőt megvesztegette; a számtartó azért nem akar adni neki pénzt, mert Erzsi számára szándékszik megtakarítani minden nélkülözhető jövedelmet; az ügyvéd pedig, midőn itt járt, azért kérdezősködött a végrendelet felől, mert Erzsi javára akarja fordítani. Ilyenkor nevetett; fölnyitott egy záros fiókot, melynek kulcsát mindig magánál hordá, kivette a végrendeletet, fölolvasta Istvánnak, s midőn ez megértvén, hogy neki is egy kis nyugdíjat hagyott, megcsókolta kezét, úgy örült a hálának, szeretetnek, mintha ilyesmit életében most tapasztalna először. Elfeledte a pört, a végrendeletet, s csak cselédje örömeiben gyönyörködött. Így törölte ki emlékéből egyik tárgyat a másikat, s nyújtott lelkének szüntelen foglalkozást. Még mindenből érdekelte valami, de csak félig; még fellángoltak szenvedélyei, de csak mint az emlékezet világa; még élt, de csak álmodozott, mindennap haldokolva.

A téli napokon folyvást tűzrakással bajlódott. Félt, hogy megfagy, s panaszolt a muszkákra, a kik

Sziberia hidegét hozták magokkal Erdélybe. Egész nap hordatta a fát, új meg új hasábot vetett a hamvadó üszkökre, s gyönyörködött a nehezen síró sustorgásbant a vígan föllobogó lángokban, s a vaskanállal meg-megütögette az égő-vörös szenet. Már akkor este lőn, midőn szerinte bemelegedett a szoba. Még egy pár hasábot vetett a tűzre, mert vörösen ment le a nap, erős fagy lesz holnap, csikorog a templom kakasa, száraz szelek fognak fújni az éjjel. — Hadd fújjanak, nem fázunk meg — mondá ilyenkor, hátra dűlt karszéknén, megvidult és beszédessé vált.

— Emlékszel-e István, épen ma négy eszten-deje, hogy utolszor választottak alispánná? Ellenfelem csak huszonöt szavazatot nyert, a többi mind az enyém lett. Hogy' fölemeltek, hogy' éljeneztek, hogy' énekelték azt a nótát — hogy' is van csak? . . .

Egy életem egy halálom,
Radnóthy lesz alispánom;

felelt István dudorászva.

— Úgy úgy; te jobban emlékszel rá.

— Hogy' ne emlékezném, méltóságos uram? Hiszen akkor csináltatta volt nekem azt a szép új dolmányt, a melyet csak solemnis alkalmakra volt szabad fölvennem. A szabó kétszer is megigazította, hogy feszesebben álljon. Hát rajta a csillogó, fényes gombok! Most is megvan, de nem használjuk többé.

— Nem használjuk többé — viszhangzá Radnóthy szomorúan, aztán hosszú szünet után hozzá

tevé: — Hátha mégis, nem... nem... én nem vállalok többé hivatalt; de ha Isten még egy közgyűlést ad, tudom elpanaszolok mindent.

Örömet emlegette dicsősége e napjait, s Istvánban résztvevő hallgatóra talált. Mindketten a tisztújítási napokban éltek. Egyik sem tudta feledni ezt az időt. Radnóthy hallani vélte a hódoló nemesség zaját, István megemlékezett a nagy ebédre, a melyre ő hívta meg a vendégeket; Radnóthy kocsijában képzelte magát, a mint ovatiókkal fogadják a kortes-csapatok, István pedig a kocsi bakján, honnan oly büszkén nézett le, mintha érte történnék minden.

Úgy eltelt az idő ily beszélgetések közt, feledték a korán elhunyt jó fiút, a hálátlan leányt, a terhes pörrt, a fölfordult világot, s Radnóthynak néha még tréfálni is kedve kerekedett.

— István tudod-e, hogy három hét múlva karácson lesz? Mindig ilyenkor tartottuk az év utolsó közgyűlését. Holnap fogass be korán reggel, keresd ki atilámat, kardomat s a sastollas fővegemet. Közgyűlésre megyünk. Biz' úgy. Épen most olvastam a körlevelet — mondá egy reggel Istvánnak, a ki megütődve nézett rá, mert azt hitte, hogy ura megzavarodott elméjében.

— Hát nem szeretnéd, öreg? Nem vennéd-e föl még egyszer azt a szép dolmányt? Bizony még elhiszi... Ha! ha! ha! Nagy bolond vagy te István, hogy az Isten akárhova tegye dolgot — s lelkéből nevetett, hogy mennyire rászedhetette a jó öreget.

— Ej uram, tréfaság! — dörögte István.

— De az nem volt tréfaság — folytatá Radnóthy tűzbe jöve — midőn ezelőtt husz évvel egy ily közgyűlésen megtámadtuk a csak helyettesített és nem országgyűlésen választott guberniumot. Milyen beszédet tartottam akkor! Az «éljen»-nek nem volt vége-hossza. Tudod ki állott föl, hogy engem megcáfoljon? Az a kis fekete báró, a kit cigány herczegnek csúfoltak. Mennyi badarságot beszélt össze. Aztán újra én állottam föl s így kezdtem beszédemet: «Tekintetes Karok és Rendek! Meddig él még vissza türelmünkkel ez az ember?» A cigány herczeg ekkor beszédembe vágott s kikérte magának a sértegetést. Én erre azt feleltem: «Igaza van nagyságos báró úr, bocsásson meg, hogy elég gondatlan voltam embernek nevezni.» Mily nevetés és éljen harsogott a teremben. Hejh István, szép idők voltak azok! Emlékszel-e?

— Hogy' ne emlékezném! Mintha most is látnám a méltóságos urat abban az ezüst gombos atillában, azzal a derék ősi karddal, a melyet a tavaszon elvittek a csendőrök.

— Elvitték, nem adják vissza. Nincs kardunk; elpusztulunk István — sohajtá Radnóthy lehangolva. Csend állott be, a melyet István nem mert megzavarni. Csak az óra ketyegése hallatszott. A két öreg magába mélyedt. Azalatt kialudt a tűz, Radnóthy fájni kezdett, s ebédig mind a muszkákra panaszkodt és átkozta Szibériát.

Minél beljebb haladt a tél, annál jobban rakta a tüzet, minél hosszabbak lőnek az esték, annál

beszédesebbé vált. Ismételte, a mit tegnap mondott, s a mit talán elfeledett, kiegészíté István. Néha István sem emlékezett valamire, ekkor találgatással mulatták magokat. Mindkettőnek épen nyelve alatt volt, a mit mondani akart, s ha hosszas főtörés után sem tudtak boldogulni, abban egyeztek meg, hogy így jár az ember, ha megvénül, s ma hidegebb van, mint tegnap.

Kifogyván a dicsőség és boldogság emlékeiből, ifjúkori bohóságaikra tértek. Radnóthy diák és juratus kalandjait emlegette, s megsiratta a földúlt nagy-enyedi főiskolát, a melynek növendéke volt, az elvesztett királyi táblát gyászoló Maros-Vásárhelyt, a hol juratuskodott. Istvánnak is kedvence volt e két város; ő is járt a nagy-enyedi főiskolába, végzett két osztályt négy esztendő alatt, mert, a mint mondá, a classis præceptorok elleneségei voltak, ráfogták, hogy nem fog az esze, ezért elkeseredett, kibújdosott; ekkor került először Maros-Vásárhelyre, a hol sok ifjú urat szolgált, míg végre Radnóthy úrfihoz szegődött, a kitől csak az ásó-kapa választja el.

Radnóthy arcza kiderült; megmozdultak szívében az ifjúság édes emlékei, s lágyan ringatták, mint a bölcső a gyermeket. Annyit beszéltek, hogy nem tudták kibeszélni magokat. Néha belezavarodtak az évszámokba és nevekbe, vitatkoztak, meg is haragudtak egymásra, aztán kibékültek, s azt határozták, hogy már késő az éjtszaka, ideje volna lefekünni, majd megálmodják holnapra, a mire ma nem emlékeznek.

— Istenem, hogy eltelik az idő! — szólalt meg Radnóthy Sylvester estéjén. Tudod-e István, ma épen negyven esztendeje, hogy szolgálatomba fogadtalak. Milyen karcsú piros legény voltál akkor.

— Rég volt uram, talán nem is igaz — felelt kedvetlenül István, mintha titkolni akarna valamit ura előtt.

— Tudod, mennyit járt hozzánk az én Jankó barátom. Mintha most is előttem állana; a legkorhelyebb diák volt Nagy-Enyeden, a legkihágóbb juratus Maros-Vásárhelyt. Diák korában egyszer elaludt a leczkén, épen revocatio volt, én hirtelen megdöftem, hogy keljen föl, üljön ki, mert felelni szólítja a professor. Fölkelt és kiült. A professor csak nézte. «Én nem szólítottam, mondá neki, de ha kiült, domine, hát feleljen». Ha! ha! ha! Jankó nem tudott egy szót is felelni. Bekergették, lepirongatták. Ha! ha! ha! Egész életében nem tudta nekem megbocsátani ezt a tréfát — az Isten nyugtassa meg szegényt. Hát juratus korában mennyi bohóságot űztünk vele. Ejnye no! Nem jut eszembe. Segíts István, te jobban tudod.

— Ideje már lefekünni uram, rég elütötte a tízet.

— Hogy' is ne? Hiszen ma Sylvester éjtszakája van. Ki látta ily jókor lefekünni. Hajdan éjfélig mulattunk ilyenkor, s mikor ütötte a tizenkettőt, boldog új esztendőt kívántunk egymásnak. Ha te lefekszel, ki fog nekem új esztendőt kívánni?

István szomorúan nézett urára; beteg volt, alig állott a lábán, azonban habozott bevallani, mert

félt, hogy nyugtalanságot okoz, s elrontja ura éjtszakáját.

— Engedelmet kérek, rosszúl aludtam a múlt éjjel, nyugalomra van szükségem — hebegte István, aztán eszébe jutván, hogy talán utolszor beszél urával, kitört belőle a fájdalom, sírni kezdett csókolta ura kezét, köszönte jótéteményeit s Isten áldását kérte reá.

— Hát te is el akarsz hagyni már? — kiáltá Radnóthy ijedten.

— Oh dehogy édes jó uram, hanem meggondoltam, hogy az ilyen vén ember, a milyen én vagyok, jó, ha minden este elbucsúzik, mert ki tudja, nem hal-e meg holnap reggelre.

— Meghal... holnap reggel! Hát én egyedül haljak meg? — kérdé Radnóthy elmélázva.

— Oh az én édes jó uram még sokáig fog élni, mert fiatalabb, erősebb nálamnál. Aztán ha én kidűlnék is, nem marad egyedül, lesz a ki ápolja. Erzsi kisasszony bizonyosan eljő, eddig megbánta hibáját, s csak egy jó szóra vár. Alkalmasint fél szegény levelet írni. Bátorítsa föl a méltóságos úr! Az öreg István kéri, a ki soha sem csalta, a ki mindig javát akarta.

A jó cseléd gyöngéden akarta előkészíteni urát betegségére s gondoskodni kívánt róla halála esetére is. Szegény nem tudta, mit csinál. Radnóthy meghallva leánya nevét, nagy haragra gerjedt, de nem lévén elég ereje hozzá, csak elfordult búsan s e szavakat rebegte: — Te is az ő pártját fogod, te is háládatlan vagy. Takarodjál!

István nem mert többet szólni, talán nem is tudott volna. Érezte, hogy gondatlanságot követett el, jóvá akarta tenni, de alig volt jártányi ereje, s csak a falhoz támaszkodva tudott kitipegni a szobából. Radnóthy megfordult a neszre, nézte a becsukódott ajtót s várta visszatérő cselédjét.

Azonban elütötte a tizenegyet, tizenkettőt, eltelte az ó év és nem jött senki, a ki új évet köszöntsön. Oly egyedül érezte magát és félni kezdett; a szoba kihűlt, úgy fázott, oly fáradt volt, úgy szeretett volna alunni s nem bírt lefekünni. Hiányzott körülé valami, a gondos kéz, a mely lefektesse, a negyven év óta megszokott arc, a melynek durva vonásain mindig csak ragaszkodást olvasott, a dörögő hang, az elmúlt idők egyetlen visszhangja.

Maga is érezte ezt, a nélkül, hogy tudná, s egy párszor elkiáltotta István nevét — hasztalnnúl.

— Nem jó, haragszik reám — mondá magában elszomorodva — igaza van, nagyon keményen bántam vele. Megkérlelem. Miért ne? Öreg emberek vagyunk, ki tudja, melyikünk hal meg holnap reggelig. Búcsuzatlanúl váljunk-e el? Jól mondotta szegény István. Miért is haragudtam én rá? Hát Erzsikéért. Az a kigyó is még most mardossa szíve-met. Pedig István csak azt akarta mondani, hogy a jó leány ápolni tartoznék atyját öreg napjaiban. Jól mondotta szegény István. Félre értettem. Hujába! Nem igen tudja jól kimagyarázni magát, csak két osztályt járt Nagy-Enyeden, ellenségei voltak a classis præceptorok, ráfogták, hogy nem fog az

esze, aztán nem tanult, elkeseredett, kibújdosott. Szegény István! Megkérlelem, aztán lefekszünk, s reggelre vidáman ébredünk.

Vette a gyertyát s István szobájába indúlt, azonban nagy megdöbbenésére a szoba ajtója félig nyitva volt s belőlről az István nyögése s a kis Mányi sírása hallatszottak ki.

— Úgy . . . úgy kis Mányikám — folytatta a haldokló István hagyakozásait — neked hagyom mindenemet, csak viseld gondját a méltóságos úrnak. Reggel ne költsd föl jókor, ügyelj, hogy legyen mindig tiszta inge, varrd föl reá a hiányzó gombot, mert különben nagyon megharagszik. Soha se erőltess reá új ruhát, de mindig takarítsd ki a régit s varrd meg, a hol elszakadt. Ebédnél köss eléje asztalkendőt, mert elfeledkezik róla és leönti ruháját. Jó melegen add föl az ételt s töltsd meg poharát. Mikor vecsernyére harangoznak, vezesd le a templomba, este soha se feküdjél le addig, míg ő le nem fekszik. Ha beteg talál lenni, mindjárt fogass be, s azt az öreg orvost hivasd, mást a viláért se, különben nem veszi be az orvosságot. Vigyázz egy kis kulcsra, a melyet napal mindig zsebében őriz s éjjel párnája alá tesz. Ez kulcsa író-asztala fiókjának, a melyben a végrendelet van. Ha leten magához venné szegény urunkat, nyisd föl a fiókot, vedd ki belőle a legnagyobb darab papirost, fekete galanddal van összekötve, dugd el jól, vidd be Vásárhelyre s add át a főtisztelendő református püspöknek, a ki most oda szorúlt Enyedről. Ő bizonyosan híven

végrehajtja urunk végakarátát s eltemetteti mint illik.

— Ne bolondozzék István bácsi! Úgy-e csak tréfál? Hogy' megrémíti az embert — kiáltá az ágyra boruló kis Mányi, folyvást zokogva.

— Nem tréfálok gyermekem! — viszonzá István szünet után, a mely alatt a beszéd okozta lankadtsága egy kissé enyhült — meghalok az éjjel, nem élek reggelig. Életemben most vagyok először beteg, bizonyára utolszor is. Apám is így halt meg; ez a familiánk természete.

— Ne hozzak egy pohár borsos meleg bort? Csak a hideg borzogatja István bácsit! Hátha megkenné a gazdasszony? Talán megcsömörlött István bácsi — dadogta a kis Mányi, betakarva a beteget s megigazítva a párnát feje alatt.

— Ne gondoskodjál te rólam — kezdé újra a haldokló — gondoskodjál a méltóságos úrról. Vigyázz, hogy jó legyen reggel a kávéja, meg ne kozmásodjék a tej; ezt ki nem állhatja. Légy mindig körülte, soha se ellenkezzél vele, beszélj, ha szól, de sokat, nagyon sokat, hanem ne emlegesd Géza úrfit, mert akkor sfr, se Erzsi kisasszonyt, mert azért nagyon megharagszik. Az áldott lélek reám is azért haragudott meg. Oh, hogy a sfrba kell vinnem haragját! Kérj tőle bocsánatot nevemben. Mondd meg neki, hogy csak ezen bántódtam utolsó órámban. Oh én bolond fejem, miért is haragítottam meg az én jó uramat.

— Nem haragszom, nem haragszom István! — nyögé Radnóthy belépve; gyertyáját elejtette, oda

lépett az ágyhoz, de annyira lesújtott és tehetetlen volt, hogy a haldoklónak kellett fölemelkedni az utolsó kézcsókra s a már-már elnémuló ajkaknak megnyílni a végbúcsura.

Mily könnyűvé tette halálát a kézcsók s néhány búcsuszó. Betelt utolsó vágya és fájdalom nélkül halhatott meg. Torzuló vonásain erőt vett egy édes mosoly s a homályosuló szemekből még fölcsilloghatott a szeretet és hála utolsó szikrája.

VIII.

István halála oly váratlan, megfoghatatlan volt Radnóthy előtt, hogy meg sem sirathatta. Némán nézte a halottat az ágyon, a terítőn, megindulás nélkül hallgatta a koporsó beszegzését, a lelkész imáját, a halotti éneket. Még mindig vele volt István; együtt mentek ki a temetőbe is, az semmi, hogy István a koporsóhan feküdt, ő a koporsó után tipegett — még mindig együtt voltak: de a mikor a temetésről haza tért s üresen látta a szék-
ket, a melyet alkonyat felé a hű szolga mindig elfoglalt; a mikor leszállott a hosszú téli est, ködével és unalmával s nem volt senki, a ki megszakítsa az irtóztató csöndet; a mikor gondolkozni, emlékezni, beszélni akart s nem volt, a ki segítse és meghallgassa; a mikor István helyett a kis Mányi lépett be, hogy őt levefköztesse, a ragaszkodó, de vele bánni nem tudó árva, a ki alig ért derekáig s csak a majorság őrzéséhez értett, meg-
eredtek könnyei és soha sem száradtak föl.

Talán ez örökös könnyben úszó szemek gyön-
gülésből is származhattak, de legmélyebb forrásuk a fájdalom volt. Istvánban utolsó támasza dűlt ki

és semmi sem maradt, a mi többé az élethez kösse. Ez volt legmélyebb sebe, mert az idő a helyett, hogy hegesztené, folyvást mérgecsitette. Nem volt az időnek oly pontja, a szobának oly zuga, a mely ne emlékeztette volna Istvánra. A kis sánta Mányi nem tudta úgy szolgálni, mint István s akaratlanúl is elhanyagolta. A számtartó, a ki mióta urát sűr szélén látta s Istvántól nem tarthattott, megromlott becsületességében, s csak arra volt gondja, hogy minél többet takaríthasson meg a maga számára a gazdátlan jószágából. A gazdasszony követte a jó példát. Radnóthy mindenben szükségét szenvedett. Az ebédek rosszabbak lettek fölbomlott a rend, sokáig kellett várni az ételre. A kis sánta Mányi követve István utasítását, nemcsak jó melegen, hanem valóságos forrón adta föl az ételt s néha el is ejtette a forró tálat. Radnóthy itt is érezte István hiányát, a ki oly jóízűen szokta kínálgatni, s ha igen sokat akart enni, lebeszélte róla. Mányi ehhez nem tudott, aztán ügyetlenül töltögette poharát s nem egyszer földöntötte. Radnóthy vagy igen keveset vagy igen sokat evett, el-elvesztette étvágyát s napról-napra fogyott. Mányi hijába varrta föl a hiányzó inggombot, Radnóthy ritkán vett tisztát, mert mindig fázott; megszokott foglalatosságával, a tűzrakással is fölhagyott, mert néha füstölt a kemencze, a miért aztán tejes kávéját is sokszor kozmásnak érezte, még akkor is, midőn nem volt az. Sokat zúgolódott, hogy a kis Mányi oly nagy parasztfoltokat vet ruhájára s emlegette Istvánt, a ki úgy

Mányi nem mert szólani és gyertyát gyújtott.

tudott varrni, mint egy szabó. A reggeli fölöltöztetést sem engedte át neki, maga öltözött föl nagy kinnal és rendetlenül; felemáson húzta föl csizmáját, visszásan öltötte magára a mellényt. Jó volt úgy is, nem vette észre, s midőn a kis Mányi sírni kezdett, hogy semmit sem tehet kedvére, ő is elbúsulta magát és sajnálta Istvánt.

A számtartó és lelkész, a kik néha benéztek hozzá, kérték, hogy fogadjon új legényt. Mind hijába. Radnóthy senkit sem szeretett, senkit sem tűrt maga körül, csak a kis Mányit. István végakarata s felesége emléke kötötték hozzá. Nem is beszélt Mányival egyébről, mint feleségéről és Istvánról. De mit tudott beszélni vele e kis együgyű lyányka? Emlegette a boldogult méltóságos asszonyt, hogy mily jó volt, mily szép ruhában járt, mily jó gazdasszony volt, mindig számba kérte a tojást, s hogy' haragudott, mikor a gyöngytyúkokat ellopták, István ki is fürkészte, ki volt a tolvaj s több ehhez hasonlót. Radnóthy mind hallgatta, sohajtott, siratta feleségét, siratta Istvánt s elaludt. Mányi folyvást beszélt, mindennap ugyanazt ismételte s ha nem tudott tovább beszélni, ő is sohajtott és sírt, mint gazdája.

— Te István, ugyan hány esztendőös vagy? — kérde egy estve a sötétben Istvánnak gondolva a belépő Mányit.

Mányi nem mert szólani és gyertyát gyújtott.

— Vagy úgy! István meghalt. Szegény épen hatvan esztendőös volt, két hét múlva én is épen annyi leszek, akkor én is meghalok. Nem hal-

lod — folytatá fölemelkedve székeről — hogyan vonít a komondor? Ez halálomat jelenti.

— Jézus Mária! — kiáltá ijedten Mányi, gazdája lábához borúlva.

— Szegény kis Mányi, sajnálsz! — szólalt meg Radnóthy megsímogatva a hű leánykát — pedig még nem is vettem neked piros kendőt. Tudod, feleségem vett volt neked, de Erzsike elszakította. Ne búsulj Mányi, ha meghalok is, a piros kendő el nem marad.

A következő hét egyik estéjén rendkívül erős szzelek fúttak. Rengett belé a vén ház, s egyik elhagyott szélső szoba bolthajtása beszakadt.

— Ez is halálomat jelenti — sohajtá Radnóthy — egy hét múlva az egész ház összeomlik, akkor én már nem leszek, idézhetnek a bezirkerek, kereshetnek a csendőrök, a mennyországba nem bocsátják be őket . . .

A kis Mányi letérdelt, egész éjjel imádkozott, kérte az Istent, hogy ne engedje összeomlani az udvarházat és tartsa meg sokáig gazdájával együtt. Radnóthy is imádkozott és másnap fölvette az úr vacsoráját. Oly mélyen hitte egy hét múlva bekövetkezendő halálát, hogy a hét végén csakugyan rosszul lett, lefeküdt és halni készült.

A kis Mányi megijedt s ki akart futni a szobából, midőn urát lefekünni látta.

— Megállj! hová futsz?

— Orvost hívok, méltás uram!

— Azt a vén orvost hívasd; nincs szükségem ugyan reá, de úgy rendelte István.

- Úgy, méltóság uram!
- Megállj, még egyebet is mondott István.
- A kulcsot.

— Nesze, nyisd ki fróasztalom fiókját, vedd ki belőle a legnagyobb darab papiroscsomót, dugd el jól, ne lássa senki, menj be Vásárhelyre s add át a főtisztelendő püspök-úrnak. Megállj, ne fuss, nesze egy arany, több nincs, a többi a temetésre kell, ezt számodra tartogattam, végy rajta piros kendőt, tudod a helyett, a melyet boldogúlt feleségem vett s Erzsi elszakított.

Ezzel befordult, elaludt s többé föl sem ébredt. A vén orvos s a főtisztelendő püspök csak hült tetemeit találták. A temetés ez utóbbi rendelkezése következtében az elhunyt végakarata szerint ment véghez. Temetési költségre két ezer forintot hagyott készpénzben, a mely összeg a végrendelethez volt mellékelve. Díszes magyar ruhába öltöztetve nyújtóztatták ki diófakoporsóban, a melyet magas ravatalra helyeztek. Három pap jött el szolgálni: egyik a háznál fog könyörögni, a másik a templomban tart beszédet, a harmadik a sírboltnál búcsuztatja el a világtól. A marosvásárhelyi diákság reggeltől estig készült a nagy harmoniára. Az ebédlőt fekete posztóval vonták be s festett czímereket szögeztek a koporsó födelére. A kis Mányi a tavasz legszebb virágaival hintette be a koporsót s egész nap legyezte a halottat.

Végre eljött a temetés napja. Szép tavaszi délután volt, fényesen sütött a nap és pacsirták énekeltek a levegőben. Három óra felé megszólalt a

harang, gyűlt a népség, megzendült az ének, sirtak a vén asszonyok, susogtak a férfiak s az elhúnyt érdemeit emlegették. Egyszer egy elfojtott zokogás erős kitörése hallatszott. Mindenki oda tekintett. A kis Mányi sírt, miért meg is piron-gatta a gazdasszony, fülébe kiáltva: «Te kis béka, még zavart csinálsz!» Történt is zavar, de nem a kis Mányi okozta. Midőn épen a koporsó beszögezéséhez fogtak, beszaladt a féleszű bivalos és jelentette, hogy csendőrök vették körül a házat, a kik el akarják fogni a méltóságos urat. Ugy is volt. Radnóthy pöre eldőlt s mint olyan, a ki fegyvert rejtegetett, közcsendet háborított s a felsőséget több ízben a legvakmerőbben megsértette, egy pár évi börtönre ítéltetett. Az ügyvéd sikerrel tudta huzni-halasztani a pört s fölhasználni az ezredesné és Kahlenberger befolyását; az egésznek veszélyesebb oldala már-már mintegy múltóban volt, azonban Radnóthy mindent elrontott. Szebenbe a kormányzóhoz, Bécsbe a miniszterekhez küldött fratai mindent fölforgattak, a mit az idő, befolyás és ügyvédi furfang építettek. E terjedelmes iratok egy darabig olvasatlan heverték az illető irodákban, de végre sor került rájuk is. Innen is, onnan is kemény parancsolat ment a kerületi biztoshoz, hogy tüstént fogassa el s fenyítse meg e vakmerő embert. Radnóthy ez újabb bűne fölújította régi bűneit, s pöre sietve eldöntetett. Ügyvéde többé nem tudta akadályozni elfogatását, kétkedtek betegségében s kiküldöttek érte. Ha az elhúnyt él, ez ítélet ellen bizonyosan tiltakozik, azonban jobb volt így, leg-

alább nem vihették még egyszer fegyver közt végig a falun, hajdani jobbágysai szeme láttára.

A temetési menet megindult a templom felé. A kis Mányi, a kinek sánta lábát rútul megviselték a múlt napok fáradalmai, el-elmaradozott a koporsótól, s hogy lépést tartson a többivel, belekapaszkodott a gazdasszony ruhájába, a miért ez újra megpirongatta. «Te kis béka, itt is zavart csinálsz!» Történt is zavar, de ennek sem Mányi volt az oka.

Megint a féleszű bivalos botránkoztatta meg a népséget, nagyot kurjantván örömeiben, hogy a curialistákat exequálják. Valóban úgy is volt. Radnóthynek a curialisták elleni pöre is eldőlt és pedig kedvezően. Itt nem árthattak vakmerő iratai, s az örökség reményében az ezredesné és Kahlenberger is megfeszítették erejüket. Az úrbéri törvényszék visszaitélte minden elfoglalt telkét és földjét, a csendőrök épen az ítéletet hajtották végre, kiűzték a curialistákat lakjaikból és elfogták az ellenszegülőket. A kertész most legkevésbé mert ellenkezni, de annál jobban átkozta Radnóthyt, a min a féleszű bivalos szörnyen fölbőszült, s elhatározta magában, hogy holnap jól megveri a kertészt. Kár, hogy szándékát soha sem merte végrehajtani. A kertész még többet is érdemelt volna, mert nem csak átkozódott, hanem boszúból azon éjjel az udvarházat is fölgyújtotta. E tett ugyan a nyomozásban nem bizonyosodott reá, de azért az udvarház tökéletes rom lőn, a melyet többé senki sem látogatott, kivéve a komondort, a mely híven le-

heveredett a tornác romjaira, várta gazdáját és keservesen vonított.

Igy pusztult el a régi udvarház, nem örökölhette senki. Ki fogja örökölni a jószágot? E kérdés még eldöntésre várt. A végrendelet újabb pört támasztott. Radnóthy, a mint tudjuk, kitagadta leányát s fia halála esetére mindenét a nagyenyedi főiskolának hagyta. Szegény nem is sejtette, hogy végrendelete könnyen semmissé válhatik. Egész 1848-ig jól ismerte a köz- és magánjogot, a mi ezután történt, abból semmit sem tudott, de nem is akart. Jól tudta, hogy az 1848-ki törvények csak elvben törölték el az ősiséget, s a nemesi örökösödés szabályozását a következő országgyűlésre halasztották. De nem kételkedett, hogy hogy az országgyűlés helyett, mint annyi mindent, ezt is rég szabályozta Bach kormánya. Aztán vallatása alatt annyiszor hallotta a nemesi és nem nemesi birtok és személy egyenlőségét, hogy lehetetlennek tartotta, hogy a fiscus jogot formálhasson valamely magvaszakadt nemes birtokához. Azonban 1851-ben még nem adták ki az új örökösödési rendet szabályozó rendeletek. Szegény Radnóthy egyszer alkalmazta magát az új korszak szelleméhez, akkor is törvénytelenséget követett el. A fiscus rátette kezét jószágára, a nagy-enyedi iskola pedig pört indított. Ekkor előállott a harmadik követelő is Kahlenberger, az egyetlen Radnóthy leány férje, követelte neje anyai részét s egyszersmind kérte, hogy kegyelmes adományozás útján ruháztassék nejére az egész ősi jószág. Érvénytelen lévén a

végrendelet, mind követelését, mind kérését megnyerte s hogy a nagy-enyedi főiskolának is jusson valami, jószántából alapítványt tett két oly tanuló jutalmazására, a kik a német nyelvben és irodalomban legnagyobb előmenetelt tesznek. Aztán felhagyott a katonai pályával és átvette a jószágot. Nem soká híre-hamva sem maradt, a mi a régi gazdára emlékeztette volna az embert. A cselédek elszéledtek, a kis Mányi Erzsi miatt nem is merete magát mutatni és elbújdosott; a komondort agyonlőtték, mert a híres apportírozó uszkárt megharapta.

Az új gazda nagy terveket forgatott fejében: reformálni akarta a jószágot és civilisálni a falut. A curialis telkekre néhány württembergi családot telepített, a melyek többbe kerültek, mint a mennyi hasznót hajtottak. Szemüveges jószágigazgatójával mindent reformált, civilisált. A reform és a civilisatio miatt egy pár év alatt alkalmasint csőd alá kerül, ha az ezredesné meg nem hal s így új örökséget nem nyer. Most már nem félt a csődtől s tovább folytatta a reformot és civilisatiót. Egyébiránt, a françaiset más is járja úgy, mint ő, de a polkában és a walzerben keresni kell párját; társai, kik sokszor látogatják, most is *famoser kerl*-nek nevezik; az asszonyok most is mulatságosnak találják, kivéve a feleségét, a ki gyakran sír s a legérzékenyebb verseket szavalja a *Wilde Rosenekből*.

NŐK A TÜKÖR ELŐTT.

Párisba jőni, hogy lássa, hallja, élvezze az ember e világváros bájait s egy pár napi széttekin-
tés után betegen fekünni valamelyik hôtél rideg
szobácskájában, ha nem több, legalább is gyön-
gédtelenség a sorstól. Úgy van, gyöngédtelenség —
sóhajtám lábbadozó állapottal, mint sóhajtotta volt
egyik pesti ismerősöm a dragonyosok után, a kik
majd letapodták a Hatvani-utca szögletén: — Ej,
uraim, mily gyöngédtelenség! Mintha most is előt-
tem állana e gyöngéd jó ismerős, mintha most is
látnám, hogyan szedi föl magát az utca sarából,
mi szomorúan tekint széttört esernyőjére, mi két-
kedően vizsgálja sáros kalapját: vajjon föltegye-e
vagy ne, s a vargainasok kaczaja közt hogyan só-
hajt föl még egyszer és utoljára: — Valóban
gyöngédtelenség!

Ismerősöm és a Hatvani-utca eszembe juttatá a
Kerepesi-utat, a Kerepesi-út a Nemzeti Színházat,
a színház a Régi Fűvészkertet, a fűvészkert a Nem-
zeti Múzeumot, a Múzeum a Szénatért, a Széna-
tér a Dunasort, a Dunasor Budát, Buda a Gellért-
hegyet. Mi nagyszerű panoráma tárult ki előttem!
Ime a kettős kereszt, hármas hegy és négy folyam
országa kikapcsolt részeivel egyetemben, egész

szépségében, egész búskomolyságával. A természet mennyi szépsége, a történelem mennyi gyásza, a büszkeség és nyomor, a remény és lemondás, a diadal és kétségbeesés mennyi szent emléke a téreken, a romok és sírok közt, a szívben és az arcon. Hazám! Hazám! Meglepett a honvágy és a hazafi fájdalom.

Oh ha csak egy óráig tapodhatnám e szent földet, ha szíhatnám üdítő levegőjét, ha nyughatnám folyói partján! Mi jól esnék, ha a pásztor reggeli kürtje ébresztene álmomból s az esti furulyaszó mellett aludhatnám el. Egy hajnal a hegyek között, egy este a pusztán, egy vasárnap délután falun! Epedek utánatok, vizek zúgása, ki bölcsőmet ringatád, távol hegyek hótakarta csúcsai, te régi város egyik legrégebb háza, bolthajtásos szoba, ónozott üvegtáblák, s te óriás kályha, ki meleg kebleddel egész második anyám valál! Epedek utánatok omladozó kőfalak, hegyes kövezetű utozák, torony csillogó gombja, s te mély hangú öreg harang, ki annyi részvéttel kísérted sírba édes atyám és anyámat! Epedek utánatok, ifjúságom szép emlékei, sáros utozájú és szép lyányos kis város, pletykáló nénék, borozó urambátyámok, kik eddig már rég a sírban nyugosztok, s ti kedves víg pajtások, kiket rég elszórt és komorakká tehetett az élet! Epedek utánatok, falusi rozzant lak, elhagyott vadon kert, vén körtefa, kik jól ismerétek, szántátok, szégyenlétek ifjú álmaim, szenvedésim és ostobaságaimat. Epedek utánad Pest, hazám szíve, ki engem is befogadál kamrádba, hogy élénkebben érez-

zem lázunk és aléltságunk, örömünk és fájdalmunk minden dobbanását! Mi örömet nyelném porodat, innám rossz vizedet; mi szívesen nézném végig és dicsérném meg nemzeti színházadban a legrosszabb tragédiát; mi hazafias elszántságnak tartanám köpenyforgatóid Széchenyieskedését; mi lelkesülve éljeneznék akadémiádban a magyar öskérdésről írt legfurcsább értekezésnek; mi gyönyörködve hallgatnám lóversenyre jövő mágnaid lerchenfeldi dialectusát; hogy bámulnám az *Arany sas*ban táblabírád politikai jóslatait; mi mélyen meghatnának divatlapjaidban a bálkirálynők és előfizetés-gyűjtő honleányok dagályos dicsőítései; mi kéjjel színam be fiatal íróid kávéházi vitáit és török pipafüstjét! Mi örömet túrnék ennél sokkal többet s lennék jámbor polgár, a ki semmi ellen nem zúgolódik, hálát ad Istennek, hogy élhet, e szép országban élhet, s ha egy pár óra múlva válnom kellene is, hagyján, legalább tapodhatnám még egyszer azt a küszöböt, melyet mindig félve léptem át, örülhetnék az ő vidám arca mosolyának, erőt meríthetnék mély tűzű szeme részvételéből s még egyszer megszoríthatnám búcsúra nyújtott kezét, e drága kezét, mely, érzem, sorsom jövőjét szövi.

Istenem, milyen az emberi szív! Mi örömet hagytam oda hazámat, mi jól esett, hogy egy pár évre lerázhatok magamról mindennemű lánczot s egész szabadon élhetek mindannak, a mi külföldön csak szívünk- és lelkünkhöz szól. S ime, hogyan vágyom haza s épen innen Párisból, melyet jól még meg sem tekinthettem. Valóban szívünk soha

sem elégszik meg azzal, a mire vágyott, a mit bír, mindig azt óhajtja, a mit már elvesztett vagy még meg nem nyert, a múlton csügg vagy a jövőtől vár, jelenjébe mindig vegyül valami keserű vagy nyomasztó. Mi sokszor elmondták már ezt szebb-nél-szebben a költők, egész közhelylyé vált, s csodálatos, mégis igaz. De eh! mit a szív, mit a lélek, az egész egy kis gyomorhaj, epekiömlés, láz, ideggyöngeség, s egyéb semmi, mondja némely modern természettudós, ki csak abban különbözik a homoneuiussal bajlódó középkoritól, hogy míg ez lelket akart teremteni, ő éppen a lelket szeretné elvitatni az embertől. No, tőlem nem vitatja el! Érzem lelkemet, érzem, hogy most is nem annyira testem beteg, mint lelkem; érzem, hogy ha a hôtél fehér nyakkendős orvosa helyett jó lelkű háziasszonyom lépne be hozzám s megkínálna mindent meggyógyító theájával, jobban lennék; érzem, ha barátaim ülnék körül ágyamat, másnap helyre állanék, egy látogatás nála egészségessé tenne!

Oh miért nem vagyok otthon!? Hiú, vágy, gondatlan gondolat! Hiszen otthon nem örülhetnék egészségemnek. Tüstént levelet kapnék valamelyik szerkesztőtől, a ki ígéretem- vagy kötelezettségemre emlékeztetne. Egy pár nap múlva már kopogtatna ajtómon a nyomdaines, ez az átkozott ördögfiú, a kit sehogy sem rázhat le az ember nyakáról, a ki kopogtat, dörömböl, beront, kiabál, reggel, este, délben, délután, s vigyorgó arcczal, vihogó hangon kéziratot követel, habár nincs gondolatod, ha üres vagy, mint a tört fazék s buta, mint a fejsze

foka. Oh én lassan, nehezen, kínnal írok! Aligha írónak születtem, nem vagyok lángelme, nagy tehetségű ember. Igaz, ezek sem írnak éppen oly fáradság nélkül, mint a. hogy az emberek hiszik vagy magok állítják. A munka mindig munka s csak az a különbség, hogy egyik könnyebben és jobban dolgozik, mint a másik, de bizonyára mindenik fáradtsággal. A legerősb favágó is megizzad, a legjobb kőműves is elfárad, a legnemesb lóról is szakad a tajték. De én éppen kínlódom, s mikor aztán kinaim között néhány jó gondolatom születik, s érzem, hogy ebből lehetne valami, ha még néhány napig dolgozhatnám rajta, már jókor reggel kopogtat ajtómon a nyomdaines, dörömböl, beront, kiabál, hijában kergetem, nem tágit; neki azt mondták, hogy kézirat nélkül ne jőjön vissza, mert megverik, várja meg, várjon egész estig, ha mindjárt csak egy lapot kap is. Oda kell adnom félig megírt dolgozatomat. Fele már a nyomdában, fele még a toll alatt, a fejben vagy még ott sem. S hijába szalad az ember délután a szedőhöz, hogy legalább csak egy lapot írjon újra, már kiszedték, s éppen azt a részt, holnapután már megjelen nyomtatásban. Jaj! nem merem elolvasni, sőt borzadok reá pillantani is s ha egy mosolygó arczczal találkozom az utcán, azt hiszem, rajtam nevet, az én idétlen munkámat neveti. Oh mégis jobb itt, mint otthon! Mi kfn írni, mi kéj olvasni — a más munkáját.

A magunké mindig valami kellemetlen érzést ébreszt föl lelkünkben, legtöbbször azt a legkelle-

metlenebbet, hogy munkánk keveset ér. Mi valódi nyájas olvasó vagyok én, ha nem kell írnom! Beh kár, hogy orvosom eltiltotta az olvasást s legfeljebb csak egy pár órára engedi meg! Ma már leolvastam a két órát. Unom magam, szörnyen unom, egyedül, Párisban és betegen. Ez a szoba is kihűlt, fázom, beteg lelkem és testem.

Ily gondolatok közt keltem föl székemről s vettem egypár hasáb fát a kandalló tűzére, mert 1856 ápril elején még meglehetősen hideg és nedves idő járt Párisban is. Néztam a kandalló tűzét, a kandalló fölötti tükröt, a jobbra elnyúló kárpitos ágyat, melyek a franczia vendéglők legrosszabb szobájában sem hiányzanak; néztam a pamlagot, az asztalt, a székeket, a festett fal s a padlat szőnyege czirádáit, melyeket már százszor megvizsgáltam. Oly bajos megszokni a vendéglői szobát, kivált a betegnek. Idegen a bútor, a fal, az ablak, a kilátás. Unatkozó pillanatunk nem akad meg a rokonszenv vagy emlék egyetlen jelén sem. Bár csak az asztalon azt a tört szobrocskát láthatnók, a melyet valamelyik jó barátunk ejtett le a minap, vagy azt a tintafoltos kalamárist, a melyet nagybátyánk vett karácsonyi ajándékba ezelőtt régen, vagy legalább hallhatnók falióránk ketyegését, a melyet már annyira megszoktunk, mint molnár a malomzúgást. Mindebből semmi, minden oly barátságtalan, mogorva, legfeljebb kíváncsiságunkat ébreszti föl egy-egy eltépett levéldarab, árjegyzék, vagy a tükör rááján feledett névjegy. Találgatjuk: vajon ki volt itt szállva előttünk, az övé volt-e

Néztem a kandalló tüzét, a kandalló fölötti tüköröt...

a névjegy vagy látogató barátjáé, ki írta hozzá a levelet, férfi-e vagy nő?

Nem elegyedtem ily találgatásba, jobb mulatságom akadt. Hallgattam a table d'hôte-ról feljövő vendégtársaim kopogását, mert már hat óra rég elmúlt és beesteledett. Tap-tub, tap-tub! Ez az öreg angol lépése, ki sokat eszik és iszik, s mindig hallgat. Tipsis-top, tipsis-top! Ez a porosz junker, ki kényesen szokott lépdelni s az asztalnál senkivel sem társalog, ha csak nem báró. Kipikap-kap, kipi-kapkap! Ez a bécsi kereskedő nejjével együtt, a kik azt vitatják, hogy Bécs szebb Párisnál, csak valamivel kisebb. Tapcsirr, tap-csirr! Ez a francia lovas kapitány sarkantyúja, a ki valahányszor az étterembe lép, fölfordított pyramisalakú vörös nadragával mindig nagy érdeklődést szokott ébresztetni bennünk, idegenekben. Szomszédaim szobájokba nyitnak, még egy pár kopogás, aztán minden elcsöndesedik. Már most mit csinállok? Nincs mivel foglalkoznom. De mi ez? Új kopogás, ezt nem ismerem, épen szobám felé tart. Vajon ki lehet?

Az ajtó megnyílt s belépett egy emigrans ismerősöm, a kit a minap meglátogattam volt, s a ki most jött visszaadni látogatásomat. Az emigrans szó ne ébreszsze föl se olvasóm, se a rendőrség kíváncsiságát. Nem beszélünk politikáról. Ő ugyan összehadart valamit a *Jardin des Plantes* egyik sásának tolláról, melylyel ma aláírták a keleti háború békéjét, s azon szép arab lóról, melyen tegnap, a katonai szemlén, a francia császár lovagolt, de

ezek úgy hiszem eléggé ártatlan dolgok. Aztán ismerősöm tulajdonkép nem is volt politikus, hanem gavallér, vagy, ha úgy tetszik, gavallér politikus. Gavallérságból lett ellenzéki, sodródott be a forradalomba és bujdosott ki. Nem tett ugyan semmit, itthon senki sem bántotta volna, de kibujdosott s ezért sokan fontos politikai egyéniségnek tartották, sőt ezt végre még maga is elhitte. Így rekedt künn, hol szintén gavallérkodott; pénz dolgában soh'se szorult meg, anyja annyit küldött, a mennyire szüksége volt, s mint számúzótt sokkal érdekesebb volt a nők előtt Párisban, mint lett volna Pesten.

Nagyon megörültem látogatásának, mert szeretetre méltó ember volt és kellemes társalgó. Megmentett a hosszú este unalmától. Sok mindenről beszélgettünk. Nagyon jól eltöltöttük az időt, csak szerelmi históriái és panaszai untattak egy kissé. Sok nőnek udvarolt már életében, több vagy kevesebb szerencsével. Könnyen feledte az egyiket s még könnyebben bojongott a másikba, de azért oly világfájdalmas hangulatban panaszolta a nők hűtlenségét, mint Heine, kinek szívét, egyik verscyclusa szerint, a sok Agatha, Beatrice, Czeccilia, egy szóval az a-b-c valamennyi betűjének hűtlensége egészen megtörte, tönkre silányította. Azonban, úgy látszott, e viszonya komolyabb az eddigieknél. Egy fiatal franczia özvegybe szerelmes, már egy egész hónap óta. Magasztalta szépségét, esztét s bosszankodott, hogy e nő egész talány előtte, mert most sem ismeri jobban, mint ezelőtt

egy hónappal. A kaczérság és szendesség, a hiúság és önmegettagadás, az áradó kedély és hideg értelem, az önzés és feláldozás a legkülönösb vegyületben olvadnak össze benne. Vonzódik hozzá és fél tőle, kerülni óhajtja és szenvedélyesen szereti. Oka van hinni, hogy viszonztatni fog szerelme s mégis még remélni sem mer. Kétségek között hánykódik s boldogtalanabb, mintha kedvese már megvetette vagy megcsalta volna. Mindezt elég hosszasan és körülményesen beszélte el. Volt előadásában valami bensőség, hangjában valami rokon-szenvet ébresztő, a mi hatással volt reám. De, talán épen azért, nem tudtam se vigasztalni, se egy pár olcsó tanácscsal szolgálni neki. Nem is volt reá szükség. Beszélő helyettem is. Vigasztalta magát s tanácsolt eszének szive és szívének esze ellen. Néha, mintha szégyenelte volna felindulását, tréfára fordította a beszédet, majd szenvedélyesen tört ki s egész tűzbe jött.

— Oh barátom! — kiáltott föl, mindinkább izgatva magát — ha ismerhetnők a nőket, ha ismerhetném e nőt. S nincs mód benne. Hijába nézem arczát, tekintek szemébe, figyelek minden szavára, lesem lépteit, kutatom múltját, jelenét, vizsgálom hajlamait, izlését, barátnőit, udvarlóit. Csak ott vagyok, a hol azelőtt. Tükre előtt szeretném látni, midőn haját rendezi, ékszereit teszi föl s még egyszer megsejleli kész öltözékét; midőn melázva ül karszéknél, meglátja magát az átellenben álló nagy tükörben és elmereng saját alakján, vagy midőn bálból, színházból, estélyből jó haza, fáradtan

ül tükre elébe, hogy letegye fejékét, kibontsa haját s arcza az egész nap élményeinek őszinte, hű ki-nyomata. Csak tükre előtt lehet igazán megismer-nünk a nőt. Mennyi igaz, mély értelmű könnyet és mosolyt csalt ki a nők szeméből a tükör, mennyi titkukat árulták el egy arczfintorral, egy sóhajjal, egy felkiáltással e hideg üvegnek, a melyeket gon-dosan rejtegettek még anyjok, férjök és kedvesök karjai közt is. Valóban, ha látnók a nőket a tükör előtt, midőn magokra vannak, bizonyára jobban vagy kevésbé szeretnők, inkább szánnók vagy bo-szankodnánk reájok. Mosolyogsz állításomon. Ta-pasztalatból beszélek, nem könyvekből, épen azért igazam van. Oh ha kedvesem tükre varázstükör volna, s egy bűvös szóra mind felmutatná nekem a reá rajzolt képeket: fele, harmada, hatoda, szá-zada is elég volna. Évi jövedelmem felét adnám egy pár ily képért, pedig az egészszel is ritkán jövök ki... De a mennykőbe, egészen elfecsegem az időt.

Mindjárt kilencz óra. Sietek az olasz ope-rába, legalább egy félórára; ma úgy is rossz ked-vem van; ott látni fogom őt és felvidulok... Isten veled!... Jó éjtszakát!... A viszontlátásig!... Gyógyulást!...

Ismét egyedül maradtam, s ismét unatkozni kez-dettem. Teljességgel nem voltam álmos; fölkeltem, hogy új hasábot vessek a kandallóba. Ezek a kan-dallók nem fűtik be a szobát, csak magok előtt terjesztenek egy kis meleget, de egészen fölösle-gessé teszik a gyertyát, ha az ember nem ír vagy

nem olvas. Eloltottam a gyertyát, aztán leültem s öntudatlanul fölsóhajtottam:

— Oh ha ismerhetnék a nőket, ha ismerhetném e nőt!

Barátom félérzelmes, félbizarr eszméi mintegy örökségül maradtak reám, hogy foglalkozzam valamivel. Ismerni a nőket, férfiakat, magunkat, másokat nem könnyű dolog. Az emberismeret nehéz és szomorú tudomány s rendesen csak akkor jutunk birtokába, midőn kevés hasznát vehetjük, midőn illusióink már elpárologtak, szenvedélyeink kitombolták magokat s nincs erőnk lelkesülni, szeretni és küzdeni. Nem a tapasztalat, a valóság a drága, hanem az illusió, ha ugyan annak lehet nevezni lelkünk legféltőbb kincseit: a hitet, szeretetet és reményt. A mi a tükröt illeti, arcunk, beszédünk, iratunk, tetteink mind tükörök, lelkünk tükrei, csak legyen jó szem, mely beléjük képes nézni. De abban lehet valami igaz, hogy a tükör sok igaz és mély értelmű könnyet és mosolyt csal ki a nők szeméből, s ha tükreik előtt láthatnók őket, midőn magokra vannak, jobban vagy kevésbbé szeretnők, inkább szánnók vagy bosszankodnánk reájok.

Elgondolkoztam. Eszembe jutottak mind azok a nők, a kiket valaha közelebbről ismertem. Rég feledett vagy rég nem látott arcok tűntek fel előttem. Ismét otthon voltam. Jól esett a képzelődés e játéka s az elmélkedés és ábránd csöndes gyönyörét élveztem. Köszönöm neked szép franczia nő, hogy rejtély vagy udvarlóid előtt; köszönöm neked szegény barátom, hogy a nőkről beszéltél

nekem. Ime megnépesült rideg magányom, emlékek újulnak meg szívemben, képek vonúlnak el szemem előtt, felindulva és enyhülve érzem magamat. Oh szép és nem szép leányok, boldog és boldogtalan nők, mindig figyelemmel, részvétellel kísértem én sorsotokat, ha nem voltam is udvarlótok, híven emlékezem reátok, ha ti elfeledtetek is. Látlak benneteket a tánczvigalom zajában: ti ritkán vettetek észre, sohasem voltam tánczostok; látlak díszszobátokban, vidám társaság beszélgetései közt, gyertyák fényénél: nem épen örömet szótatok hozzám, mindig akadt érdekesb csevegőtök; látlak a sétányon, a kerti gyeppadon, a berek fái közt: elég ügyetlen voltam sokszor, ha zsebkendő-töket kellett fölvennem, ha a tüskébe akadt ruhátokat bontottam ki, vagy épen bokrétát kötöttem számotokra. Látlak benneteket menyasszonyi és özvegyi ruhában, férjeitek karján, gyermekeitek közt, a hiúság vásárán és udvarlótok kíséretében, szépségtek egész virágában és hervadozva, hullatva a szerelem, öröm és büszkeség egy-egy levelét, mint a dérütötte lomb. Sokat tiszteltem, bámultam, féltem közületek, talán egy párt gyűlöltem is, de csak egyet szerettem, a ki mást szeretett hogy boldogtalan legyen, a ki rég sírban nyugszik, s magával temette első ifjúságom örömét. Ifjú álmok, régi idők és sebek enyhüljenek meg egy könnyben, de nektek, ti többi szép és nem szép lyányok, boldog és boldogtalan nők, köszönöm jóságtokat, hálás vagyok részvéttökért, megbocsátom szeszélyeiteket, boszútokat, felejttem

gúny és pletykáitokat s örömet merengek alakjaitokon.

De miért jelentek meg előttem tükreitek előtt? Eléggé ismerlek; erénytek, jóságtok, hiúságtok, tévedéstek jobban bizonyít mellettetek és elleneitek, mint a tükör. Miért bámuljalak, szeresselek, miért szánakozzam rajtatok vagy bosszankodjam reátok jobban? Nincs szükségem rá, hogy a szeretetreméltóság és önfeláldozás, a hiúság és nyomor egy-egy élénkebb pillanatában lássalak tükreitek előtt. Hagyjatok el!...

Csak te maradj mellettem, vidám arcú szelíd alak, kit tisztelve szeretek, szeretve bámulok, ki talán nem is sejtéd szerelmemet! Oh megvallom, szívemnek nem első gerjedelme ez, de érzem, hogy utolsó.

Egy még meg-megfájduló emlékből és egy az öröm repedései közt felvillanó reménysugárból áll minden gazdagságom, szívem egész kincstára. Téged illet ez emlék, szerencsétlen leány, a ki sírba vitted tört szivedet, tőled jó e reménysugár, te vidám arcú szelíd alak, a ki oly részvéttel tekintettél reám mély tűzű szemeddel, ki oly megindulva nyújtád jobbodat, midőn hazámból távozva búcsúzni mentem hozzád! Oh nézz reám folyvást, nyújtsd még egyszer jobbodat, örködjél felettem, bátoríts, vigasztalj, áldj meg.

De miért jelensz meg te is tükröd előtt? Ne pillants belé! Nem vagy előttem rejtély. Vidám arcod, mély tűzű szemed, mind jó lelked és ártatlan szived tükre. Én ismerlek, hiszek benned,

szeretlek. — Hát te fogsz-e valaha ismerni, hinni bennem és szeretni!...

E mélázás közben éreztem, hogy nehezűlnek szempilláim. Nem aludtam még, de nem is voltam egészen ébren. Az álom és ébrenlét, az ábránd és kimerültség állapotában lehettem. Láttam a kandalló kialvó tüzét, föl akartam kelni, hogy új hasábot vessek reá, de nem volt erőm hozzá, szerettem volna ágyamba fekünni, de nem tudtam akarni.

A valóság és álom képei, hangjai összefolytak, a bútorok árnyaiból női arczok homályos körrajzai emelkedtek ki, a kandalló világa sugarán megelevenültek s ott lebegtek a tükör előtt, aztán ismét a homályba vesztek. Mintha hajok lebbenését, köntösük suhogását, sóhajukat hallanám. Aztán minden elcsöndesült, nem láttam, nem hallottam semmit — elaludtam.

I.

Midőn reggel fölébredtem, bágyadtan éreztem magamat s gyöngye láz borzongatott. Kár volt a karszéken elaludnom, le kellett volna fekünnöm. Mit mond rá majd az orvos? Bizonyosan rosszabbúl leszek. Fölállottam, hogy megpróbáljam erőmet. De mi ez? Hiszen ez nem az én szobám. Hogy jöhettek ide? Lázálom játszik-e velem vagy álomjáró vagyok, az éjjel fölkelve más szobájába tévedtem s ott aludtam el? Akármilyen történt, ez nem az én szobám. Ez női szoba. Minő csfn, választékoság, fényűzés! Mintha ismerném e szobát, mintha valaha láttam volna egy pillanatra. Nincs senki benne. Jó, legalább észrevétlen távozhatom... Furcsa egy kaland! Indulni akarok, de lábam nem mozdul; jobbra megnyílik egy ajtó s egy nő lép be. Ah! Hisz ez a főváros egyik híres szépsége: Irma grófné. Ismerem. Mikor érkezett Párisba, mikor szállott e hôtélbe? Tudnom kellene, hisz a vendégek névsorát minden nap átfutom. Mit fogok mondani neki, mivel mentsem magam?... Mi ez? Nem vesz észre, öltöző asztala elébe ül és csendet. Köhögni akartam, hogy észrevétessem maga-

mat. — Egyetlen hang sem jött torkomra. Az elfogultság és zavar tehetetlenné tett: csak ott állottam, mint egy szobor, némán, mozdulatlan, s mintha bűvölet alatt állanék, nem tudtam levenni szememet e szép, de már hervadó arorról.

A becsengetett komorna szintén nem vőn észre, pedig tőlem csak egy pár lépésnyire keresgélt valamit. Meghaltam-e, kóbor lélek vagyok-e, kit nappal senki sem láthat, vagy e nő komornájával együtt gyöngé szemű és gondokba merült? Azonban tündééseim között is folyvást néztem a szép nőt, ki komoran nézett tükrebe, s intett komornájának, hogy siessen.

Hogy megváltozott e híres szépség, két év alatt, mióta nem láttam! A vénülés lassan, észrevétlenül, elburkolva, magát folyvást ifjúságnak hazudva, közeledik felénk, mint a szép őszi napok, melyek még másod-virágokat csálnak ki, azonban egy pár hét, egy pár nap, egyszerre csak dörögött mezőt, sárguló lombot, s hulló levelet látunk minden felé. Vajon tudja-e e nő, hogy vénül, vajon vannak-e még udvarlói? Jól emlékszem, ezelőtt tizenöt évvel elvált férjétől; fiát a férj vitte magával, lányát a nénye vette magához Bécsbe. Keveset gondolt fiával, a kiról azt hitte, hogy atyja gyűlöletben neveli anyja iránt, lányát szerette, de nem állhatott ellent boszús nénye unszolásainak; végre maga is átlátta, hogy így lyánya gondosabban fog neveltetni s jövőjére nézve is kíváncsi, ha, a mint ő mondotta, a világ előítéletei miatt nem szenved anyja oldala mellett. Eleinte minden évben egy

pár hónapot töltött Bécsben, hogy lyánya közelében lehessen. Később ritkultak látogatásai. Oka volt kerülni nénjét és lányát. Nem sokat búsult rajta. Legalább nem volt senkije, a kiért korlátozza magát, legalább serdülő lyánya nem emlékeztette se őt, se udvarlóit, hogy már nem épen ifjú. Nagy részt külföldön és falun élt és rendszeren csak egy-egy pár hétre rándult be Pestre. Eszes és alapjában jó szívű nő volt. Szellemessége, ízlése némi varázsszal övezte könnyelműségét s tévedéseit; jótekonyságáért, adakozásaiért áldották a szegények és szerencsétlenek, a közintézetek és hazafias vállalatok, a mi népszerűvé tette még azok előtt is, a kik különben nem igen becsülték. Udvarlóikörében, a nagy világ, művészet és utazás szórakozásai között szeszélyei és szenvedélyei rohamainak élt. Áldották és mellőzték, szerették és gyűlölték, rágalmazták és dicsőítették. Ő semmivel sem gondolt, rohant az élet útján, feledve a multat, nem gondolva a jövővel. Ezelőtt egy évvel a fiatal, alig huszonnégy éves Arthur gróf szeretett belé, s talán nőül is veszi, ha az egyházi törvények megengedik. Vajon tart-e még e viszony? Azóta semmit sem hallottam felőlök.

A míg így multjára gondoltam, azalatt a komorna bontogatni kezdé úrnője haját, azonban alig telt el néhány percz, már félbe hagyta és ijedten sikoltott fel: — Jaj méltóságos asszonyom!

— Mi bajod, te ügyetlen teremtés — kiálta az úrnő, egészen idegesen fordulva hátra.

— Bizony Isten tegnapelőtt csak egy pár ósz

hajszála volt még a grófnénak, az is csak szerencse-hajszál, most néhol tíz is van nem messze egymástól. Egy éjtszaka ennyi ősz hajszál!

— Ügyetlen, ne rángasd a hajamat. Takarodjál, majd később öltözöm, most olvasni akarok. Mit bámulsz? Eredj!

A komorna távoztával mohón hajlott tükréhez, a bámulat és düh tekintetével vizsgálta ősz hajszálait; keze rángott, öntudatlan próbálta kitépni, nem egyenként, hanem összesen, egyszerre, de az ez által okozott testi fájdalom öntudatra ébreszté, éles sikoltás tört ki ajakán, keze lehanyatlott és sárt.

— Oh Arthur, te el fogod hagyni vénülő kedvesed!

Maga elébe nézett, komor mélébe merült. Arcszínén, mely finom barnás-halvány volt, mindeddig nem igen látszhatott még az idő nyoma; szeme most is élénk tűzben égett, de arca elvesztette kerekdedségét, frissességét; homlokán baljóslatú árny borongott s vonásaiban a démoni, mely eddig az angyalias hájaiba vegyült, kezdett mind határozottabban, ridegebben kiemelkedni. S mintha e pillanat felindulása még jobban vénítené. Haja, mely zilálva omlott vállára, könnyes szeme, feldőlt arca, melyek a sebzett hiúság s az önmagába kétkedő szerelem erős fájdalmát fejezték ki, félelmes, megdöbbenő alakká változtatták. Minek illenék be ez asszony? Anyának nem, ölelésre siető gyermekeit kétségbe ejtené; nőnek sem, a legkönnyelműbb férj is félne tőle; kedvesnek sem,

csak gondokat szerezne udvarlójának, örömek nélkül; a szalonok királynőjének sem, többé már nem volna képes magához bilincselni környezetét; a világtól visszavonult bűnbánónak sem, nem tudna lemondani és imádkozni. Csak a költőre és képróra nézve volt még érdekes, hogy multja és jövője háttérével egy kitűnő vagy kontár mű mintájául szolgáljon.

Az első roham eltűnt s valamennyire enyhülni látszott; fölkelte székéről, kinyitotta szekrényét s belőle egy kis csomagot vett ki.

— Soha sem festettem magam, mindig gúnyoltam, utáltam az oly nőket, a kik ezt teszik. E festőszert is ezelőtt egy évvel párisi illatszerárúsom dugta oda szappanaim és szagosvizű üvegeim közé, erővel, tudromon kívül. Vajon tudta volna-e, hogy egy év múlva öszülni fogok? Már akkor észre vették volna vénülésemet? Csak én nem sejtettem semmit. Oh jaj! De mit is gondoltam volna reá? Hiszen Arthur szeretett... Csak szeretett? Ő szeret, most is szeret, szeretni fog mindig... Nem, nem, soha nem fogom magam festeni, nem alázom magam oda, bármi történjék, soha, soha, soha!...

Föl s alá járt a szobában, de a csomagot még mind kezében tartotta, bontogatta, játszott vele s midőn ismét tükre elébe ért, keze ösztönszerűleg belenyult s hirtelen, gyorsan, mintha nem akarna magának időt adni gondolkozásra, befestette ősz hajszálait.

— Olyan fekete mint a többi — kiáltá diadalal — nincs semmi különbség köztök. Hiszen nem

is vagyok én még vén; némely asszony hamarább vénül, mint más. Az ősz hajszál még nem vénség. Arczom majd semmit sem változott. Csak rosszul aludtam az éjjel, csak nem öltöztem föl. Ennyi az egész.

Könnyműen hajlott újra tükréhez s öntetszőleg nézett belé. Félre simítá haját s mosolygott. Azonban egyszerre csak elkomorúlt, közelebb vonta magához a tükro't s hosszasan nézte magát. Arczát eltorzítá indulatjának rohama s a fájdalom csengő hangján kiáltá: «A redők, a redők!»

Egy darabig nem mert a tükörbe nézni, mozdulatlan ült, egészen megalázva, lesujtva, semmivé téve. De a mint fölpillantott, mintha vonzotta volna magához a tükör, megint bele nézett s valamenynyire nyugodtabban kezdé vizsgálni arczát.

— Csak halvány, finom, alig látszó redők. Mind-egy. Ha én látom, más is látja s egy év múlva élesen fognak kiemeikedni. Egy pár év alatt kész vén asszony vagyok. Oh Arthur, nincs a természetnek és mesterségnek oly szere, mely visszaadja ifjúságomat, szerelmedet!

Fölkelt, hogy ne láthassa magát a tükörben. A mint megindult, szeme fia arczképén akadt meg, ki nagyon hasonlított atyjához. Megállott. Mintha vádat érezne multjáért, mintha egy eddig ismeretlen érzés szállaná meg, mintha férje gúnyját, kárörömét olvasná fia arczképéről. Bosszúsan fordult el tőle s lyánya arczképe're nézett, mely szintén ott állott az asztalon.

— Szegény leányom, beh rég nem láttalak! De

miért sajnálnálak, te nem vagy szegény, mert ifjú, szép vagy. Te mondhatnád inkább: szegény anyám! Csak te tudnál megvigasztalni, ha mellettem volnál, ha benned élném vissza még ifjúságomat, fediedném, hogy vénülök. Egy jó anyához, ki férjhez adó leányát vezeti a bálba, jól illik az ősz haj. Oh ennek örökre vége! Istenem, hogy el vagyok hagyatva. Ma karácson este, a családok ünnepe. Egyedül kell töltenem. Arthur tegnapelőttre ígérte, hogy visszajő, s még ma sem érkezett meg. Oh máskor mindig előbb jött egy nappal, mint a hogy ígérte. Vénülök, ő jól tudja, hogy vénülök.

E végszót többször ismételte, aztán egész szenvedélyel tört ki:

— El akarják tőlem szakítani, testvére, rokonai barátjai, az egész világ. Ő titkolja előttem és szeret. Jó Arthurom, te hű vagy hozzám. De hű maradsz-e akkor is, midőn azt fogják mondani: vén asszony kedvese vagy, ki anyád lehetne, egy elhagyott teremtnak udvarolsz, ki már senkit sem érdekel? Ezt nem fogod elbírní, szegény gyermek, te nem érted, hogy érzésünk fest minden bájt szeretteink arczára; még nagyon ifjú vagy, hogy mélyen szerethess. Pedig Arthur, senki sem fog úgy szeretni ez életben, mint én. Senkit sem szerettem kívüled igazán, most érzem, mi a szerelem; hiúság, vetélykedés, szeszély, ábránd, kaczérság, tévedés voltak eddigi hajlamaim, csak most szeretek először. Oh, mint utálom a világot, mint óhajtanék veled magányba vonulni s boldog lenni, elfeledtetve, fény és zaj nélkül.

Újra leánya arczképére esett szeme, kezébe vette és nézte.

— Szép leány, hasonlít hozzám. Ilyen voltam én ifjú koromban. Még sem ilyen, ez a vonás itt atyjáé, megrontja a többbit. Ha férfi volnék, még most is érdekesebbnek találnám anyját . . . Eh, minő gondolat! Hála Istennek, édes leányom, te nem ismered Arthurt, mi nem lehetünk vetélytársak. Oh, tőled nem félttem, másoktól félttem, kik oly sokan vannak. De miért féltsem és féljek? Hány korombeli nő uralkodott a férfiakon, vetett igája alá hősöket, királyokat! Esküszöm, tőlem senki el nem rabolja Arthurt. Ki tud közületek úgy öltözködni, mint én? Ki ismeri úgy a férfiak gyöngességét? Éveim ellenére is, egyetlen tekintetemben, mosolyomban, szavamban több báj van, mint a ti bárgyú képeteken, mely csak ifjúságával dicsekedhetik. Oh, nem félek tőletek, ártatlan báránkáim, tőletek sem, agyarkodó farkasok, Arthur rokonai, barátjai. Hát oly kevés eszem volna, hogy ne tudnám veletek összevesztetni Arthurt? Elsötétítem körüle a világot, hogy gyűlöljön, megvessen mindenkit, csak engem szeressen s egyedül legyen menedéke, vigasza, öröme. Hah! egészen megifjúltam . . . Érzem a diadal előérzetét. Ifjú vagyok, még sem vénül oly hamar az ember.

Büszkén sietett tükréhez, mintha daczolni vágynék vele, mintha ki akarná csikarni tőle, mit az elébb megtagadott. Hiába! A mint odaért és beletekintett, elvesztette bátorságát, székére hanyatlott és zokogva sírt.

Szegény asszony, szánjalak-e vagy bosszankodjam reád? Oh, most még te nem vagy szájalomra méltó! Holnap felszáradnak könnyeid, mosolyogni fogsz s még egy pár fényes diadalt vívsz ki. Eltiprod ellenségeidet, magadhoz bilincseled Arthurt. Ki állhatna ellent egy vénülő asszony cselszövényes erélyének, rajongó erőszakának, ki utolsó udvarlójáért küzd életre-halálra, kétségbeesve?

E küzdelemhez semmit sem hasonlíthatni, oly bátor, szenvedélyes, elkeseredett. Lehetetlen, hogy pillanatokra ne vívjon ki sikert. Még élvezni fogod pillanatokra a hiúság, gyűlölet és szerelem diadalait, még boldog lehetsz pillanatokra, bár folyvást aggódva, remegve, de annál rettentőbb lesz, midőn végkép hanyatlani kezdesz, midőn elled fordul minden, Arthur meggyűlöl, elhagy, egyedül maradsz a világ gúnyjai közt, egyetlen emléked sem lesz, mely megnyugtathatna, midőn ama szent érzések bosszúját fogod érezni, melyekkel eddig játszottál, midőn le kell mondanod mindenről és nem vagy rá képes s még gyermekeid sem lesznek körülöd, hogy vigasztaljanak. Vajha a szegények és szerencsétlenek fohásza, kikkel annyi jót tettél, megmentene az öngyilkosságtól, enyhíthetné halálra sebzett lelkedet! Szegény asszony, sajnállak, de megnyugszom sorsodon. Mi volna az élet, ha az emberi dolgokban nem látnók mindennütt az erkölcsi kényszerűség nyomait, ha mindjárt a nemesis alakjában, ellenünk fordulva is?

II.

Ezzel lábujjhegyen odahagytam a szobát s egy kisebbben át a folyosóra jutottam. Ez a vendéglő folyosója, még pedig földszint. Tehát csakugyan Párisban vagyok, tehát csakugyan eltévesztettem szobámat! De hogy nem vettek észre? Aztán az a szegény nő karácsony estét emlegetett, pedig áprilisban vagyunk. Megfoghatatlan! Im itt a vendéglős lakosztálya. Beszólok hozzá, talán az orvost is ott találom. Benyitottam; az előszobában nem volt senki. A másik szobába is benyitottam. Ez nem a vendéglős szobája, az a nő sem a vendéglős neje, ki ott ruhákat rakosgat. Hisz ez Katalin, az árva. Ő is Párisban? Hát minden ismerősöm Párisba jött-e már s e vendéglőbe száll?

Újra tüdődtem, de nem volt elég időm reá, mert Katalin, a ki, mióta nem láttam, igen szép hajadonná fejlődött, egészen elfoglalt. Mindig rokon-szenyvvel viseltettem e szegény árva iránt. Szülői a forradalomban gyilkoltattak meg, egy kis város feldúlásakor. Őt szerencsére egyik rokonuk vitte volt magával ünnepelni s így életben maradt. Atyja elég híres és keresett ügyvéd lévén, kényelemben

éltek. Fekvő birtokuk nem volt, csak egy ház, egy kert, inkább pénzben és kötelezvényekben állott minden vagyonuk. Házukat lerombolták, pénzük elveszett, a kötelezvények odaégték, Katalin árván és szegényen maradt, azonban a rokon, a kinél ünnepelt s ki jó birtokú ember volt, magához vette. Neki is volt egy pár lyánya valamivel idősebbek, hadd növekedjenek együtt. A tiz-tizenkét éves gyermek eleinte nem igen érezte sorsa változását, de lassan-lassan kezdé tapasztalni, hogy többé nem vendég, hanem a ház komornája, szakácsnője, mindenese. A jó néni nem úgy járatta ugyan, mint saját leányait, de megosztotta vele a ház egész gondját, a jó bácsi pedig felszámította, hogy valóságos nyereségük van az árvában. A jó néni váltig dicsekedett vele, hogy mily jól neveli a kis rokont. Hála Istennek, elég módunk van benne — szokta mondani — hogy úgy neveltessük Katalint, mint egy kisasszonyt, de ugyan mire, szegénynek semmije sincs, legfeljebb annyija, a mivel kiházasíthatjuk, jobb, ha korán dologhoz szokik, nem lát nagyra s bele tanulja magát jövődóbeli állapotjába, mert bizony nem veszi el rangbeli ember. A vendégek nagyon dicsérték a jó néni nevelési elveit, Katalin pedig tűrt mindent, hála Istennek, elég jó kedélye és sok ideje volt, hogy hozzászokjék. Csak unokanénjei szeszélyeit tűrte nehezebben, a kik mind parancsolóbbak, gorombábbak kezdtek lenni irányában, kivált mióta megtudták, hogy a városban egy pár fiatalember azt beszélte volna, hogy Katalin sokkal szebb, mint ők. De ezt is el-

túrte, még sem vált rúttá, sőt arczát a koraérettség s a szomorúság némi gyöngéd árnya szebbé, vonzóbbá tette.

Mily csöndes a ház! A szomszéd szobákból nem hallatszanak se a jó néni zsémbelései, se a jó bácsi kopogása, se a lányok vihogó zaja. Alkalmasint a bácsi falura rándult, a néni pedig lyányaival látogatóba ment. Senki sincs otthon a háznál, azért van csend és szegény Katalinnak ünnepe. Vajjon miért rakosgat szekrényében? Úgy látszik, új ruhát varrt nénjeinek, legalább azt mutatja az a két se-lyemruha, melyek ott az ágyon vannak kiterítve. Úgy látszik, most magának akar dolgozni, régi ruháiból valami otthonkát szándékszik összeütni s rongyai közt keresgél egyet-mást.

Azt a szép rózsaszín ruhát, melyet épen összefog, még anyja vehette volt neki valamely gyermekbálra, az a pompás kis mantilla atyja ajándéka lehet, azt a kis karpereczet keresztszülei küldhették. Beh kár, hogy abból a szép rózsaszín ruhából rég kinőtt, a mantilla elrongyollott, a karperecz nem éri be már gömbölyű karját. Volt neki akkor még több szép ruhája, de minden házuk romjai közé égett szép kis étagerjével együtt, melyen annyi tarka-barka dolog állott, bronz emberkék, porcelán állatkák, színes kagylók, egy svájci cottage, viaszgyümölcsök, két ezüst kosárka s annyi minden. Egy könnyet törült ki szeméből. Megsiratta a mit elpusztítottak, megsiratta a mi megmaradt s tovább nézegette későbbi ruháinak maradványát, melyek éles ellentétben voltak a gyermekkoriakkal. E ra-

*Megkönnyezte rosszul fésült haját, eldurvult kezét, balvány
arczát.*

kosgatás sok elfojtott érzelmet, keserű emléket, behegedt sebet téphetett föl, mert arcza mind szomorúbb lett s lassan mélézva folytatta rakosgatását.

Egyszer a mint felpillantott, önkénytelen a tükörbe nézett. Elíjedt magától, pongyolája mi izlettelen, haja mi rosszul fésült, keze hogy elbarnult s arczán mennyire meglátszik a munka, fáradság és virrasztás. Nézte magát a tükörben, igazított valamit ruháján, lesimította kibontott haját s kaczerkodni akart alakjával. Ártatlan és szomorú kaczerkodás volt, könnyekbe került. Megkönnyezte rózsaszín ruháját, melyből rég kinőtt és sok más ruhát, melyekből nem nőtt ki s melyeket még a szabó sem csinált meg. Megkönnyezte rosszul fésült haját, eldurvult kezét, halvány arczát. Szeretett volna már egyszer szépen felöltözni, vígan szökelni a tükör előtt s örülni az életnek. Sanyarú, megálázott, hervadni készülő ifjúságának egész fájdalma fölébredt benne.

— Oh, Kálmán — sóhajtá — hogy szerethetnél te engemet, szegény, míveletlen, elhagyott leányt. Te is szegény vagy ugyan, de nagy reményű ifjú, a ki sokra mehetsz az életben. Én itt vénülök, mint a ház komornája, gazdasszonya. Alig van időm, hogy valamit olvassak, a zongorát, a nyelveket, mindent elfeledtem, mire gyermekkoromban tanítottak. Te szives vagy hozzám, bizonyosan szénsz. Oh, talán szeretni fognál, ha lehetne egy szabad napom, ha felöltözhetném egyszer nem pompás, nem drága, de szép s egészen új ruhába s így

tölthetnék veled egy délutánt. Istenem, ha élnének szülőim!

Valóban, e szép szőke fürtöket mint megilletné egy kitanult komornakéz, e karcsú termetet mint emelné egy legújabb divatú váll és selyemruha, e fehér telt karokat mi előkelőkké tenné egy gyémántos karperecz, ez okos és érzelmes szemekre, ez élénk, szelíd arczra mi tündérfényt, mi érdekes sápadtságot vetne a viaszgyertyák fénye. Mi szép alaknak illenék be, nemcsak a megyei székhely, hanem az ország fővárosa szalonjaiban is. Hány kiégett szív hitetné el magával, hogy szerelmes belé, míg itt a szegény Kálmán is csak szives hozzá, legfeljebb szánja. Mi czifra bókók közt neveznék ki divatlapjaink báلكirálynőnek, míg itt csak a szomszédság pletykái emtegetik s a jó néni zsémbel reá. Szegény Katalin!

Ha nem is ily fenhéjázó, de velők valamennyire rokongondolatok támadhattak Katalin lelkében. Soha sem volt boldogtalanabb életében, mint most. Mi boldoggá tette volna a gondviselés egy kalmár vagy szabó alakjában. Szegény, mennyire igyekezett elfeledni, hogy valaha kisasszony volt s most mi fájdalmasan jut eszébe. Mennyire óhajtott valakit, a kihez ragaszkodjék s most, midőn feltalálta, hogyan fél tőle, mert az ifjúság első izgalmi ébredeznek szívében s valami olyat érez, a mit az egész világ szerelemre magyarázna. Pedig minő szégyen fiatal leánynak szeretni, midőn nincs udvarlója, viszonzás nélkül szeretni, általában Istennek oly teremtését szeretni, a kit férfinak neveznek.

A jó néni kérlelhetlenül elítélné, unokatestvérei gúnyolnák, a szomszédság rágalmazná. Ő meghalna szégyenében . . . Titkos, önmagának is csak most bevallott szerelme majdnem együgyűvé tette; a mély kedélyű és ártatlan leányt a szerelem sohasem is teszi eszessé, csak igen félénkké vagy bátorrá, csak igen boldoggá vagy boldogtalanná.

Odahagyta a tükröt, mintha félne tőle, varrni indult, de maga sem tudta, hogy unokatestvérei ruháit kezdé vizsgálgatni.

— Beh szép ruha! Ha nekem ilyen volna . . . Csak egy . . . Ha talán nem volna is ily szép, csak új lenne, egészen új divat szerint. Eszti épen olyan termetű, mint én. Az ő ruhája épen jó nekem. Felpróbálom. Miért ne? De ha az ember szépen felöltözik, úgy illik, hogy haját is hozzá alkalmazza. Persze! . . . Ugyan milyen lennék e szép ruhában? . . .

Másképp rendezte haját, felöltözött Eszti ruhájába, fejéket, csipkés ujjakat és gallért tett föl, melyek szintén az Esztiéi lehettek, mert csinosak és úriasak voltak. Mindez néhány pillanat műve volt. Úgy látszott, hogy a házi körülmények miatt egész második természetévé vált a hirtelen öltözködés s e szokásáról most sem mondott le, midőn szépen és kényelmesen akart felöltözni, mint egy kisasszony, a ki bálba készül.

Úgy örült, midőn az új ruhában egy egészen más, egy csinos, vidám, valódi kisasszonyi alakot láthatott tükrében. Sokat igazított ruháján, hogy jobban álljon, mihez jól értett, mert unokatestvéreit

rendesen ő szokta felöltöztetni. Itt egy redőt simított el, ott épen redőbe szedte az egy kissé engedni nem akaró kelmét, emitt egy megtüremlett részt hozott rendbe, amott karján szépen hihúzogatva és készítette, hogy bugyokat vessen. Mi szép ruha volt, mi jól állott rajta! Az a szép fejként is egészen más alakot adott neki. Hogy mosolygott, örvendett; sokkal boldogabb volt, mintha az övé lett volna a ruha. Mi sok ily szép ruhája volt Esztinek, mégis mi haragosan szokott öltözködni! Ha neki csak egyetlen ily ruhája volna!

— Istenem! ha Kálmán most látna, tudom, hogy még szivesebb volna hozzám. Most igazán szép vagyok. Épen illik hozzám e kék szín. Ha így bálba mehetnék, hogy táncoznék! Oly rég nem táncoltam már, oly rég... Utoljára a bácsi nevénapján táncoltam ezelőtt egy évvel. A vacsora után egy kis táncot rendezett a fiatalság, de már csak a végére mehettem be. Nekem kellett ügyelni mindenre, mennyi bajom, mennyi dolgom volt. Istenem, mihelyt bementem, Kálmán mindjárt föl-kért... kétszer táncolt velem. Oly barátságos, oly nyájas volt. Azt mondotta, hogy nagyon jól, nagyon szépen táncolok. Olyan könnyű vagyok, mint a pehely. Hogy röpfített a polkába, hogy megforgatott a csárdásban. Kár, hogy csak rövid ideig tartott mindkét tánc. A vendégek már oszolni kezdtek, a zene elhallgatott, Kálmán is búcsút vett tőlem. Oly kedvesen mosolygott reám, még egyszer ismételte, hogy milyen jól, milyen szépen táncolok, olyan könnyű vagyok, mint a pehely...

Most, ha látna, talán azt mondaná: szép is vagyok. Igazán, most oly szép vagyok.

Gyönyörködve nézegette magát, gyönyörrel néztem én is ott a szögletben, egy székhez támaszkodva. De az ő gyönyöre nem tartott oly soká, mint az enyém. Mélázni kezdett és lassanként elkomorodott. Egyszerre, mintha égetné testét a ruha, csipkés ujj és gallér, letépett magáról mindent.

— Oh, mi irigy, hálátlan, rossz teremtés vagyok én! — kiáltá zokogva. A más ruháját veszem magamra, irigykedem unokatestvéreimre, mert nekik szebb ruhájuk van. Az igaz, rosszak hozzám, az Isten bocsássa meg nekik, a néni is zsémbes, a bácsi is egy kissé durva, sokat is kell dolgoznom, de mégis hálátlan vagyok. Mi lett volna belőlem nélkülök, a szegény árvából, kinek senkije sem volt a világon. Oh, Kálmán, ne szeress engem; irigy, hálátlan, nagyravágyó vagyok. Mindenedet elpazarlanám, ruhára költeném, hiába szereznél, nem lenne láttatja, mindig szebbeket kívánnék, mindig a másét irigyleném, koldusbotra juttatnálak. Jaj Istenem, ments meg a kísértettől!

Sírva ült le varróasztala mellé és varrni kezdett gyorsan, szenvedélylyel, mintha erőszakos munkával igyekeznék elnyomni föllázadt érzelmeit. Majd félénken az új ruha felé pillantott, melyet összegyűrve lökött az ágyra, ijedten szökött fel, odament és szépen összefogta, kiterítette. Újra varrni akart, de mintha valami eszébe jutott volna, hirtelen fejéhez kapott, levette a fejéket, helyére

tette s a tükör elől szekrényébe rakott mindent, a mit öltözésekor előszedett. A szoba egészen olyan volt, mint azelőtt, csak Katalin nem. Újra varrt, de most már nem oly gyorsan, sőt néhány pillanatra félbe is hagyta és elgondolkozott. Egy-egy tiszta fényes csepp lopózott szemébe, hiába törülte le, megint egy új csillámlott föl. — Oh, Istenem, mennyi könnybe került egy pár vidám mosoly a tükör előtt.

Jó Katalin, ne búsulj! Csak így tévedj mindig csak ennyi bűnöd legyen az életben. Ha Kálmán látna, most szeretne igazán beléd. Ne hidd, hogy a férfiak mind oly hiúk és léhák. Bizonyosan Kálmán becsül, szeret és nőül vesz. Szép és jó vagy, mi kell több egy valódi férfiúnak, oh, még kevessebbel is megelégszik.

Örvendj, hogy sokkal szebb arcod van, mint ruhád; hány nő cserélne veled, kinek szép ruhája van, de rút arca! Örvendj, hogy megtanultál túrni, szenvedni, annál több örömed lesz.

Ne tartsd magad míveletlennek. Ne búsulj, hogy nem tudod kínozni a zongorát, elegen tesz, igen is sokan, legalább minden ember panaszol, a kinek egy kis hallása van. Ne bánd, hogy nem beszélsz annyiféle nyelven. Elég magyar nő van, ki sok nyelvet tanult, de tulajdonkép egyet sem tud s legkevesbbé a magyart. Aztán mi hasznát vennéd? Dicsérnéd, mint a többiek, Shakespearet és Miltont, Molièret és Racinet, Schillert és Goethet, kiket unnál, nem értenél és rontanád magad Dumasval,

Paul de Kockkal és Suevel. Írnál franczia leveleket tele hibával, fecsegnél németül, folyvást csak németül, bécsiesen s azt hinnéd, hogy művelt hölgy vagy.

Oh, maradj annak, a mi vagy és légy boldog, szivemből kívánom!

III.

Szerettem volna mindezt fenhangon mondani, de nem tettem, megzavartam volna szegényt. De vajjon tehettem volna? Hiszen ha nem látott, hallani sem fogott volna. Nem lát, nem hall engem senki. Mi vagyok, élő lény vagy kísértet? Midőn kiléptem a szobából, éreztem a kilincs vasának hidegét, a konyha küszöbén épen megbotlottam, tehát élek, de a kapu közt hiába kértem egy kis vizet a kútról jövő szolgától, hogy oltsam szomjamat, nem hogy felelt volna, még meg sem állott, pedig épen mellettem ment sz. Párisban vagyok-e vagy egy magyar kis városban, hol Katalin lakik? Hiszen ez Pest! Valóban Pest egyik utcáján lépdeltem. Nem értem, nem segíthetek rajta, nincs más mód, mint megnyugudnom benne, végre csak kifejlik belőle valami.

Az utcán emberek jöttek-mentek, de egy ismerős arcot sem találtam köztük. Csak a házak voltak a régiiek. Aha, ez épen egyik barátom lakása! Odafordultam és fölcsítem a lépcsőkönt.

Az emeletre érve, úgy tetszett, mintha nem jó helyen járnék. Sokkal csinosabb itt minden, mint

azelőtt. Ez az előszoba legalább is nagyságos úri, pedig az én barátom csak tekintetes úr, sőt még neje sem engedi magát nagyságoltatni, pedig irodalmunkban már rég eldöntött kérdés, hogy minden valamire való nő nagyságos, mint az erdélyi fejedelemasszonyok. Furcsa egy divat biz' ez, de még furcsább az, hogy én nem tudom, hol járok. A házat nem véhettem el, azonban a háznak két udvara van; lehet, hogy az alkony szürkületében a jobbfelőlbe léptem be s nem a balba, hol barátom lakik, lehet, hogy barátom azóta nagyságos úr lett s neje is eltűri a fejedelemasszonyi címet. Lehet . . . hisz' velem ma minden lehetséges, csak az lehetetlen, hogy ébren legyek. Valóban, nekem álmodnom kell. Már este felé jár az idő, ma még egy falatot sem ettem, még sem vagyok éhes. Mindig máshova nyitok be, mint a hova akarnék, mintha láthatatlan kéz vezetne s játszanék velem, mint valami bábbal. Egy pár óra alatt megjáróm Párist és Pestet, még a vidékre is jut időm kirándulni, pedig tengerlépő bocskorral nem ajánlékozott meg a mesebeli tündér. Mindig nőkkel kell találkoznom, látnom, hallanom őket a tükör előtt, mintha botrányvadászó ember volnék, pedig Isten látja lelkemet, annyi nyilvános botrányt láttam akaratlanul is, hogy nincs kedvem vadászni a titkosakra. Ez nem lehet más, mint álom játéka, ily képtelenség még a magyar beszélekben sem fordul elő. Legalább én nem olvastam. Úgy van, álomnak kell lenni. De hiszen nyitva a szemem, látok, hallok, érzek, minden arra mutat, hogy ébr-

kellene lennem. Mi lehet ez az én állapotom? Jaj, csak erről ne! Ha gondolkozom lelőle, úgy megfájul a fejem, oly zavarba vesz minden gondolatom, mintha épen a szép fogalmát akarnám meghatározni.

A szobából, a kissé nyitva hagyott ajtón, élénk beszélgetés hangzott ki. Mind női hang, egyik vastagabb, a másik vékonyabb, de mindenkik hadar. Jól esett, hogy valami elvonta figyelmemet. Az embernek máskor sem jó sokat foglalkozni magával, hát még az én állapotomban. E közben mind előbbre léptem s egyszer csak a szobában találtam magamat. Minden fesz nélkül néztem körül, mert már megszoktam, hogy Isten vagy ördög kegyelméből, nem tudom, mindent láthatok s hallhatok s engem senki.

Egyik nő a komorna lehetett, abból ismertem reá, mert viseltes, de czifra és drága ruha pompázott rajta, melyet hihetőleg úrnőjétől kapott ajándékba. Aztán érezte rangját, komolyabb s méltóságosabb volt, mint a másik, kiben már széles-ségénél fogva is szobaleányt fedezett föl világismeretem.

— Még egyszer mondom, ez a czipő egy kissé bő; jó itthon, de estélyben! Menj, siess, hozz egy mást — mondá a harmadik, az úrnő.

— De nagyságos asszonyom, hiszen a mult hónapban ilyenben ment volt . . .

— Mit fecsegsz, az Isten áldjon meg, csak ezt hagynád el. Ti mindent jobban akartok tudni, mint én, persze én nem tudom, milyen lábam van, ti

jobban tudjátok. Csak ne fecsegnétek, az embert egész beteggé teszi ez a sok beszéd, még eikésem miattatok az estélyből. Csak ne fecsegnétek . . .

— Jól mondja a nagyságos asszony — vágott közbe a szobalány — nem is tudom, ez a Klári okosabb akar lenni az egész világnál.

A komorna egy megvető pillantást vetett a szobalányra.

— Küldjön engem nagysád — folytatá a szobalány — hozok én épen olyan piczit, mint a nagysád lába, eszem azokat a piczi lábakat.

— Te keztyűért mégy — mondá az úrnő, bókjáért egy jóakaró pillantást vetve a kis szobalányra — hozz egy új tuczettet, valamivel kisebb legyen, mint ez.

— Hiszen ez mind a nagysád száma, eddig mind ilyen keztyűket viselt — szólt közbe a komorna.

— A nagysád száma, hogy is ne? Nem csak a számról van itt szó, hanem finomabb kell, aztán valamivel kisebb is. Neked jól esik, ha az embert bosszantod. Klári, ne bosszants, mert olyat teszek, hogy magam is megbánom. No hát mit álltok itt? Takarodjatok! De megállj, Klári, megállj az Istenért, mit sietsz: Hát a fejk? Már elfeledted? Ha az ember nem mond meg mindent, semmi sem jut eszetekbe. Hiszen megmondtam már. Bizony még nem mehetek ma estélybe . . . Nem, nem, nem . . . onnan nem lehet elmaradnom. Mondd meg a divatárusnőnek, hogy nem ilyet rendeltem. Csak most az előbb vettem észre, hogy nem egészen olyan,

a milyent Turkevyné visel. Hiszen megmondottam neked már az előbb is. Siess hát az Istenért! Igérj kettős árt, hogy legszebb legyen az olyanformájúak közt. Talán ezt is kijavíthatja, talán kész is van olyan. Ha nincs kész, csináljanak újat, másfél óra alatt megcsinálhatják. Még nincs hét óra. Hogy is nem néztem meg jobban, midőn tegnap reggel elhozták. Hiába, annyi a dolgom, a fejem is fáj bele! Siessetek, siessetek lelkeim, kérlek szépen: igazítsatok el mindent, nagy jót tesztek velem, megjutalmazlak benneteket. Siessetek. Megállj, Julcsa! Mondd meg az inasnak, hogy tüstént jelentse, ha a nagyságos úr haza jó. Kilencz felé be legyen fogva. Mit álltok itt? Siessetek, hamar, hamar . . .

A komorna és szobalány kisiettek. A már nagyjában felöltözött úrnő kimerülve ült le egy karszékre, mindamellett ügyelve arra, hogy pompás báli ruhája össze ne gyűrődjék. Kezébe hajtotta fejét, pihent, gondolkozott, álmadozott és búsult. Arczán zavar, szemében tétovázó tekintet s ajkai körül az izgatottság reszketegsége. Egy báli öltözék adna-e neki ennyi gondot? Igaz, nemcsak czipő, keztyű, hanem egy megtüremlett szalagocska is szerencsétlenné tehet némely nőt, de ez arczon több van a hiúság hosszús felindulásánál. Ó szenved szegény és szenvedése nem ma este kezdődik.

Már beléptemkor megismertem benne Matildot, a gazdag örököst, a nem szép, de kedves és ritka jó szívrű, a nem nagyon eszes, de művelt hölgyet. Ezelőtt egy pár évvel ment férjhez, esküvőjén is

ott voltam. Mi boldog volt az oltár előtt, talán kevély is lesz vala, ha tudja, mi a kevélység. Bezeg anyja szomorú volt. Bár gyöngékedett, mégis eljött a templomba. Oly buzgón imádkozott szegény, sejtette, érezte, tudta, hogy e deli vőlegény, a ki díszmagyar ruhájában a lovag eszményképének tűnik föl, nem fogja boldogítani lányát, de remélte, hinni akarta, hogy Isten elfordítja e csapást, megakadályozza a dolgok természetes folyamát. Matild atyja előkelő nemes és gazdag földbirtokos volt, a ki rég meghalt, midőn ő még alig volt hat éves. Özvegy anyja azóta mindig falun lakott; nagy gonddal neveltette egyetlen lányát, egy gouvernante s három-négy mester foglalkozott a kis Matild kiképzésével s a magányba vonult anyának minden öröme abban telt, hogy egy perczre sem válik el lányától s egészen neki él. Midőn lánya betöltötte tizenhetedik évét, Pestre költözött, vontatva, kénytelen, aggódva. Búsult, hogy meg kell válni magányától s nemsokára talán lányától is. Oh, ha egy derék, jó ember venné el lányát! Ő maga elbetegesedvén, egyik rokonára bízta Matild bevezetését a társaságba, a ki igyekezett minél boldogabbá tenni a falun növekedett egyszerű leányt s hurczolta bálról bátra, estélyről estélyre. Mi boldog és boldogtalan volt Matild. Mennyire élvezte a fővárosi élet örömeit s mennyire fájlalta, hogy ő nem kitűnő szép, kissé ügyetlen is s talán inkább vagyonáért udvarolnak neki, mint szépségéért vagy eszéért. Azonban e szenvedéseknek még emléke is kitörlődött szívéből, midőn Ödön lépett

föl udvarlójaként, egy deli ifjú férfiú, kinek anyja grófi hölgy, ki jobban énekel, mint a színház első tenora, tánczol, vív, mint akármelyik táncz- vagy vívómester, a lovaglásban fölülmulja a circus angol lovarait, utazott Afrikában, Amerikában s még Isten tudja hol, a férfitársaság lelke, a nők kedvence - a főváros első gavallérja s e mellett épen oly vagyonos, mint ő. Valóban, kivéve az utolsó pontot, mindez igaz volt Ödönről. Jóságáiból ugyan még keveset adott el, de folyvást nagy adósságokkal terhelte, kivált a legközelebbi években s épen ezért nézett gazdag menyasszony után. A tőkepénzeseken és uzsorásokon kívül a világ ugyan minderről keveset tudott, de ha tudja vala, sem tartja azért még szegénynek Ödönt, mert egy öreg és gazdag nagybátyja volt, a kiről szép örökség nézett rá. Csak Ödön tudta, hogy e vagyont nem fogja örökölni, mert nagybátyja engesztelhetlen haragszik reá s egy másik öccsének hagyja mindenét. Azért, mielőtt csőd alá jutna, sietett megkérni Matild kezét. Az anya nem volt hajlandó beleegyezni, egyszerűbb férjet óhajtott volna lányának, de Matild halálosan beleszeretett a deli férfiúba. Az anyának engedni kellett, végre belenyugodott. Szegény, azután, hogy lánya férjhez ment, nem sokáig élt. Míg az ifjú pár Olaszországban töltötte a telet, addig ő falun, az ősi kastély egyik szegletszobájában, hol annyiszor virrasztott Matild mellett, szép csöndesen elszunyadt, a nélkül, hogy még utolszor megcsókolta, megáldhatta volna szeretett lányát. Ez nagyon fájt szívének; de mégis

jobb, hogy nem láthatta őt, mintha így elbúsulva látta volna, mint a hogy most ül karszékén.

Matild hirtelen fölkel s becsöngette az inast s tudakolta, hogy férje haza jött-e már; megtudva, hogy nem, ingerülten járt föl s alá a szobában.

— Ödön most nem tartja meg úgy szavát, mint vőlegény korában, mint Olaszországban, Párisban. Ott Olaszországban . . . Istenem, milyen szép élet volt az. Oh! ha még egyszer menyasszony lehetnék! . . . Hát ha nem is jó haza ma este, hát ha egyedül kell mennem az estélybe? Ez csunyaság, hazugság, hűtlenség volna, az, az, az . . .

Az óra hetet ütött.

— Hiszen csak hét óra! — folytatá megkönnyebbedve — milyen gonosz, zsémbes, féltékeny asszony lettem. Szégyen! megérdemelném, hogy Ödön ne szeressen. Csak hét óra, bizony nem csoda, hogy még nem jött haza. Jobb is, ha később jő, mikor egészen fel vagyok öltözve. De ha nem jőne is haza, ha egyedül mennék az estélybe s ő majd később jőne is oda, az sem lenne valami nagy dolog. Nem, nem, az még sem illik. A férj járjon nejével, mert különben megítélik, rágalmazzák. Egyébiránt én nem csodálkoznám, ha ma elkésnék. Szegénynek annyi dolga van. Más férfinak a viláért sincs félannyi is. Mennyi ismerőse, barátja! Most a kaszinóba kell menni, hogy egy fontos politikai ügyet közöljön egyik barátjával, ki hajdan miniszter volt, majd a lóversenyre kell készülni, vadászni menni, gyűlésekbe járni, mennyiféle gyűlés van, Isten tudja szerit számát. Neki sehonnan

sem szabad kimaradni; azt mondanák, hogy a felesége nem engedi, otthon tartja. Isten mentsen! A peres ügyekkel, jószágainkkal is mennyi a vesződsége, hol ide, hol oda utazik; csaknem azt kívánom, hogy bár szegényebbek volnánk. Szegény Ödönre az atyja sok adósságot hagyott, aztán Ödönt is megcsalta egy pár barátja Párisban; érettek váltókat írt alá, nagy mennyiség pénzről. Most neki kell megfizetni. El kellett adni jószágai nagy részét, hogy adósság nélkül lehessünk. Azt nagyon jól tette. Az egészen más, hogy az én jószágaimra sok pénzt vettünk fel, azt Ödön a gazdaság be rendezésére fordítja. Azt mondja, kétannyi jövedelmünk lesz. Szegény anyám, mennyire örülne, ha látná, hogy Ödön mily jó gazda. Mégis megnyit rágalmazta előttem a minap az az Emma. Mind azt mondotta nekem, hogy ügyeljetek Ödönre, mert vesztegető, könnyelmű. Csak a rossz szívű és csúf szájú barátoktól őrizzük meg. Elhisz a szegény asszony nekik mindent, azután búsul és sír, a míg jó és okos férje fel nem világosítja. Hányszor hoztak ezek már engemet sűrűbe. Flóra is Párisban mindazt beszélt nekem, hogy Ödön azt a szép énekesnőt szereti, pedig Ödön csak tisztelte művészi lelkesedésből. Természetes, mert Ödön szépen énekel, érti az operákat, nem úgy mint az ő férje, az a medve. Flóra irigylő tőlem Ödönt, neje óhajtott volna lenni, szeretle leánykorában, de Ödön engem szeretett, engem vett el. Ezért irigykedik reám, rágalmazza férjemet, ezért mondotta nekem a múlt héten is, hogy Ödön Tur-

kevynét szereti. Mindent rosszra magyaráz az a rossz Flóra. Gyűlölöm, utálom. Hát hiszen tehet-e róla szegény Ödön, hogy olyan eszes, mulatságos ember s örömet beszél vele Turkevyné? . . . Oh, én akár senkivel se beszéljek Ödönön kívül . . . Lehet-e azért hibáztatni, hogyha fölkérik énekelni, Turkevyné oly szívesen énekel vele? . . . Oh, ha én tudnék énekelni, mennyit énekelnék együtt! . . . Oka-e Ödön annak, hogy ha a Városligetbe lovagol s történetesen találkozik Turkevynével, udvariasságból haza kell kísérnie? Oh, én is megtanulok lovagolni, Ödön megtanít, megígérte, a jövő tavasszal együtt fogunk lovagolni. Akkor aztán még Flóra sem rágalmazhatja Ödönt. Azt hiszem, tökéletesen hiszem, hogy Turkevyné szereti Ödönt s el akarja tőlem csábítani. Ki ne szeretné Ödönt? Oly deli, jó, okos, gyöngéd. Oh, én igazán csodálkozom, hogy ily férfiú engem szeret, engem, ki nem vagyok szép . . .

Épen a tükörnél ment el, egy pillanatra megállott, bele nézett, mintha óhajtott volna szebbnek látszani, azonban úgy tetszett neki, hogy életében talán most találja magát legkevésbé szépnek. Elszomorodva fordult el tükkrétől és gyorsan tovább sietett.

— Jaj, Turkevyné szép asszony, sokkal szebb, mint én. Oh, ha Flórának igaza volna, ha megcsalna Ödön . . . Jaj, megölném magamat, megölném abban a perczben!

Oly erős, megrázó volt ez átvillanó gondolatról felkeltött indulatroham, hogy tántorogva rogyott

karszékébe s eszébe sem jutott kímélni ruháját. Kétségbeesve kulcsolta össze kezét s nyomta fejéhez, mintegy elnyomni akarva gondolatait. Majd keze alá hullott mereven, mint egy darab fa, de arcza égett, keble hullámozott! Idő telt belé, míg kisírta magát, míg enyhült. Mátkagyűrűjét forgatta ujján s oly jól esett, hogy a mult édes emlékeihez menekülhet.

— Nem, nem lehet! Ez arcz, e szem, ez ajak nem csálhatnak. Akkor semminek, senkinek nem lehetni hinni a világon. Oh, mikor Ödön megval-lotta nekem szerelmét, e gyűrűt ujjamra húzta, örök hűséget esküdött az oltárnál — Istenem! mennyi érzés rezgett hangjában, égett szemében! Most is, ha néha jobb kedvében reám tekint!... Nem, nem lehet. Ő nem csálhat meg engemet. Igazán, vétettem ellenz, hogy ilyesmit gondolok. Egész féltékeny lettem. Megbántottam Ödönt, na-gyon megbántottam. Hogy örülne most Flóra, ha látna! Elbeszelné az egész világnak. Csak azért sem hiszem, csak azért sem, pedig nem csodálnám, ha Ödön egy kissé reám unna. Hibás vagyok. El-hanyagolom a világot, magamat, mindig otthon ülök, mindig vele szeretnék lenni. Jól mondotta Ödön, hogy leljek több örömet a világban, járjak szín-házba, bálba, fogadjak vendégeket, költsek többet. Az ő jó szíve nem akarja, hogy pénzbeli szeren-csétlenségeiért én szenvedjek, pedig épen azért akartam takarékoskodni. Ő szeretné, hogy én le-gyek a világ legboldogabb asszonya. Oh, kell-e annál nagyobb boldogság, hogy nőd vagyok? De

igazad van, kedvesem. Tudom, mi a vágyad, bár nem mondod. Óhajtod, hogy én is ragyogjak a társaságokban, mint te, hogy ne csak szerethess, hanem büszke is lehess reám. Jól értelek, tudom, mily öröm látni téged mindenkitől szeretve, bámulva. Úgy fogok tenni. Meglátsd, feleséged nem lesz utolsó asszony, leánykorában sem volt az. Most már nem vagyok oly félénk is, mi régen kissé ügyetlenné tett. Még egy pár udvarlóm is akad. Unni fogom őket, de érted szívesen elűröm. Az lenne furcsa, ha féltetni kezdenél tőlük, mint én most téged Turkevynétől. Nem bánnam, de mihelyt észrevenném, többé soha se szólnék hozzájuk. Oh, a mai estélyen meg fogsz elégedni velem, szép, vidor, beszédes és még egy kissé kaczer is leszek, tánczolni, vigadni fogok . . .

A tükörhöz szökelt, vidáman, mosolyogva, mintha nem is ő volna, ki az elébb kétségbeesve rogyott össze. Most szebbnek találta magát, mint valaha. Illegette ruháját, hajlongott, nézte magát a mint előre, hátra lép, mint egy színésznő, a ki szerepét próbálja.

— Ez a ruha csakugyan illik nekem. Szegény anyám mindig azt mondotta, hogy kerüljem a kiáltóbb színeket s a nagy pompát, mert az nekem nem jól áll, hozzám csak az egyszerű illik, ez tesz kedvessé, széppé. Egészen az ő izlése szerint öltözködtem még asszonykoromban is. Ezután felhagyok vele. Oly férfiú nejének, mint Ödöné, illő, hogy divatban és pompában versenyezzen Turkevynével, kinek bizony félannyija sincs, mint ne-

kem. Ez a ruha valóban jól áll. Ebben méltóságosb, valódi asszony vagyok, hajdani ruháimban csak olyan leánynak nézhettek.

Azonban öröme nem tartott soká, valami megzavarta. Úgy látszott, hogy nem tartotta magát elég karcsúnak; két kezét csípőjére téve, szorította derekát, a hogy csak tudta.

— Ah, az a Klára nem fűzött be elég szorosan. Majd ha visszajő, segíünk rajta. De bizony arczom is halvány, nem illik ehhez a ruhához. Miért ne lehetne azon is segíteni? miért ne pirosítanám ki magamat egy kissé? Épen itt van egy kis pirosító, ez a bolond Julcsa hozta a minap, azt gondolta, hogy olyan vagyok, mint az ő grófnéja, a hol tavaly szolgált. Én nem hiúságból, tetszelgésből akarom használni, csak férjem kedvéért, csak ma. Mi van abban vétek? Hányszor vagyunk képmutatók szóval, arczczal, hányszor mosolygunk a szalonokban, midőn sírnunk kellene, hányszor rebejjük a szeretet szavait, midőn gyűlölünk, hányszor tagadjuk el az igazat érdekből, udvariasságból, rosszakaratból. Oh, mindez nagyobb bűn, mintha arczunknak vissza kívánjuk adni azt a piros-ságot, melyet lehervasztott róla a bánat.

Matild így megnyugtatta lelkiismeretét, kipirosítá arczát, sőt szemöldjét is megfeketítette egy kissé. Látszott, hogy nem tanulta be még a mesterséget, oly durván festette ki magát, hogy a gyakorlatlan szemet sem lett volna képes megcsalni. Úgy örült arczának, úgy élvezte magát, mint babát a gyermek. Épen azon perczen hitte magát

Matild így megnyugtatta lelkiismeretét, kipirosilá arczát.

legszebbnek, midőn kivetkőzött majd minden bájából. Anyjának igaza volt; nem illettek hozzá a kiáltó színű és pompás ruhák. Kaczérrá tették a kaczérság bája nélkül s elrabolták tőle a kedveséget. Így felpiperézve, kifestve egészen elvesztette egyéniségét. Nem volt több, mint egy rossz szul kifestett viaszbab s oh! szép szeme, mely mosolyogni akarva is bánatos volt, oly visszataszítón hazudtolta meg arcának képmutatását.

Azalatt megérkezett a komorna, szobalány; mindent hoztak, a mi kellett s hozzáfogtak az öltöztetés befejezéséhez. Föltették fejkét, fölrakták ékszereit s mindent elkövettek, hogy asszonyuk különös szeszélyének eleget tegyenek. Matild szép, legszebb akart lenni a mai estélyen s egész erővel dolgozott azon, hogy ne lehessen az. Aggodalma, féltékenysége, fájdalma megzavarták józan eszt, izlését. Másokat akart utánozni, mások szíve, mestersége és szépsége nélkül.

A komorna mindent túrt, nehogy a szobaleányt új diadalra juttassa, de midőn asszonya felpróbálta az ujonnan hozott czipőt, nem tehette, hogy ismét ellent ne mondjon.

— Igen szűk ez, nagyságos asszonyom, szorítani fogja lábát, nem tánczolhat.

— Épen jó, épen ilyet kívántam — erősíté Matild, próbakép egy lépést téve hol előre, hol hátra.

— Ez a Klára a maga lábáról ítél meg minden lábat — jegyzé meg a szobalány, kapva az alkalmon, hogy a büszke komornát ismét bosszanthassa

Klára most sem szólt többet, de midőn azt parancsolta asszonya, hogy jobban fűzze be, megint ellentmondott e kívánságnak.

— No jó, hát hadd el, jer Julcsa, fűzz be te.

Julcsa egész diadallal fogott a fűzéshez s már azt hitte, hogy holnaptól fogva ő lesz a komorna. Nagy bosszúságára nem kedvezett neki a sors; nem értette még eléggé ezt a különben nem bajos mesterséget, csak kínoztá szegény asszonya derekát, mire aztán Klára meglehetősen durván félrelökte s művészi kezével néhány percz alatt végrehajtotta az egész műtétet.

— Oh, nekem, nagyságos asszonyom, mindegy, de azt hiszem, nem fogja kiállani sokáig; ilyenkor könnyen el is ájulhat az ember, kivált, ha táncz közben felhevül.

— Ej, dehogy! . . . Ah, most már jó minden — mondá Matild, egész diadallal tekintve tükrébe s még egyszer szemlét tartva öltözéke felett. Elégült volt; piczi lába és karcsu dereka nagyon hasonlított a Turkevynéjéhez.

Semmi sem hiányzott, csak a férj; már a kilenczet is elütötte s még sem jött haza. Ez nagyon nyugtalanította Matildot. Keresésére küldötte a cselédek: a legényt a kaszinóba, a komornát egyik, a szobalányt másik barátjához.

— Oh, ha nem jó el, ha nem tartja meg szavát! — kiáltá az aggodalom és szűk czipő, a féltekenység és a nagyon befűzött derék szorongatásai között. Egyedül kell mennem. Tudom, mindjárt kérdeni fogja Flóra, hol mulat Ödön. De ha

az estélybe sem fog eljönni, ha Turkevyné sem lesz ott? Akkor tudni fogom, hogy megcsalt, hogy együtt vannak. Jaj! . . .

Megeredtek könnyei, sírt, zokogott, majd egy negyed óráig. Végre léptek hallatszottak.

— Ez ő, ismerem lépteit. Édes Ödönöm! — sikoltá kitörő örömmel és sietett tükréhez, hogy még egyszer megnézzze magát, igazítson valamit öltözékén s egész díszben fogadhassa férjét. De oh! mit kelle látnia tükrében! Könnyei felolvasztották arczfestékét, szemöldje feketéjét csipkeujjával homlokára törülte. Alig ismert magára, rút volt, mint egy kísértet. A szégyen és félelem elnémították s a testi és lelki fájdalmak kimerültségében ájulva rogyott tükre elébe.

Miért kellett látnom még egyszer e nőt? Maradt volna lelkemben az a kép, melyet esküvőjén láttam. Vajjon ha még egyszer látandom, bálban fogom-e látni, pompás ruhában vagy a templomban, szegényes öltözetben, megvénülve még ifjan s imádkozva minden remény nélkül. Férje még sokáig fogja hitetni mézes-mázos beszédével, egész addig, míg vagyonát mind elpazarolja; barátnői még sokáig fogják ingerelni férje ellen, egész addig, míg férje el nem hagyja. Ő ma barátnőinek hiszen, holnap férjének s örülve, szenvedve, ámsítani fogja magát minden nap új reménynyel, új tervvel mindaddig, míg férje el nem szökik valamelyik szeretőjével. Ő még sokáig fogja játszani a gazdag és divatos nő szerepét, hogy a szájalom és nevetség tárgya legyen, egész addig, a míg egy reggel arra

ébred föl, hogy semmije sincs, még az a párna sem az övé, melyen gondterhes feje nyugszik. Jó Matild, drágán fizetted meg, hogy a főváros legdelibb férfiának lehattél neje. Szegény anyádnak igaza volt. De ő is hibás, nagyon hibás, miért nem vitt magával a sírba.

IV.

Mindezt nem Matild szobájában gondoltam; midőn elájult, siettem ki a szobából s nem voltam kíváncsi: vajjon férjét lesujtja-e a bánat vagy örvendeni fog, hogy megszabadult egy pár napra nejétől. Mentem gyorsan, gondolataimba mélyedve, nem tudva hová s egyszer csak egy sötét lépcsőzeten találtam magamat. Mintha az első vagy második emeleten járnék valamely nem díszes utca dísztelen házában. Miféle háziúr lehet ez, a ki ily sötét este sem gyújtat mécset? Lemenjek-e vagy fel? Kevesebb veszélylyel jár, ha fölfelé megyek, lefelé könnyebben eleshetem. Talán talállok valakit. Tapogatózva kapaszkodtam mind feljebb-feljebb. Egy ajtóhoz érve, benyitottam, konyha volt, az asztalon mécs égett, a szolgáló aludt. Benyitottam a másik szobába is; ott is gyertya égett az asztalon, de senki sem volt a szobában. Mindegy. Ott az a kényelmes karszék, beleülök, úgy is elfáradtam azon az átkozott lépcsőn. Leültem s unalmamban vizsgáltam a szobát.

Megvallva az igazat, nem igen volt mit vizsgálnom. Egyszerű, de tisztességes szoba volt egy be-

nyilóval, egyéb semmi. Azt hiszem, nincs szükség leírnom a bútorokat, mindenki képzelheti, a ki látott oly pamlagot, széket, asztalt, ruhaszekrényt, melyeket olcsó áron vehetni a harmadrendű bútorraktárakban. Az egész szobában leginkább magára vonta a figyelmet egy nagy, szép és tiszta tükör, mely a pamlag fölött trónolt s az a tömérdek kép, melyekkel a fal sűrűn be volt aggatva. Vajjon kit, mit ábrázolnak e képek? tudakolta kíváncsiságom. Fölkeltem s rendre megnéztem. Mind Napoleon-kép volt: a tűzértiszt, a tábornok, a consul, a császár, a fogoly a halott; a reichstadti herczeg gyermek és ifjú korában; aztán az unokaöcs, mint elnök, mint dictátor, mint császár, lóháton, gyalog, ülve, polgári és egyenruhában, régibb és újabb kő-, réz- s aczélmetszetben.

Mindjárt tudtam, hol vagyok. Ez az öreg francia nyelvmester szállása a Józsefvárosban, ki gyakorlatilag nagyon békés, jámbor ember, de elméletben nagy forradalmár, katona s mindenkivel összevesz, ki nem tiszteli a Napoleonokat. Neje, egy alföldi magyar asszony, számba sem veszi férje forradalmi és háborús szenvedélyét, hanem azért nagyon haragszik reá, hogy mindjárt-mindjárt egy-egy Napoleon- vagy csataképet vásárol, pedig már is olyan a szobájuk, mint egy képárús bolt. Még más dolog miatt is összekoczczannak néha, kivált a hónapok elején. Az öreg úr szeret kávéházba járni, francia hírlapot olvasni, sakkozni, költ is, veszt is, ha nem is épen sokat. E kiadások fedezése végett aztán a hónap elején, mikor leczkéinek díját

átadja feleségének, mindig kénytelen lehúzni belőle néhány forintot, sőt, a mint egy párszor kisült, egy-két leczkét még el is tagad. Egyszer magam is tanúja voltam egy ily összekocczzanásnak. Heves egy összekocczzanás volt, de az eset is rendkívüli vala. Valóságos coup d'état-t követtek el az öreg úron, ő pedig ezt csak a Napoleonoknak engedi meg és senki másnak a világon. Tudniillik felesége arra a gondolatra vetemedett, hogy fortélyt fortélylyal kell visszatorolni s egy este, a míg ő aludt, kimotozta zsebét s kivett belőle minden eltitkolt jövedelmet. Nagy veszekedés támadt köztük franczia és magyar nyelven; mert az öreg úr, bár harmincz év óta lakik Pesten s oly nagy tisztelője a magyarnak, hogy keleti francziának nevezi, nagyon keveset beszél magyarul, neje pedig francziául nem tud, noha ő is meg van győződve, hogy a magyar után mindjárt a franczia a legderekabb nemzet. Elég az hozzá, hogy dúltakfúltak, egyik francziául, a másik magyarul, minek aztán minden furcsasága mellett megvolt az a jó oldala, hogy nem érthetvén és nem ingerelhetvén eléggé egymást, hamar kibékültek s az öreg úr visszakapta pénzének felét. Különben jól éltek, szerették s becsülték egymást. Volt is miért. Az öreg franczia becsületes, víg ember volt teljes életében, az öreg francziáné pedig egy zsémbes áldott asszony. Így nevezte és ismerte őket az egész Józsefváros, sőt azon túl is mindenki, a ki leczkét vett az öreg úrtól vagy sakkozni járt hozzá, a kik közé tartoztam egykor magam is.

Csodálatos, senki sincs itthon. Azt értem, hogy az öreg úr még nem tudott megválni kávéházától s még jobban sakkozik vagy magasztalja Napoleont, de a felesége, az öreg francziáné, hol van? Csak nem ment színházba vagy bálba? Hiszen ő nem kap a világ bolondságain s meg vagyok győződve, hogy húsz év óta mindig otthon találta a kilencz óra, csak hogy ne fizessen a kapusnak, mikor férje úgy is eleget fizet. Hátha meghalt? Lehet, sőt már bizonyos. Ha ő élne, az ablakközben nem pompáznának virágok, hanem befőttes üvegek, az eczetes üveg a kályháról nem vándorolt volna ki a konyhába, e tiszta, fényes tükör helyett, most is a homályos, foltokkal tarkázott trónolna a pamlag fölött, a régiek helyét nem foglalták volna el az ugyan olcsó, de mégis új vagy legalább újságot mutató bútorok. Úgy van, ő meghalt. Most leánya uralkodik e szobában, ki nem csak a tisztaságot szereti, mint anyja, hanem a csínt is s talán egy kis pompára is vágyakozik. Charlotte tehát, a virgoncز kis állat, a mint anyja nevezte, korlátlan úr a háznál. Csodálhatni, hogy azt a sok Napoleon-képet egy kissé meg nem dézsmálta. Bizonyosan erélyesen megvédte őket az öreg úr. Vajjon meg fogja-e őrizni, védeni Charlotteot is, e szebb képet minden Napoleon-képnél? Bizony félek, hogy az öreg francziánét nem pótolja ki az öreg francia s hiába bámulja III. Nápoleon mély belátását, ravasz politikáját, neki bajosan lesz annyi belátása és ravaszsága, hogy észrevegye a leányát környező veszélyeket.

Tovább nem elmélkedhettem, mert belépett Charlotte, maga előtt nógatva az álmos szolgálót. A mint szavából kivehettem, csak a velők egy emeleten lakó nőszabónál volt valami szabásmintáért. Pirongatta a szolgálót, hogy addig is elalszik, nem szégyenli; megvettette vele a másik szobában atyja ágyát, aztán feküdni küldte, maga pedig leült varrogatni.

Nézésébe merültem, hanem megérdemelte a bámulatot is. Charlotte szép leány volt, legszebb ismerőseim között. Kár, hogy egy pár nyugodtabb pillantást sem vethettem reá, mert kopogtattak az ajtón s felköltötték. Újra a Napoleon-képeket kellett nézmem. Azonban csakhamar visszatért, a házmestertől kísérve, ki egy levelet s egy csomagot hozott neki, engedelmet kérve, hogy csak most hozza föl, bizony sok dolga volt, nem ért rá.

Charlotte hirtelen átfutotta a levelet, alig rejt-hető felindulással kérdezvén, hogy ugyan ki hozhatta. A házmester egy olyan inasforma emberről beszélt, kiről nem tudott semmi egyéb jellemzőt megjegyezni, mint azt, hogy dadog. Úgy látszott, hogy ez Charlottenak elég volt. Köszönte a házmester szívfességét s megnyugtatta, hogy mindent át fog adni atyjának, mert e levél ugyan neki szól, de a csomag atyját illeti.

— Béla írta! — kiáltá kitörő örömmel a házmester távozása után — az a dadogó inas az ő inasa, ismerem, sokszor izen tőle atyámnak, mikor dolgai akadályozzák a társalgó lecke megtartásában. Ő írta. Hogy elváltoztatta írását, bizony er-

ről soha sem ismertem volna reá. De mit is írt csak? — s itt újra el kezdé olvasni a levelet: «Fogadja a kisasszony születésnapján emlékül ez ékszereket atyja egyik régi barátjától, a ki ismeretlen akar maradni . . .»

Hangja lassan-lassan suttogásba halt, míg egészen elnémult. A heves örömről némi lehangoltság vett erőt; zavarba jött s csak kíváncsisága volt még élénk s öntudatlan-hevesen bontotta föl a bepecsételt csomagot s nyitotta ki a jól bepakolt szekrénykét, melyből drága nyakláncz, fülbevaló, karperecz s mellű csillogtak ki. Mohón, de sápadozva s reszketve nézegetett meg mindent. Szemrehányás, lelki vád kínozhatták. Egymással küzdő érzések közt hánykódott. Mintha szeretné felpróbálni legalább a nyaklánczot s nem volt hozzá ereje. Könnyekre fakadt, durván lökte félre a szekrényt s durczásan vetette magát a karszékre.

— Ez szemtelenség! Miért küld nekem ékszert. Küldött volna egy bokrétát, írt volna melléje egy kis levelet s írta volna alá nevét, a mint illik. Visszaküldöm neki, levelet írok, összeszidom, megmondom atyámnak, hogy ne adjon neki több tárgyalgó leczkét, tiltsa ki házából. Hadd szenvedjen vakmerőségeért, hadd boruljon sírva lábamhoz. Majd meglátom, megbocsáthatok-e neki.

Büszkén vetette hátra fejét, mintha Béla már lábához borult volna s neki gondolkodni kellene, hogy mit válaszoljon. Nem soká azonban úgy látszott, hogy valamennyire lágyul iránta. Arcza szelidebb kifejezést váltott, mélabbb, álmadozóbb lőn.

— Az igaz, hogy szeretem, jó, szép, csinos fiú. Nem tudom, azokban az úrfiakban van valami, ami nincs meg más ember fiában. Azt meg kell adni, hogy még a csúf is csinos köztük. Szebben kötik nyakkendőjüket, jobban áll rajtuk a ruha, jobban tudnak járni, ülni, beszélni, ha mindjárt ostobaságot beszélnek is. Béla kitűnő köztük, különösen azt szeretem benne, hogy oly finom s oly nagy tisztelettel viseltetik irántam, mintha én is úri hölgy volnék. Olyan szépen köszön, mikor belép a szobába, kalapját, mikor leül is, mindig kezében tartja, nem mint ezek a magunkfélék, kik mindjárt lecsapják oda az asztalra. S mennyi mindent s mily kedvesen tud összebeszélni. Ezek a többi fiatalemberek, kik néha hozzám járnak, ha egy kissé szemérmesek, csak az időről, a Császárfürdőről s a Városligetről tudnak beszélni, a kik pedig bátrabbak, még ingerkedni akarnak, sületlen viczczeit mondanak — a pimaszok! . . . Láttam egy párszor lovagolni is, itt ablakunk alatt. Kinéztem. Mi módosan köszönt, egészen levette kalapját, más csak alig billenti meg, pedig nem is báró, mint az én Bélám. S mi gyöngéd édes atyámhoz is; atyámnak kellene hozzá járni, hogy nála vagy az utcán sétálva, egy pár órát francziául társalogjanak, a helyett a legtöbbször ő maga jó el, sőt egy félórácskával előbb, talán, hogy el ne késés, talán, hogy velem fecseghessen. Azt mondja, hogy tőlem többet tanul francziául, mint atyámtól. Bámulja, mi szépen beszélek, könyveket hoz olvasni, pompás kötésű szép könyveket. Ő gazdag,

fényes születésű s még sem büszke. Dicséri Franciaországot, hol egyenlőség uralkodik, magasztalja atyámmal együtt Napoleont, ki tűzértiszből lett császár, elkergette a régi urakat s érdemes polgárokat tett hercezekké, gróffokká, bárókká . . . Bezzeg anyja nem olyan, mint ő. Büszke, nagyon büszke. Nem is tudom, ezek az úri asszonyok azt hiszik, hogy nincs a világon más asszony, csak ők, a többi mind komorna, szobalány, szolgáló; pedig bizony rendesen rútak, csak a drága ruha és ékszer a mi rajtuk szép. Ki nem állhatom őket! . . . A minap is, mikor atyámmal a Városligetben sétáltunk s találkoztunk a Béla anyjával, mily büszkén nyujtotta nekem kezét csókra. Csak atyámért csókoltam meg, oly nagy leánynak, mint én, már nem kellene kezét csókolnom; az lett volna az illendőség, hogy megöleljen, aztán nem bántam volna, ha meg kellett volna is csókolnom ránczos arcát. Ilyen hideg, büszke nő hogy lehet a Béla anyja? Nem hiszem, hogy szeressék egymást. Fogadni mernék, hogy Béla engem százszor jobban szeret. De hát ha szeret, miért ostobáskodik, miért küld nekem ékszer? Hogy fogadjak el tőle ily drága ajándékot? Nem . . . nem . . . nem lehet! Visszaküldöm még holnap, jókor reggel, a házmestertől, levelet is írok, illemre tanítom. De hátha visszaküldi s azt mondja, hogy ő nem küldötte, hogy tévedek, atyámnak sok tanítványa van, valaki más küldhette, neki eszébe sem jutott. Erre nem gondoltam . . .

Elkedvetlenedve kelt föl helyéről. Nagyon rosz-

szul esett neki az a gondolat, hogy Béla nem fog lábához borulva bocsánatért esedezni, sőt talán megbosszulja magát s kigúnyolja az ő begyeskedését. Már most mit csináljon az ékszerrel? Így is, úgy is baj. Méregbe jött s oly heves kézmozdulattal nyúlt az ékszerhez, mintha ki akarná dobni az ablakon. De megsajnálta s nem ok nélkül, mert valóban Béla nem rossz izlésű ember, oly ékszert választott, mely épen illik neki, finomat és egyszerűt, nem feltűnőt, de olyat, mely emelni fogja bájait. Nézegette, vizsgálgatta egyenkint s nem tudott betelni nézésükkel. Különösen tetszett neki az a szép zöld smaragd, mely hol kisebb, hol nagyobb alakban oly kedvessé és drágává tett minden darabot. Sohasem látott ily közlről smaragdot, sohasem volt kezében ennyi kincs, soha életében nem volt módja így fölékíteni magát.

— Igazán keményen ítéltem meg szegény Bélát — suttozta, játszva hol a karperecczel, hol a nyaklánczczal. Neki sincs semmi rossz szándéka. Ő csak egy kis örömet akart okozni nekem. Tudja, hogy bálba készülök, a jogászbálba, hiszen ő küldette a meghívójegyet, ő negyedéves jogász, elnöke a bálrendező-bizottságnak, ő mindenütt első. Szeretné, ha nem csak csinosan felöltözve, hanem valóságos díszben jelennék meg, hogy minél szebb legyek, hogy büszke lehessen reám, hogy bámuljanak az emberek, midőn táncolni látnak vele. Tudja azt is, hogy szegények vagyunk. Ajándékot nyiltan nem adhatott, nem akart megsérteni, ő finom ember, gondolta, hogy ha így titkon küldi,

mint atyámnak régi barátja, nem érezhetem magam sértve, senki sem tudja meg. Valóban magam sem sejthettem volna, ha szolgája történetből nem dadog. De miért küldi szolgájától? Maga, szegény, csak nem hozhatta, idegenre pedig nem bízhatni ennyi kincset . . . De mi ez? — kiáltott, hirtelen a gyertyához emelve a karpereczet — ide valami van írva, talán a nevem. Nem az . . . «Aime celui qui t'aime, et sois heureuse en lui» . . . Szép, nagyon szép. Ezt abból a könyvből írta ki, melyből a minap egy verset olvasott föl nekem. Mily lelkesen olvasta, hogy kiemelte e sort! Mintha most is hallanám, látnám s hajának rózsailata lengene körül. Oh, édes Bélám, te sohasem czéloztál szerelmedre, csak most vallod be s mi gyöngéden. S én mégis vádollok. Bocsáss meg! Ime, karomra húzom karpereczedet. Mi jól áll . . . Hát e fülbevrlókat miért nem próbálnám föl? Ah, be fölséges, mi szép leszek a jogászbálban?

E végszavakat már tükre előtt mondta, a fényes, tiszta, nagy tükör előtt, mely gyönge világítás mellett is teljes szépségében sugározta vissza alakját. Megkönnyebbülve, szabadulva az önvádtól, egészen átadta magát a szerelem, hiúság és kíváncsiság felindulásának. Nem gondolt semmi egyébbe, csak arra, hogy szép, hogy Béla szereti s csak azzal törődött: vajjon nem volna-e jó báli ruhájában próbálni fel az ékszereket. Legalább azt sejtettem minden mozdulatából. A fiókból fésűt és kefét, a szekrenyből ruhát vett elő. Újonnan fésülte magát, egészen máskép rendezte fűrteit s

egyszerre csak szebb, ünnepélyesb, úribb alakot váltott, inkább kiemelkedtek halántékának körvonalai s fehér, kerek nyakának szépsége. A báli s otthoni ruha közt csakugyan nagy különbség van. Alig lehetett Charlottera ismerni ebben a virágkoszorús fehér ruhában, mely most van először rajta. Erre már illik az ékszer! Bátran letekinthet karjára, oly fehér, gömbölyű s oly szépen simul reá a smaragdos aranykarperecz; bátran hajlonghat, a nyakláncz sárgazöldes fénye most élénkíti, majd enyhíti nyaka és válla szikrázó fehérségét s valami tündéri bájt kölcsönöz körvonalainak; azok a fülbevalók mi kedvesen rezegnek, mint harmatcsöppes zöld levélkék, mintha édes titkokat susogának neki s a melltű alatt mi örömben dobog a szív, mintha az a melltű nem is volna egyéb, mint egy szívéből nőtt virág.

Bohó ábrándjából és örömeiből a folyosón hallzó léptek verték föl. Azt hitte, atyja; hirtelen lecsatolta a karpereczet, a nyaklánczot is le akarta vetni. De abban hagyta, a léptek elhangzottak. Nem atyja volt, hanem valamelyik lakó.

— S ha atyám így találna is? . . . Azt mondanám, ruhámat próbálom, az ékszert cserébe kaptam az aranyművestől anyám ékszereiért, persze pótolnom kellett sokkal, de gazdálkodtam, egy év alatt sokat meg lehet takarítani a konyhapénzből, meg sok másból. Atyám elhinné, de hazudnék. Ártatlan hazugság. Nem hazudtam-e még máskor is neki, mert levertem egyik legkedvesebb képét s azt mondtam, hogy magától esett le; mikor a

minap nagyon fájt a fejem, nem mondtam-e, hogy nincs semmi bajom, ne hívjon orvost; s nem hazudott neki édes anyám is halálos ágyán, mikor azt mondotta, hogy jobban van, pedig szegény már haldoklott? Az ilyen hazugság szabad.

Így megnyugtatta magát, újra fölcsatolta a karpereczet, újra a tükörbe nézett és mosolygott a tükörnek, arczának, mosolyának boldogságának. Teljesen meg volt elégedve magával s kétszer-háromszor ismételte suttogva: — *Aime celus qui t'aime, et sois heureuse en lui.*

— Bizony senki sem lesz nálamnál szebb a jogászbálban. Hogy fogok illeni Bélához! Annát, azt a büszke leányt itt a szomszédban, enni fogja majd a méreg. Elbúhatik majd silány ékszerével; mindig fitogtatja, magára rakja, még ha csak a Városligetbe megy is, pedig az ékszer csak bálra, estélyre, nagy társaságba való. Mit tudja ő, csak füszerárús leány, csak commis-k udvarolnak neki. Nem is tudom, vajjon meghívják-e a jogászbálba. De ha nem jönne is el, lesz ott nekem elég ismerősöm, asszony, leány, férfi. Bámulni fogják, hogy a midőn belépek, Béla elémbe jó, üdvözlő, tánczra kér. Nem is tudom, tánczolok-e mással! Bámulni, irigyelni fognak, szent igaz, de rágalmazni is. Nem illik, hogy oly szegény lánynak báró úrfi udvaroljon, azt az ékszert is bizonyosan ő adta neki ajándékba s így tovább. Jaj, a gonosz nyelvűek! . . . De van benne valami igaz, van . . . van . . . Oh, ha szegény jogász volna, mint más, de azért épen oly szép, csinos, úri, mint most.

Újra fölcsatolta a karpereczet, újra a lükörle nézett.

Oh, ha jövődőben, mikor végez, nem jószágait venné át, hanem valami hivatalba lépne, oly hivatalba, melyből tisztességes úri módon meg lehet élni. Akkor nem rágalmaznának, tudnák, hogy nőül vesz. Nem a bárót szeretem benne, nem akarok báróné lenni. De vajjon lehetnék-e? . . .

Eltűnt arczáról a mosoly, elfordult tükrétől, a karszékre vetette magát. Bosszankodva, szenvedve gondolt arra, mi Bélának alkalmasint nem jutott eszébe, pedig negyedéves jogász, hallgatott polgári és egyházi jogot, philosophiát, morált. De ki nek jut eszébe ilyesmi, mikor egy szép női arczra tekint?

Mi szükség az észre, midőn a szív lángol? Melyik költő dicsőítette valaha az észet, mikor a szív vágyairól énekelt s egy huszonkét éves úrfitól lehet-e rossz néven venni, hogy belé szeret mesztere leányába és szerelmén kívűl nem gondol egyébre? Jó izlését senki sem tagadhatja, legkevésbbé az atya. Becsületében senki sem kételkedhetik, az egyetemen legjobban vív és lő, már kétszer volt párbaja. Semmi rossz szándéka nincs, legalább ő úgy hiszi s ha nem állhat ellen szenvedélyének, melyet nem tanult korlátozni, az vessen követ reá, ki sohasem tévedett. S ha baj történnék is, nincs-e ott okos és jó anyja, ki tanácsoljon neki, elfordítsa fejéről a vést, nincs-e nemes szíve, sok pénze, melylyel még azt is kárpótolhatja, a mi kárpótolhatatlan. És Charlotte miért legyen okosabb nála? Ő sohasem hallgatott juris és philosophiæ professorokat, ő csak szeretni ta-

nult. Mikor nem volt ez szabad? — Nincs törvénykönyv, mely eltiltaná.

E nyomorúságos gondolatok nekem jutottak eszembe és nem Charlottenak. Ő nem volt tréfás kedvében, sőt nagyon is gondolkozott, oly komolyan, hogy csak egy párszor pillantott föl a karszékével szemben levő tükörbe. De mi haszna a gondolkozásnak, ha csak arra használjuk, hogy tulajdonkép ne gondolkozzunk? Mi szükség az észre, ha mint egy béres journalista, csak a szív tévedéseit igazolja? S miért az önvád szigora, ha oly könnyen megengesztelhetni, mint egy haragos gyermeket?

— Miért ne lehetnék báróné — mondá először halkán, aztán mind hangosabban. — Miért ne? Nem tudok-e jobban francziául, mint akármelyik báróné? Nem szeret-e Béla s mi lehetetlen a szerelemnek? Csoda volna-e? Két-három esetet tudok egy pár év alatt; miért ne lehetne az enyém a negyedik? Az igaz, itt Pesten nem kelhetünk össze. Béla anyja, az a dölyfös asszony, megakadályozná, atyámat felingerelnék, az egész világot fellármáznák. Mindennek titokban kell történni. Szó sincs róla, hogy Pesten tarthassuk esküvőnket, pedig kár. Mi szép volna együtt a sok kocsi a templom előtt, a sok nép a templomban. Hogy várnának, néznének bennünket, érkezünk-e már, díszmagyar ruhába öltözve. De mit tehet az ember róla? Majd külföldön fogunk összekelni. Az esti gyorsvonaton elutazunk, senki sem fogja tudni az egész városban, még atyám sem; másnap Bécsben vagyunk,

nemsokára Párisban. Bécsből írok atyámnak, megnyugtatom. Az a dölyfös báróné dúlni-fúlni fog haragjában. Mit bánom . . . Nem hiszem, hogy Béla is szeresse, könnyen elbánik vele . . . Nem fogunk együtt lakni, a világért meg nem engedném. Jó, hogy Bélának nincs atyja, attól, megvalom, félnék . . . Egy év vagy legleljebb másfél év múlva! . . . hosszú idő . . . Ej! a napok röpülnek, ha boldogok vagyunk.

Mintegy kifáradva hajtotta fejét a karszék oldalára. Álmodozott ébren, elmélkedett álmában. Folyvást a tükrön csüngött szeme, nem magában gyönyörködött többé, máshol jártak gondolatjai, de jól esett szemének a smaragd és arany fénye a gyertya és tükror fényébe olvadva. Mennyi fény ragyog körülé, de semmi sem oly fényes, mint lelkében a jövendő. Nem ügyelt semmire, csak gondolatjaival foglalkozott. Nem hallotta, hogy a fali óra már tizenegyet ütött, nem aggódott, hogy atyja oly hosszasan késik, még azt sem vette észre, hogy a gyertyából már alig ég egy darabocská. Be-behunyta szemét, elszunyadt, de foly ást álmodozott, ha felpillantott is. Mit érdekelte őt e kétforintos órácska, e három krajczáros gyertya, sőt mindennél drágább öreg atyja is, mikor ő Párisban van, az oltár előtt örök hűséget esküszik Bélának: mikor az olasz operában szemcsövezi a császári udvart, a Champs Elysées-n kocsizik s a Trois Frères Provençauxnál ebédel; midőn az ostendei fürdőn van, Svájcban utazik s mindenki így szólja meg: madame la baronne.

Gonosz álom, miért csábítod te is! Hiszen eléggé csábítja tükre, ékszere s a csinos báró úrfi, ki oly kedvesen köti nyakkendőjét, ki leülve is kezében tartja kalapját s nem csapja mindjárt az asztalra. Inkább mutatnál neki iszonyú képeket a nyomor, gyalázat s kétségbeesés képeit, öreg atyját tépett hajával, könnyeit törölve, őt magát halványon, elhagyatva s átkozva azt a fiatal piperkőcöt, ki egyszer azt képzelte volt, hogy beléje szerelmes. Sokért nem adnám, ha élne az öreg francziáné, ha most betoppanva, letépné róla az ékszereket, ha összeszidná, a hogy csak tudja, pedig jól értett hozzá, sőt még azt sem bánnám — bocsássa meg az Isten bátorságomat, ha felkapná azt a lineát... Tudom megtenné — keze épen oly gyorsan járt, mint nyelve — s talán elég sem volna. Hadd sfrnál most szégyenedben s ne később, hadd haragudnál durva anyádra, a ki szeret s ne kellene megátkoznod finom kedvesedet, a ki megcsal. Ne álmodozzál, ébredj Charlotte! Féltelek, nagyon féltelek!...

V.

A gyertya véglobbot készült vetni, siettem ki a szobából. Az átkozott lépcsőzet természetesen most még sötétebb volt, mint mikor feljöttem. Két lépcsőn szerencsésen lehatoltam. De jó lesz megkeresnem a karfát. Keresni kezdém, de félre lépve elestem, s csaknem eszméletlenül gurultam a felső lépcsőzet aljáig.

Nem tudtam fölkelni, mindössze is csak annyi erőm volt, hogy kezemmel a fejemen kapott ütést megtapogathattam. Vér-e vagy izzadság? Talán mind a kettő. Pokoli sötét volt, de pillanatokra mégis úgy tetszett, mintha egy kis fény világítaná meg a falat, az utczai lámpa fénye, mintha szobámban fekünném s a kandalló fölötti tükör egy darabocska tört fényét látnám. Némi utczai zajt is hallék. Segítségért kiáltottam. Újra pokoli sötét és mély csend lőn, csak koronként hangzott fel a távolból: *Allons enfants de la patrie!* Párisban vagyok-e újra, az utczáról hangzik-e a dal valami későn hazatérő francia ifjú ajkáról, vagy az én öreg francziám jó felfelé a lépcsőzeten kedves dalát dúdolta? Nem tudtam elhatározni, mert éles

fájdalom nyilalott át agyamon, fejem kábúlva hanyatlott hátra s egészen elvesztém eszméletemet.

Midőn ájulásomból vagy kimerültségem szűnyadásából magamhoz tértem, fényes nappal volt. Se szobámban nem voltam, se a lépcsőzet alján, hanem egy csinosan bebútorozott szobában, kényelmes pamlagon feküve. Tükröt is láttam, de nem az enyémet, nem is szemben, hanem oldalvást, egy nagy álló tükröt, az énektöredék helyett pedig toll perczegett, a könyvekkel elhalmozott íróasztalnál egy nő írt, hol az asztal fölötti kisdéd tükröbe tekintve, hol a félig beírt papírra; suttogott, mormolt, kiáltott, majd elnémult s amolyan átszellemült féle arccozal fordult újra tükréhez, mintha ott keresné, mit le akar írni.

Ez Árpádina, a híres írónő, az újabb magyar lyra múzsjája, a mint elnevezte őt egyik divatlapunk, mit annyival inkább elhihetni, mert e lap, saját szavai szerint, a legjobb írótól közöl műveket s a közönség osztatlan tetszésével dicsekszik. Tehát Árpádina itt lakik a József- s nem a Lipótvárosban? Tehát ő könyörült rajtam, ő hozatott fel a lépcsőzet aljáról, vett ápoló gondjai alá, szóval neki köszönhetem, hogy újra élek s jól érzem magamat? Nem, ez hihetetlen! Az igaz, nagyon érzékeny szívű asszony, legalább verseiben annyi az érzés, a mennyi hatnak is elég volna, de engem mégis bajosan szánna meg. Kiestem kegyéből; egyszer azt találtam volt mondani róla egyik barátnőjének, úgy titkon, egymásközt szólva, hogy bizony nem bánnám, ha Árpádina még kétszer

rosszabb verseket írna is, csak tartaná egy kissé jobb rendben házát. Persze a jó barát nő besúgta neki. Megsértettem benne az író és nő hiúságát, e két hiúság pedig a legsebezhetőbb s legbosszúállóbb e földön. Épen azért nem hiszem, hogy Árpádina hozatott volna föl szobájába. Ha valaki csakugyan jót tett velem, ha nem látatlan kéznek köszönöm e kényelmes pamlagot, akkor bizonyosan a férje szánt meg. Egyébiránt kölcsönbe esett volna. Én is sokszor megszántam e derék becsületes embert, a ki legjobb gazda volt meggyében, mindent jól megfontolva cselekedett és csak akkor volt életében meggondolatlan, midőn Árpádinát nőül vette.

Valóban nem illettek össze. Árpádina, mihelyt férjhez ment, azon kezdte a dolgot, hogy férjéből híres embert akart faragni. Tüzelte, hogy tartson a megye gyűlésén beszédeket, választassa meg magát képviselőnek, írjon vezércikkeket. A férjnek semmi kedve sem volt ilyesmire, azt mondom: éljen minden ember a maga módja és tehetsége szerint; a nélkül is tudja teljesíteni polgári kötelességét. Árpádina szerencsétlen volt. Panaszkodott, hogy férje nem érti, ő áldozat, s ily szellemtelen emberrel, bajos kihúzni az életet. Szeretett volna híres ember neje lenni, s minthogy ez sehogysikerült, ő maga lett híres nő. Először a társadalmi téren lépett fel, minden rossz könyvre előfizetőt gyűjtött a vidéken, miért a divatlapok nagy honleánynak kiáltották ki; a közel eső kis városban műkedvelői előadást rendezett, mindig

maga játszta a főszerepet, s igen lelkes levél kíséretében küldötte fel Pestre a tiszta jövedelmet valamelyik lap szerkesztőjéhez; jótékony czélú együletet alakított, mely ugyan kevés jót tett, de a felhívás reá nagyon szépen volt írva, még Pesten is oly hatást tett, hogy Árpádina elhatározta az írói pályára lépést. Először egy pár verset küldött föl, a szerkesztő megcsillagozta, megdicsérte, égis magasztalta. Nemsokára három-négy felhívást kapott más szerkesztőktől is. Majd minden lapban lehetett olvasni nevét, épen azért minden lap dícsérte s így híres költő lett. Ez oknál fogva nem maradhatott falun, a fővárosba kellett mennie, hogy élvezze dicsőségét, megismerkedjék a szép szellemekkel s új lelkesülést merítsen a nagyobbszerű élet mozgalmaiból. Férje százszor is ellenmondott, de mind hiába. Legalább télre beköltöztek Pestre; meglátogatták először a nős írókat, a nőtlenek és fiatalabbak eljöttek magok, a szerkesztők, tudniillik a divatlapszerkesztők, egymásnak adták az ajtót, sőt egy öreg költő és kritikus is meglátogatta, ki egy félszázad óta mindig a fiatal irodalommal tart s nincs egyetlen újabb tehetség, a kit ne ő szentelt volna fel csókjával vagy ölelésével. Árpádinát is homlokon csókolta szép verseiért és tegezni kezdte. Ennyit nem remélt Árpádina, boldog volt, még aznap este egy szép verset írt az öreg úrhoz, két hét múlva pedig Pesten a legszebb házi sipkát vette meg s vitte el neki, mint saját keze kötötte emléket. Az öreg úr mosolygott, tudta, hogy az írónők nem igen szoktak kötni és hímezni,

de azért még egyszer megölelte és megcsókolta. Árpádina most már valóban fölkent lovagja volt a magyar költészetnek. Írt és olvasott, mintha robotból dolgoznék, sőt mulatságait is valami művészi vagy tudományos mázzal vonta be. Legtöbbször színházba járt, mert maga is meg akarta kísérleni erejét e téren, a bálakat leginkább azért látogatta, hogy tanulja a nagy világot s leírhasa műveiben. Nem tánczolt, ott állott hidegen, büszkén, George Sand-féle fekete ruhában s mintegy lenézte a férfiakat és nőket, kik elég szellemtelenek örülni az életnek. Egyébiránt ő maga is adott estélyt, két hétben egyszer. Hanem ez egészen más volt. Ide nem jöttek piperkőczők, kaczer nők, csak tudós, író és művész jelent meg, s egy pár írónő. Táncz és vigasság helyett volt szavalás, felolvasás, vita, melyek nagyon unalmassá tették az estét. Legalább a férj így gondolkozott, ki jobb szeretett volna otthon vadászni, kevesebbet költeni s a jó szomszédokkal Isten igazában mulatni. Az is rosszul esett neki, hogy Zsuzsika, mióta Árpádina írói nevet vett fel, őt s gyermekeit egészen elhanyagolja s majd mindig oly tintás az ujjja, mint valami diáknak. Azonban mindezt nagynehezen csak eltűrte, hinni kezdte, hogy neje csakugyan nagy szellem, kit ő nem érthet; néha hízelt neki az a nagy tisztelet, melyben nejét a divatlapok részesítik, féltetni pedig épen nem féltette, hiszen az volt a baj, hogy Árpádina csupa szellem. Mindamellet négy dolgot sehogy sem tudott megemészteni: először azt, hogy Árpádina rövid haját kezd viselni,

mely egész férfivá teszi; másodszor, hogy rendetlen fölkelési- és lefekvésével egészen megrontja a házirendet; harmadszor, hogy sok a könyváruai és nyomdai számla; s végre, hogy szeretett felesége költeményeiben mindig szerencsétlennek és boldogtalannak mondja magát, mintha bizony ő rossz férj volna. Ezért sokszor összeszólalkoztak, kivált ez utóbbiért, a mi leginkább zokon esett a szegény férjnek, és sehogy sem tudta megérteni neje magyarázatát, hogy tudniillik a költőnek mindig epedni kell valami elérhetlenért, eszményképért, szenvednie akkor is, ha boldog, különben nem írhat. Nem értvén a költészet ez elméletét, azt hitte, hogy épen azért valami mély igazság; túrt, nem panaszkodt senkinek, de azt hiszem, hogy úgy titkon, mikor nem félt, hogy feleségének valamelyik tudós vendége kiolvashatja arczáról, mégis csak megvallotta magának, hogy egy frónó oly drága kincs, a kire oly egyszerű falusi gazda, mint ő, teljesen méltatlan; kár is volt tőle megfosztani más méltóbb embert, de már megvan, nem lehet segíteni a dolgon, mert több a becsület, mint a boldogság.

A szomszédszobából kihangzó gyermeksisz megzavarta mind az én elmélkedésemet, mind Árpádina írását.

— Miért sír az a gyermek? — kiáltott be bosszúsan Árpádina a szomszédszobába, melynek ajtaját hirtelen felnyitotta.

— Talán egy kis baja van, a gyomra fáj; elmúlik, tegnap is úgy volt, ne bússuljon a nagysá-

gos asszony, — felelt a szárazdajka, ölébe kapva a gyermeket.

— Jó, jó, de ne háborgassátok az embert, vigyétek a harmadik szobába, a sok sirástól nem csinálhatok semmit — pirongatódzott Árpádina, aztán becsapta az ajtót, ismét íróasztalához telepedve, fölvette dolgozatát s nagy páthosszal olvasni kezdte:

Nem tudjátok, mi az anyaérzés,
Örökös gond, aggodalom, féltés,
Mégis a legnagyobb gyönyör a világon,
Gyermekekben mennyországom' látom.

— Valóban ez szép költemény, kivált ez a versszak igazi gyöngy, mondhatom ilyet még sohasem írtam, ez a legjobb munkám, felülmúltam magamat; ezt nem adom se a *Szívárványnak*, se a *Csillagnak*, se *Hölgyek lapjának*, az *Ibolyának* adom, szerkesztője leglelkesebben méltányol a szerkesztők közt. Neki adom, megérdemli. A rímek is jók, a caesura is megvan, pedig azt ritkán találom el, egyébiránt az nem is olyan fontos. A vers lelke a szív, az érzés, a melegség, a gyöngédség... Ebben mind megvan. Az *Ibolya* szerkesztője, tudom, nem hagyja csillag nélkül, remek műnek fogja nevezni, vasárnapra adja ki, hogy két napig olvashassák...

Kétszer-háromszor felolvasta még e versszakot, aztán a tükörbe nézett s belé veszett tekintete. Talán gyönyörködött lelkesült arcán, vagy pedig új versszakon gondolkozott, nem tudtam elhatározni, de úgy látszott, hogy az íróasztal fölötti tükör fontos szerepet játszik Árpádina költői mun-

kásságában. A költők igen különczök dolgozás közben. Az egyik csak sétálva tud írni, a másik szivar nélkül nem is gondolkozik, a harmadik a fekete kávétól veszi lelkesülését, a negyedik tollat rág, az ötödik botot fog kezébe, a hatodik a karszéken hintázza magát, a hetedik kiabál mint egy örült, s így tovább: kiki úgy ír, a hogy szoktatta magát. Árpádina a tükörhöz szokott. Lehet-e ez rossz néven venni egy nőtől? Bizonyára nem; s abban, hogy az ember magát lelkesülve, elragadtatva, egészen átszellemülve látja, lehet valami, a mi fokozza a lelkesülést.

Elég az hozzá, Árpádina költött és nézte magát a tükörben. Természetes, hogy folyvást nem törhette fejét a rímeken s egy-egy nyugperczben, változatosság kedvéért, megigazította nyakszalagját, kellemes balrendbe hozta fürteit, sőt futólag fogait is megvizsgálta: vajon nem romlanak-e? Mind ezt nem gyanúsító szándékból mondom. Árpádina nem volt hiú, mint a többi nő, sőt épen abban állott büszkesége, hogy megvetette a czifra ruhát, a divat változandóságát, s a szellem örök szépségében keresett gyönyört, de mint költőnőnek, természetesen öltözkén is föl kellett tüntetnie bizonyos æsthetikai irányt. Gondolatot akart kifejezni benne, mit nem találhatni meg a stereotyp divatképeken. A bánatot, a világ megvetését, a női emancipatiót, a fenköltséget, a szellemességet igyekezett megérzékíteni magán és oly módon, hogy mindez emelje természetes bájait. Minthogy pedig reggelenként nem sok időt áldozhatott az öltöz-

ködésre, öltözkének legfeljebb csak alaprajzát vázolta le s a költői munkásság idejére hagyta az árnyalást és befejezést, mit szintén oly kevésbé lehet rossz néven venni tőle, mint Byrontól, hogy sötét kedélye mellett is nagy gondot fordított nyakkendője rendetlen megkötésére s igen őrizkedett a meghízástól.

— Nagyságos asszonyom, — szólalt meg a belépő inas — a piktor ide izent, hogy várja nagyságodat tizenkettőtől háromig.

— Jól van. Mondd meg, hogy elmegyek. Ejnye, — folytatá az inas távozta után — nem is gondoltam, hogy az *Ibolya* annyira siet arcképem kiadásával. A szerkesztőnek igaza van, a feledség örvényébe kell sülyesztenünk azt a tavalyi rossz képet, mely a *Szívárványban* jött ki. Oly rossz képet soha életemben nem láttam. Semmi, de semmi kifejezés rajta; olyan vagyok épen mint egy vénülő gouvernante. Természetes, mert egy rossz photograph-képről rajzolták. Ez újabbnak jól kell sikerülni... De még nem is gondolkoztam róla, hogy mily ruhában és állásban vétessem le magamat.

Most már nem az fróasztal fölötti kisdud tükörhöz fordult Árpádina, hanem a nagy állóhoz.

Elébe állott, nézegette magát, némi színpadi állást vett s készítette kezét, arcát, szemét, hogy valami gondolatot fejezzenek ki.

— Nem, ebben a franczia ruhában nem fogom levétetni magam. A multkor is nagy hiba volt, hogy nem magyarban rajzoltak le. Jól jegyezte meg a

Csillag szerkesztője, hogy oly honleányt, ki szóval és tettel, dallal és könnyyel oly szívéből áldozott nemzetének, nemzeti ruhában óhajtottunk volna látni. Ez nagyon szépen volt mondva... De melyik magyar ruhámat választasz? Az egyszerűbbet természetesen, a múzsákhoz nem illik a csillogás s jól mondja egyik költőársam, hogy a csalogány kopott fakó ruhát hord. Az a csinos kis dolmányka nyakig begombolva, vékony vörös zsinórra, apró ezüst gombokkal épen illeni fog nekem. Nem tudom, kalpagocskát tegyek-e fejemre? Az némi hősies, némi amazon színezetet adna alakomnak, mi épen nem árt; fejkötőt semmiesetre sem teszek, az oly prózai, aztán nem is illik a rövid hajhoz. Karomra jó lesz a rablánczos karperecz. Arczom búskomoly, szemem fájdalmas méléba merül, mintha sfrni akarna, vagy már sírt volna, ajkam körül és homlokomon, büszkeség és dacz vonulnak el... Nagyon jó lesz! Hazafi fájdalmat fogok kifejezni s a kezemben levő egyik könyv lapjára vagy az asztalon elöttem fekvő papírra épen jól találhatnak egyik versemnek e sorai:

Oh Istenem, oh Istenem! miért,
Hogy a nőszív nem adhat drága vért,
Csak könnyeket, hazám, szerelmedért?!

Megörült a gondolatnak és sietett azt jobban kidolgozni. Egy kis asztalkát tett a tükörhöz, melléje állott, s reá támaszkodva próbálgatta az arcz búskomolyságát, a szemek fájdalmas méléját, az alak és homlok büszkeségét. Nem volt megelégedve

magával, széket hozott s ülő helyzetben törekedett nemzeti fájdalomra. Azonban nem hajthatta végre, mert a belépő szobaleány figyelmeztetni merte, hogy a szakácsnő kéri a nagyságos asszonyt, méltóztassék kijőni s kiadni holmit az éléskamrából a mai ebédre.

— Mindig háborgattok! — kiáltá Árpádina felugorva, s mélyen érzett bosszúsággal, minőt csak a jogtalanság szülhet, odadobta az éléskamara kulcsát, aztán föl s alá járt a szobában, mintegy várva, míg a nyomorúlt világi bajok miatti felindulása lecsendesül s eszméit rendbe szedheti.

— Még sem lesz jó — folytatá, lehangeltségében némi bfrálati ösztön ébredvén fel benne. Így a rendőrség lefoglalhatja arcképemet, senkit sem üldöznek annyira, mint engemet. Verseim közül is a legjobbaknak kell fiókom börtönében szenvedni. S ezek a kritikusok még támogatják a hatóságot, beszélnek üres hazafi phrasisokról, szememre vetik, hogy nőietlen dolgokat írok, költészetemnek nincs földje, nagy szenvedélyekkel birkózom s dagályba fakadok ki. Épen ezen szavakkal. A rosszakaratú, irigy és goromba emberek! Csak az vigasztal, hogy mindezt csak egyetlen lap teszi, egy unalmas, pedans lap, melynek szerencsére nincsenek előfizetői. Ah, mily tövises az írói pálya, mennyi mindennek ki van téve egy szegény nő! De vajon George Sandot nem támadták-e meg? Bátorság Árpádina, talpad alá szeged e vipera-fajzatot.

Erős, szilárd léptekkel folytatta szobai sétáját, mintha mind kritikus fejeket tapodna. Épen író-

asztala mellett ment el s ráesett szeme az imént bevégzett költeményre.

— Vajjon ez a szép versszak nem jobban illenék-e arczképemhez? Persze, akkor egészen mást kellene kifejezni alakomnak: az anyai érzést. Kert lehetne a kép háttére, őszi lombok, hervadó virágok, melyek mintegy jelképeznék letarolt belvilágomat. Hiszen ki nem látja rajtam, hogy nem vagyok boldog? Becsülöm férjemet, hű vagyok hozzá, de szerethetek-e oly embert, ki engem nem képes felfogni? Ki tehet erőszakot a szíven? Ki oly elvetemedett, hogy a nőt szerelemre kényszerítse? S valóban nem szeretném, ha a világ azt hinné, hogy boldog vagyok, hogy magas röptű szellemeimet kielégítheti e prózai ember. Igen, körülém sárguló lombok, hervadó virágok, arczomon bánatos resignatio, de a melyet valamennyire földelít az anyai érzés. Angyalias mosolylyal tekintenék le gyermekemre, ki lábamnál játszik, kezemben könyv s benne e versszak: «Nem tudjátok mi az anyai érzés!» Ez ellen még a kritikusok sem szólhatnak, nem mondhatják, hogy nőietlen, a rendőrség sem foglalhatja le. Épen jó lesz.

Ment a nagy tükörhöz s elpróbálta az anyai érzést, de reám nézve kevés hatással, alkalmasint azért, mert a háttérben se sárguló lombokat, se hervadó virágokat nem láttam s a kis gyermek sem játszott a fűben.

Maga a költő is elégedetlen volt compositiójával s lehangolva fordult el tükrétől.

— Ez sem jó, — kiáltá ingerülten — sem kő-,

sem aczélmetszeten nem fejezhetni ki jól a sárguló lombot, a hervadó virágokat, e mellett kis fiamnak is épen oly prózai arcza van, mint atyjának. Ez megrontaná a hatást. Aztán igen családias, nem közönség elébe való. Csak a kritikusoknak tetszenék, azt hiszem, egyik sem venné észre benne azt a hibát, a mely nekem mindjárt eszembe jutott. Mind igaz, de hát ugyan hogy rajzoltassam le magamat? Nemsokára mennem kell. Hogy nem gondolkoztam róla előbb? Újra el fogják rontani képmet. Szörnyűség!

A nagy tükörtől íróasztalához sietett, vagy jobban mondva a kis tükörhöz, azonban most az egyszerű csakugyan nem kis tükréből akart meríteni lelkesülést. Néhány albumot hányt föl s egy záros kis könyvben tisztába írt verseit lapozgatta, szóval kereste az asztalon arcképe eszméjét.

— Megvan! Ez épen jó lesz. Fölséges vers, mély értelmű és magas szárnyalású:

Oh nem ért meg ez a világ.
Meg nem érthet engemet!
Megvetettem a mi földi,
Szállok a felhők felett.
Az eszmények menyországa
Szenvedő lelkem világa.

Ez a vers igazán kifejez mindent, költészetem, életem, arcom egész szellemét. Mily jól fog ehhez illeni a bánatos arcz, ég felé emelt szemekkel, a mint egy tört oszlophoz dülök, kezemben könyv s a könyvben e vers. Ez még a legjobb gondolat. Így fogom lerajzoltatni magam.

S ezzel szaladt, mintha csakugyan felhők felett szállana, hogy a kis tükörnél született gondolatját a nagy tükörben megtestesítse, de nem végezhette be, mert újra belépett a szobaleány s jelentette, hogy itt a varrónő, hazahozta a gyermekek ruháját, itt van a mosónő is és ki kell fizetni.

— Mégis csak szemtelenség, nem hagytok az embernek egy percznyi nyugtot sem, — csattant föl Árpádina épen nem eszményi arccal és hangon — itt ez a tízforintos, fizess ki mindkettőt. Takarodjál! Ah! — folytatta a szobaleány távozta után, — csodálkozom, hogy a sok házi gond, törődés és háborgatás közt ki nem aludt bennem a költészet égi szikrája.

Újra a nagy tükörhöz sietett és ismét hozzáfogott az eszmény után sóvárgó szenvedő lélek megteremtéséhez, de megint nem végezhette be, mert a szobaleány újra bejött és kérte tőle a mosóczédulát. Árpádina oly ideges lett, hogy ha a szobaleány mellette van, aligha meg nem legyinti eszményi kezecskéjével. De a szobaleány, úgy látszik, eddigi tapasztalásán okulva, ily magasztos perczekben nem igen mert közeledni úrnőjéhez s csak az ajtóban maradt. Azért Árpádinának nem volt egyebet mit tenni, mint dühvel rohanni a nagy tükörtől a kis tükörhöz, az fróasztalon keresni s meg nem találni a mosóczédulát.

— Talán abban a záros könyvben lesz, nagyságos asszonyom — jegyzé meg a mind beljebb lépő szobaleány.

— Ostoba! Én ott épen afféle haszontalanságot

tartok. Takarodjál, vegyétek számba a fehérneműt, a hogy lehet. Nektek tudni kellene, mennyit vitt el a mosónő. Ez a ti dolgotok, mindennel csak engem akartok terhelni.

Végre eltávozott a szobaleány, végre megteremtette Árpádina az *Ibolya* közönsége számára arczképét. Az asztalka tört szoborként szerepelt, a könyv ott volt kezében in natura, épen az idézett helyre nyitva, s a kékre festett szoba boltozata elég illúzióval helyettesítette az eget. Mindameillet Árpádina mégsem volt megelégedve, nem annyira a gondolattal, mint a kidolgozással. Közelebb hajlott a tükörhöz s egész kritikusi szemmel vizsgál-gatta hol arczát, hol termetét.

— Nem tudom, hogy és mikor, de megháztam, arcom sokkal teltebb, mintsem illjék e költeményhez ; elég karcsú sem vagyok ; mindez pedig nagyon megrontja az illúsiót. Emlékszem, egy igen gyöngéd költő iránt kialudt minden rokonszenvem, midőn láttam arczképén, hogy oly vastag, mint egy mészáros. Ah így teljességgel nem lehet lerajzoltatnom magam ! Aztán ehhez a gondolathoz egy egészen más ruhát kell kigondolnom, eszményi jelentőségűt, némi magyaros színezettel. Azzal nem lehet oly hamar elkészülni. Szó sincs róla, hogy a jövő hónapban kijöhessen arczképem. De az *Ibolya* új évi első száma mellett akarja szétküldeni. Már életrajzom kész, a minap maga a szerkesztő olvasta föl nekem. Eh mit bánom ! Csúffá csak nem tehetem magam másodszor is. Egy hónap nem sok, addig a ruhát is kigondolom, soványabb és kar-

csúbb is leszek. Hadd várjon az *Ibolya*, úgy is az egész arczkép az én költségemen fog megjelenni. De a szerkesztő előfizetőket vár tőle; szegény ember, mennyit fut-fárad, a nemzetiség, az irodalom, a művészet, a haza érdekében. Inkább előfizetek száz példányra, de magamat csúffá nem tehetem, hiú nem vagyok, megvetem a kaczer asszonyokat, de egy költőné arczképe csak nem lehet költőietlen; költészete szellemét kell kifejeznie. Nem, ma a világért sem rajzoltatom le magam...

Becsengette az inast, elküldötte a képfőhöz tudtára adni, hogy ma nem fog ülni neki, csak a jövő hónapban, majd megizeni mikor; aztán az íróasztala előtti karszékebe vetette magát hanyagon, elfáradva s elmélázott.

— Jaj, hogy elfáradtam! — sóhajta egy pár pillantást vetve a kis tükörbe — a sok írás, házi gond s ez a sietős arczkép!... Oh, ha ilyenkor egy enyhe kéz simítaná meg forró homlokom, s egy gyöngéd hang susogná: «Barátnóm, te szenvedsz!» Hiú vágy. Elkapott levél vagyok, melyet szélvész hajt sivatagokon át, bujdosó csillag, mely társára nem talál, szerencsétlen asszony, kinek szenvedéseiről kell dalolnia, míg szíve meg nem reped. Oh ha föltalálhatnám eszményképemet, egy férfiút, ki szellemi vágyakkal szeret, titkon, szenvedve, önfeláldozón, ki kísér látatlanul, mint védangyalom s egyetlen fájdalma könnyem, egyetlen boldogsága mosolyom: oh akkor mily örömet tűrném a súlyos házigondokat, zsarnok férjemet, költői pályám keserűségeit, mily boldog vol-

nék, tudnám, hogy dobog egy szív, mely engem
megért!

Ah nem ért meg ez a világ,
Meg nem érthet engemet!

Még sokáig beszélt boldogtalanságáról, melyhez
nincs fogható, a társadalom zsarnokságáról, mely
megigázta a nőt, a férfiak nyomorultságáról, kik
nem tudnak szeretni, a tömegről, mely tapsaival
üldözi, a dicsőség hideg fényéről, mely nem me-
legíti a szívet s több ezekhez hasonló költői the-
mákról, melyeket, azt hiszem, rímbe is fog szedni.
De bizony szóról-szóra nagyon bajos volna el-
mondanom, mert mint az elfáradt vadász a mor-
moló patak mellett, lassan-lassan csöndes szúnya-
dásba merültem.

VI.

Mintegy másfél óráig szúnyadhattam s épen azért csodálatosnak tetszett előttem, hogy ébredtemkor is tükre előtt állt Árpádina. Mi ez? Talán csak nem ment el az esze, hogy menyasszonynak öltözve rajzoltassa le magát! Ki lehet az, a ki öltözteti? Nem szobaleány, nagyon is úri asszony, mintha ismerném hangjáról. Mindkettő háttal levén felém fordulva, egyik arcát sem láthattam, azért fölkelve a pamlagról, lábujjhegyen feléjük közeledtem.

Ah ez a tükör nem az fróasztal, hanem az öltözőasztal fölött sugárzik, ez a szoba is egészen más! Többé nem Árpádinánál vagyok. A menyasszony Etelka, a ki pedig öltözteti, anyja, a híres orvosné, ki leányát báróknak, grófoknak, hercegeknek szánta. Beh kár, hogy a derék orvostudor még akkor meghalt, midőn Etelka alig volt tizenkét éves; beh kár, hogy annyi vagyont hagyott hátra, a mennyiből Pesten öt-hat évig valóságos nagyúri életet lehet élni; beh kár, hogy mint híres orvosnak annyi úri ismeretsége volt, hogy az orvosné azt hitte, félig-meddig ő is az aristocra-

tiához tartozik. Férje halála után mindent elkövetett, hogy egészen is oda tartozzék. Nagy házat tartott, bőven költött, utánozta az arisztocrátiát. Leányát úgy neveltette, hogy beilljék akár hercegnőnek is. S valóban Etelka, ha születésére nem is, de öltözkékére, műveltségére, szokásaira, szépségére, modorára nézve egész hercegi nő volt. Hogy többet ne említsek, oly szépen és jól lovagolt, a hogy polgári hölgy még soha Magyarországon. A fiatal urak bele bolondultak. Hogy is ne? Egy szép hölgy és egy szép ló, a fiatal urak e két eszménye egészen egyesültek Etelkában, midőn a Városligetben tüzes paripája hátán tova lebegett a fasorok közt. Járt is a házhoz majd minden fiatal úr, ki a jó társaságban némi szerepet játszott. A bálokban, lóversenyen, színházban mindenütt megkülönböztették Etelkát. A nők irigykedtek, a férfiak bosszankodtak, az orvos régi barátjai pedig épen szemrehányást tettek az anyának. Szóval a város majd minden körében csak ez ujdonsült grófnőről folyt a pletyka. Az orvosné keveset hajtott reá, boldog volt, s boldogsága teljességéből csak az hiányzott, hogy őket a nagyúri estélyekbe és bállokba is meghívják. Fájdalom, ez nem történt meg. Egész nagyszerű pályájok alatt nem vihették többre, minthogy egy öreg gróf, kinek az orvos megmentette volt életét, hálából mindig szívesen látta őket kisebb, úgyszólván, csak az atyafiság tagjaiból álló estélyein s egy párszor jószágaira is meghívta látogatóba. De azért az orvosné nem hagyott föl a reménnyel, idővel többre

vihetni szerencsáját, azt pedig szentül hitte, hogy valamelyik ifjú báró, gróf, vagy főnemes, kik házukhoz járnak s már onnan kitoltak mindennemű canaille-t, el fogja venni leányát; épen azért kíváncsi voltam: betölt-e vágyok s Etelka bárónak, grófnak vagy épen herczegnek menyasszonya-e? A gazdag ruházat arra mutatott, de a kedvetlen arcz mást sejtetett.

— Miért vagy oly kedvetlen, édes leányom, hiszen az elébb még elég jó kedved volt? — kérdé az anya, mintegy gondolatomat tolmácsolva, aztán föltette rá az utolsó darab ékszert is.

— Oh anyám, még talán visszaküldhetnők a gyűrűt — sóhajta Etelka önkénytelenül, mintegy bánva, hogy szól, mintha maga sem hinné lehetőségét annak, a mit mondott.

— Ugyan, édes leányom, mit gondolsz?

— Nem tudom, de minél inkább közeledik a percz, annál jobban gyűlölöm Izidort s az a gondolat, hogy egy pár óra múlva neje leszek, beteggé tesz, megöl.

— Hiszen tudod, magam sem kedvelem, — mondá az anya szintén elkedvetlenedve — nincs születése, csak kocsigyártó fia, az igaz, hogy most igen gazdag bankár, de mégsem úriember, nem is ifjú, aztán nagyon unalmas, atyafisága pedig épen kiállhatatlan. Senkisem sajnál úgy, édes leányom, mint én, jobban is gyűlölöm őt náladnál. Istenem, ha meggondolom, hogy te, a ki olyan szép, úri, királyi vagy, egy bankár neje léssz — jaj elfut a méreg és szeretném letörni Izidor kar-

ját, melylyel az oltárhoz vezet; de mit csináljak, édes leányom, ha lelkeket teszem is ki, ha megölöm is magamat, mit csináljak? Egy pár hét alatt csőd alá jutunk, nem lesz semmink. Isten látja lelkeket, magamra nem költöttem semmit, rád költöttem, édes lyányom, apád egész vagyonát, hogy szerencsés, boldog lehess. Tehetek-e róla, hogy azok a gyáva mágnások, kik halálosan szerelmesek beléd, apjok, anyjok, vagy nagybátyjok miatt nem mernek szakítani a családi előítéllettel? De nem is foghatom meg, miért ne illenél te hozzájuk születésre nézve is? Atyád régi nemes családból való, régibből, mint a minő az övék, hiszen szegény boldogult nagybátyám mondotta volt, hogy Albert báró őse csak ügyvéd volt, csak a Mária Terézia idejében kapott elébb nemességet, aztán báróságot, Jenő gróf őse pedig közkatonából lett tábornok és gróf a burkus háború idejében. No bizony van miért büszkélkedni. De mit tehetek róla, édes leányom, tönkre jutottunk, csak nem mehetünk koldulni. Tudod-e mit teszen: nem lesz mit ennünk.

Ezzel az anya sírni kezdett, s leányára borúlt. Etelka nem tett ellenvetést, hallgatott, s megcsókolta anyját, mit ez csöndesülésnek, sőt belenyugvásnak vevén, félig felderülve, fölemelkedett és szörnyen sajnálkodott, hogy reáborulásával kissé rendetlenségbe hozta leánya öltözkését.

— Mindjárt helyrehozom, így ni... most már semmi sem hiányzik, csak a menyasszonyi koszorú, fél óra múlva az is itt lesz. Jaj beh jól fog állani! Nem hiszem, hogy valaha szebb menyasszony lett

volna Pesten. Így ni, ne búsulj édes leányom, légy vidám. Ha jól meggondoljuk, nem is olyan nagy szerencsétlenség egész férjhez meneteled. A legjobb és legokosabb, a mit tehetünk. Izidor gazdag, bizony nem ifjú már, talán nem is él sokáig; szép, fiatal és gazdag özvegy lehetsz, édes leányom. Aztán, ha nem élhetnél vele, ha el kellene válnotok is, van annak okos módja, majd eligazítom én, csak bízd reám... Ejnye be illik neked ez az ékszer!... Azt meg kell adni Izidornak, jó ízlése van, magam sem válogathattam volna ki számodra szebb és drágább ékszert. Bútorzata, kocsija mind drága, választékos. Csak magatartásán, beszédén, környezetén vehetni észre, hogy nem úriember, nem jó társaságban nőtt fel. Azt is szeretem benne, hogy nem kímél semmi költséget, csak hogy kielégíthesse igényeidet. Valóságos jó férj lesz belőle. Ha majd a mágnások látni fogják fényes háztartástokat, hogy fognak bosszankodni; bizony némelyiknek felényi jövedelme sincs, mint Izidornak. Hanem, édes leányom, most már menem kell, nagyon sok dolgom van, soha sem volt annyi. Mindjárt jönnek a vendégek. Menyasszonyi koszorúdat tüstént behozom, mihelyt megérkezik. Én teszem föl fejedre, én akarom először látni, mily szép vagy menyasszonynak. Isten veled, édes leányom! Légy vidám.

Etelka most is hallgatott, csak egy pillantást vetett távozó anyja után, de ebben aztán eddig elnyomott felindulása egész erővel tört ki. Volt e pillantásban vád, megvetés és harag, de mindenik

fájdalomba veszve. Mintha most érezné először igazán és mélyen, hogy anyja tette szerencsétlenné, mintha fájna, hogy anyját nem becsülheti, vádolnia kell azt az egyetlen lényt, a ki egyedül szerette a világon, ha nem okosan is.

Oly kellemetlen hatott reám e jelenet. Gyermekeket szülővel, szülőt gyermekkel, testvért testvérrel, mint ellenfélt, látni szemben, gyűlölet, harag vagy megvetés felindulásai közt, már természetlenségénél fogva is föllázasztja érzelmeinket. S még is Etelka iránt, e kellemetlen benyomások között, ébredt szívemben valami olyas, a mit részvétnek nevezhetek. Eddig csak a kíváncsiság részvételével viseltem iránta, szemcsöveztem a színházban hideg, büszke arczát, bámultam öltözékét, szép termetét, lovaglását, s ha néha valamelyik társaságban hozzám leereszkedni méltóztatott, feleltem oly közönyösen, mintha nem is a főváros egyik leghíresebb szépségével beszélnék. Most szántam, s azt hiszem, hogy velem együtt szánta volna az a sok nő is, kik úgy irigyelték sorsát, melyben nem volt semmi irígylésreméltó, kik most is irigylik tőle a gazdag vőlegényt, ki annyira szerencsétlenné teszi. A szerencsétlenségben mindig van valami, a mi engesztel, nemcsak azért, mert a szenvedés mindig rokonszenvet kelt, még ha megérdemelt is, hanem mert a szenvedőben majd mindig fölkel egy-egy szűnyadó nemesb érzelmet. Etelka talán most volt legjobb egész életében. A csapások alatt meglágyúlt kemény szíve mélyebben kezdett érezni. Nem tisztelte többé anyját, sőt megvetette s mégis

volt benne iránta annyi kegyelet, hogy mindezt ki ne mutassa; mélyen meg volt sebezve hiúsága, de e fájdalomnál egy sokkal élesebbet érzett, érezte azt, hogy alig van nyomorúbb lény, mint egy nő, ki szerelem nélkül megy férjhez, legfeljebb csak az a férfi nyomorúbb, ki ezt tudja vagy sejti s mégis nőül veszi.

De nem csak én szántam Etelkát, hanem tükre is; ez pedig mindig hízelgett hiúságának, táplálta reményeit s most nevetnie kellene szerencsétlenségén, mint a hogy a hízelgők és csábítók szoktak. Azonban a jó tükör épen nem nevetett, sőt a mint úrnője öltözőasztalánál ülve maradt és elgondolkozott, igyekezett együtt érezni vele s minél fájdalmasabban adni vissza arcát, mint a jó képíró, ki nem csak másol, hanem eszményítve, lelkéből is tesz hozzá valamit. Annyi sajnálattal rajzolta le szép szemét, a mely sírni szeretne, s ma mégis oly sokat kell mosolyognia, finom és bájos arcát, a mely akkor legkétségbeesettebb, méltóságos termetét, karcsú derekát, a melyet ma egy gyűlölt férfi fog átölelni, pompás, gazdag ruháját, a mely fényes gyászpompaként övedzi halálra sebzett szívét, szóvat mindazt, a mi rajta bús és szép volt, hogy Etelka ijedten fordult el tőle, a karosszék hátára hajtotta fejét s a földre nézett. De a tükör ott is folyvást rajzolgatta. Most mélébban emelte ki vonásait, kevesebb fájdalommal, de több bánattal s némi alig észrevehető gúnynyal ajkai körül. Tudta, hogy úrnője a multakra emlékszik, s ki ismerte ezt jobban nálánál.

Hány estélyre, bábra készült előtte, mennyit fecsgeget anyjával, néha össze is zördült, hogy melyik ruhát válassza. Akár előszámlálja is legszebb ruháit, hiszen mindeniket ő tanácsolta, hagyta helyben, sőt arra a páratlan lovagló öltönyre is ő biztatta s vele együtt mosolygott, midőn ebben legbájosb volt minden ruhái közt. S nem csak öltözképe történetét tudta ő, hanem szívének titkait is; jól emlékezett, hogy midőn Etelka egyszer haza jött a lovaglásból, mely kipirult arczczal állott meg előtte, mennyivel hosszabban nézte magát benne, mint máskor s mily boldogan sóhajtott: Jenő! E nevet most is elsóhajtja, de minő különbség akkor és most! Ő, a tükör, azt legjobban tudja, érzi, épen azért mélyen elkomorult s egész búskomolyságát előntötte az újonnan lerajzolt képen.

— Oh Jenő! — kiálta Etelka, mintha nem birhatná már némán gondolatai súlyát — még csak egy óráam van hátra, ha te meg nem mentsz, örökre elvesztem. Mindenből azt kelle hinnenem, hogy szeretsz. Vártalak sokáig, te késtél, négy hónapja már, hogy nem láttalak. Oh ne vess meg! Lehet, hogy először a grófot szerettem benned, hiú, léha nő voltam, de most szerencsétlen vagyok, lehet hogy nem voltam érdemes szerelmedre, de Isten a bizonyságom, hogy szeretlek, jobban, mint a hogy te volnál képes. Dohd el czímedet, vagyonodat, jój magad, ragadj ki innen, ments meg. Mi örömost elfeledném érted és veled a nagy világ minden hiú örömét, mi boldog lennék

karjaid között, elfeledve, a tömeg közé vegyülve, az élet ezer apró bajával küzdve, mint akármelyik utolsó polgárnod. Oh Jenő, csak érted, másért senkiért!

E kitörés megenyhítette s arca szelídebb kifejezést vón. A jó tükör örvendett rajta, hogy némi méla örömtől áthatottan sugározhatja vissza arcát. Mintha Etelka e sötét órában néhány perozre egy idylli jelenetet álmodnék át, távol a nagy világ zajától, lemondva mindenről, de boldogan Jenő karjai között, ki többé nem gróf, hanem egyszerű polgár, ki egész nap családjáért dolgozik s egész lelkéből szereti nejét. S vajon ki tudja, nem vonult-e át lelkén e kép? A halálra ítélt nem reméli-e egész végperczéig, hogy kegyelmet nyer? S ha egyszer már kétségbeestünk, semmiben sem hiszünk, nem természetes-e, hogy pillanatokra jól esik hinnünk a lehetetlenben?

Azonban ez ábrándkép hamar szétfoszolhatott, s Jenő polgári alakját hamar háttérbe tolta a deli aristocrata, legalább Etelka, mintha előtte állana, egész szenvedélylyel szórta ellene vádjait.

— Szégyen, gyalázat! Oh Jenő, mily lovagiatlan voltál, kitüntettél mindenütt, kísértél lovaglásomban, udvaroltál nekem s örömet turted, ha a világ azt beszélte, hogy szeretsz és szeretlek. Mindennapos voltál házunknál, nélkülem nem volt egy jó órád, bókka, gyöngédséggel halmoztál el s jogos reményeket ébresztettél bennem. Igaz, nem omlottál lábamhoz szerelmedet megvallani, nem ígérted, hogy nőül vészsz, de minden szónál, ígé-

retnél többet beszélt arczod, szemed, tetted s a felőlünk való hír, melyet nem igyekeztél még jókori visszavonulásoddal megczáfolni. S neked mindez szórakozás, multság volt. Untad magad és szükséged volt valamivel szellemibb felindulásra, mint a minő a lőverseny és vadászat. Mert divatban voltam, szükséged volt szerelmemre, mint a legutolsó divat szerinti ruhára. Nem becsültél többre, mint gyémántos tűdet; ékszered voltam, oh hisz elég szép voltam ahhoz! Gyalázat! Oh Jenő, te sokkal bűnösebb vagy mint én. Én csak asszony vagyok, te férfiú, én csak magamat tettem szerencsétlenné s nem mást is, én csak nagyra-vágyó, hiú, fényűző voltam, de te nyomorult vagy. Oh Istenem, ha szeretni tudnám Izidort, ha mondhatnám, hogy megvetlek Jenő, mert megutáltalak, mert egy becsületes férfiúhoz megyek nőül, kit szeretni tanultam; oh ha mint nőt meglátogatva lábamhoz borulnál, ha a büszke gróf az egyszerű bankárt megtisztelné házi-barátságával, hogy elcsábítsa nejét: mily megvető gúnnyal tipornálak össze, hogy kacagnék ostoba arczkifejezéseden, a mint csodálkozol, hogy a ki egykor annyira szerelmes volt beléd, most nem akar szeretődde válni. Oh Isten! add hogy szeressem Izidort, engeddd élveznem a boszúnak csak egyetlen pillanatát s vedd el életemet.

A tükör egy pár pillanatra megelevenedett Etelka villámló szemétől, kihívó arczától, fölmagasodó termetétől. De mindez nem tartott soká, a

tükörnek ismét szomorú arcot, megtört alakot kellett rajzolnia, a mint visszahanyatlik székére.

— S én akarnék büszke, boldog lenni, én mernék bosszút állani? — Én? oh Istenem! a legtehetetlenebb, legnyomorultabb lény a világon, ki hogy a koldulás elől meneküljön, eladja szívét a többet ígérőnek. Akármelyik koldusasszony megszégyenít, mert az legalább nem rabszolganő, csak szenvedő szerencsétlen, ki más alamizsnájából él ugyan, de nem alázza le magát a hazugság- és képmutatásig. Méltán gyűlöl a világ, méltán vetsz meg Jenő; te ha megcsaltál is, becsületesebb vagy, soha sem adtad el magadat. Ime Etelka szerelmét megvásárolja a bankár, mint a börzepapírt; ime Etelka ma hazudni fog az oltárnál; ime Etelka arra számít, hogy férje már nem ifjú, nem sokára meghal, s így ő hamar gazdag özvegy lehet, a ki majd kénye kedvére fog élni; ime Etelkának nincs annyi lelkiereje és becsületérzése, mint az utolsó konyhaszolgálónak, a kit ha nagyon megsért a szakácsnő, odahagyja a házat, világgá bujdosik s nem fél, hogy meghal éhen. De hát én miért féljek az éhhaláltól, nincs-e két kezem, nem tudok-e dolgozni? Inkább varróleány, szolgáló leszek, mint Izidor neje. Úgy... úgy... Etelka nem adja el magát, nem fog hazudni az oltárnál, nem lesi férje halálát s megszégyeníti rágalmazóit. Oh Istenem! erősíts meg jó szándékomban, eltűrök mindent, csak ments meg Izidortól. Nem... nem... soha sem leszek neje. El veletek csalfa ragyogványok, letéplek gyémántos ékszer, — oh e

szabad lehelet, mely most keblemet emeli, ez éltető tűz, mely ereimben forr, ez édes megelégedés, mely lelkemen elárad, minden örömnél többet ér, melyet csak valaha nyujtottál nekem hívságos világ!

Az öltöző-asztalra dobta ékszereit s úgy örült a jó tükörrel együtt kiderült arozának. Valóban Etelka most volt legszebb egész életében. Szemében most sem hiányzott a büszkeség, de ez egészen másnemű büszkeség volt, mint a melylyel lovaglási és báli diadalairól hajdan haza szokott volt térni. Némi erkölcsi fönség egészen megne-mesítette. Vidámságában is a gondolatlan pajzán kifejezést a bánat és öröm vegyületének ama csendes derűlsége váltotta fel, melyet csak az erős küzdelem utáni önérző nyugalom kölcsönözhet. Azonban ma se Etelkának, se tükrének nem volt meg az a szerencséje, hogy sokáig örülhessenek egy-egy derültebb felindulásnak. Alig határozta el Etelks, hogy nem lesz Izidor neje, már megijedt e nagy lépés következményeitől. Kétségek kínozták és sivár gondolatokba mélyedve könyökölt öltözőasztalára.

Vajon miről gondolkozhatott? Arról, miről igen sokan gondolkoznak az életben s rendesen oly sikerrel, mint talán Etelka fog. Ki ne ismert volna közülünk büszke fiatal embert, ki nagy tehetséggel, politikai erős meggyőződéssel lépett a világba, de szerette a fényűzést, élvezet, nem tudott lemondani rólok, adósságba merült s midőn tolláért vagy szónoklatáért drága bért ígértek, nagy fel-

indulások között határozta el, hogy visszautasítja, bármi történjék, oly jól érezte magát, egy szabadságdalt dúdolva feküdt le, mégis aztán egy pár nap múlva félve gondolt a nyomorra, és elgondolkozott, mint Etelka. Miért mondjak több példát? Mindnyájan ismerjük a viszonyok kényszerűségét, a melyeket ha egyszer elfogadtunk, ragadtatunk általok vagy ha ellenök akarunk állani, ki akarjuk vas karjaikból szakítani magunkat, több kell hozzá, mint egy izgatott pillanat felbuzdulása, oly erkölcsi erő, melyet nem egy nap alatt szerezhetni meg s nem egy pár olcsó sóhaj és könny árán.

Etelka is talán a varróleányra gondolt, ki néha nálók is dolgozott, ki jó reggeltől késő estig varrt, mégis alig tudott annyit szerezni, hogy vak anyjával együtt eltengődjék s utoljára is a kórházban halt meg. Eszébe juthatott a szolgáló is, a kinek oly kevés bére van s a kit a kapu között a kocsis, ha lehet, mindig megölel, midőn a kútról vizet hoz, pedig szegény leány eleget szabadkozik, sőt néha nyakon is önti kelletlen udvarlóját. Oh, hogy álhatná ki ezt Etelka! Nem is hiszem, hogy komolyan gondolkozzék róla. Más egyébről gondolkozhatott, hozzá illőbb életmódról, de a mint arczáról látszik, nem sok vigasztaló volt gondolataiban. Talán leczkét adhatna zongorából, rajzból, franczia nyelvből növendék leányoknak. Csak az a baj, hogy egész Pest ismeri őt, mint úrhölgyet. Hogyan léphetné át mint tanítónő a polgárnők küszöbét, a kiket eddig lenézett; hogyan fordul-

jon az aristocratia hölgyeihez, a kikkel eddig vettélkedett? Nem nem Pestet itt kell hagynia és örökre. Talán külföldön szerezhethné meg kenyerét. De hogy vigye oda anyját, a ki Pesten kívül nem tudna megélni? S vajon akár itthon, akár külföldön szerezhetne-e annyit, a melyből ketten tisztességesen megéljenek? Ő még megélné, de anyját hogyan foszszá meg megszokott kényelmétől? Sok lehetőséget elképzelhetett, de mindenütt a szükség, szegénység, nyomor képei inthettek feléje, hogy leforrázzák lelkesülését, kihűtsék szívét. S mint olyan, ki mindig bőségben élt, kétszeresen iszonyúbbnak gondolta azt, a mit nem ismert. Gyöngé idegeit szörnyű látományok izgathatták. Látta a terhes munkát, melyhez nem szokott, a megaláztatást, a melyet nem tűrhet, a szennyet, a melytől undorodik. S anyja alakja is ott állhatott, láthatta a mint elájul, mert nem utozai és szegényes szobába költöztek, a mint átkozódik, mert nem járhat kocsin, a mint éhezik, mert oly ételekhez kell ülnie, melyeket egy rongyos szolgáló főzött.

— Oh! vége . . . vége mindennek, ments meg Izidor a nyomortól, tied vagyok! — kiáltá zokogva s oda borult tükre aljára s keserves könnyekkel áldozott hiúsága oltárán, a mely sok ideig csak mosolyainak és diadalainak volt tanuja.

Az ajtó felől léptek hallatszottak. — Etelka hirtelen felugrott, bezárta az ajtót, hogy senki se lephesse meg könnyei közt.

— Édes leányom! — hangzott kívülről — meg-

érkezett mennyasszonyi koszorúd. Izidor is már várakozik reád a szalonban, sok vendégünk van. De miért zártad be? Nyisd ki! Talán rosszul vagy.

— Nem, csak a ruhámmal történt egy kis baj, le kellett vetnem, mindjárt kész vagyok.

Ezzel felkapta az asztalról ékszereit, magára rakta, egy kis finom kendővel letörölte könnyeit, rendbe hozta öltözkékét s igyekezett mosolyt hazudni arczára. A szegény jó tükör úgy megijedt úrnőjétől, ilyen mosolyt soha sem látott rajta, s épen azért igyekezett szebben visszaadni. S csakugyan egy kis megerőltetés után az ő segítségével sikerült is Etelkának visszakapni régi arcját. Szemében újra büszkeség égett, arca gondatlan vidám lón, csak az ajkai körüli rángás mutatta, hogy szenved.

— Mosolyogni, nevetni, kacagni fogok, senki sem fog gyönyörködni kénaimon! susogta, bevégezvén terhes szerepének próbáját.

— Édes leányom, nyisd ki már! Itt van Róza barátnőd, látni kíván.

Etelka kinyitotta az ajtót s anyjával mintegy öt darab Róza lépett be üdvözölni a mennyasszonyt. Föltették fejére a koszorút: az anya elmondta, hogy soha sem volt Pesten olyan menyasszony, mint leánya, mit helyeseltek ugyan a jó barátnők, de arcuk oly fintorgatásával, mintha azt akarnák mondani: Wie abgeschmacket! Etelka élénk beszélgetésbe ereszkedett barátnőivel, egy hang, egy mozdulat sem árulta el szenvedését; egész erejét

összeszedte, hogy senki kárörömének ne szolgál-
tasson táplálékot. Valóban nagy lelki erőt fejtett
ki! Oh ha ez erővel csak felényire is tudta volna
fékezni nagyravágyását, hiúságát, fényűzését, nem
kell vala átkoznia Jenő grófot, készülnie varró-
leánynak s végre férjhez mennie Izidorhoz.

De ki az az Izidor? Kiváncsi vagyok reá.
A távozó nők után kell sietnem a szalónba. Hadd
lássam, csakugyan oly vén-e Izidor, oly hamar
özvegyasszony lehet-e Etelka?

VII.

Kinyitottam az ajtót s egy más kisebb szobába léptem, melyről azt hittem, hogy a szalonba vezet. Benyitottam ide is, s nagy csodálkozásomra már senki sem volt benne. Oly hamar elmentek volna-e templomba? Ily egyszerű volna-e Etelka szalónja? Nem lehet. Ez más szoba. Oh Istenem, hisz jól ismerem e szobát, ez az ő nappali szobája, a Marié, kit kedvesemnek neveznék, ha rá feljogosítva érzénem magamat csak azért, mert szeretem őt, bár nem tudom, viszonozza-e szerelmemet. Mindegy. Itt nem hallja senki, nem tűnhetek föl dicsekvőnek, nem sérthetem meg őt, különben is magamban mindig kedvesemnek neveztem, már akkor is, midőn először láttam s annak fogom, ha többé nem láthatom, ha örökre elvesztem is. Hiszen halottaink is csak névben élnek, mégis magunkéinak nevezzük s mikor mondott le a száműzött hazájáról, habár az hálátlan is hozzá?

Hadd maradj, hadd nevezzelek kedvesemnek s bocsásd meg, ha nem tudlak úgy dicsőíteni, a mint egy igazi szerelmeshez illik. Oh nem te vagy

az asszonyok legdicőbbike, sokan vannak, kiket náladnál szebbnek, szellemesebbnek, derekabbnak tart a világ. Termeted nem oly sugár, mint a nádszál, nyakad nem a hattyúé, hajad nem ébenfekete s kibontva nem omolhatnék bársony-palástként sarkadig. Arczszíned nem hótetőn piruló hajnal s idomaid és vonásaid sem oly szabályosak, hogy a képírók és szobrászok eszményének beillhetnél. De szép vagy, nekem legszebb a világon. Mély tűzű szemedből annyi érzés és jószág sugárzik, vidám, nemes arczodon annyi derű mosolyog, a mennyi egész életemre elég volna vigasz- és áldásnak.

Az öltözködésben nem tűnsz ki. Azt a két se-lyemruhát, melyet már évek óta viselsz, nem az első szabó csinálta s annyit alkalmazod az újabb divathoz, hogy már látszani kezd rajtok némi erőltetés, mint a vénülő nőkn, a kik erőnek erejével ifjak akarnak lenni. De egyszerű rózsaszín vagy zöldes viselő ruhádban oly csinos, oly kedves vagy, hogy nem tudok betelni nézéseddel s mindig előttem állsz, bár hová megyek. Látlak mindenütt, magányos szobámban, az utczai tömeg között, álmomban, ébren, s mindig fürteid között képzelem azt a kis kék virágot, melyet egy párszor oda tűztél, mi annyira megtetszett nekem, hogy hangos dicséretre fakadtam s életemben az első bókot intéztem hozzád.

A szellemességben is sokan felülmulnak. Oh Magyarországon annyi a szellemes nő, hogy fele is elég volna. Te nem használad Jósika új szavait,

nem tanultad meg Jókai regényeiből a phantastikus érzelmességet, nem halásztad ki Eötvös Karthausijából a gondolat-gyöngyöket. Te nem tudsz politizálni s magadra aggatni vezérczikkeink és szónokaink sallangjait. Szegény fejed, kevés szöveget tudna tenni a politikai, irodalmi és művészeti pártoknak; oly kevésbé szeretsz vitatkozni, mint valami elmést mondani s annyira nem ragyogtatod elméd, hogy egyetlen szónok, író és művész sem vadászná tetszésedet. Ugyan mi okosat és szépet tudhatnál te nekik mondani, mikor nem vagy képes jól-rosszul ismételni, kellemesen összezavarni mindazt, a mit ők magokról vagy mások rólok már elmondottak? Hogyan nevezhetne valaki szellemesnek, midőn a leghaszontalanabb regény-, színi- vagy dalműről sem mered kimondani ítéletedet, mert félsz, hogy talán nem mondasz helyest? Nincs bátorságod, e nélkül pedig semmire sem mehetni, ez az első lépcső, a többbit a gyakorlat adja meg.

Valóban nagyon is hallgatólag vagy a zajos társaságok közepett, hol annyi alkalmad volna fényleni, feltárni olvasottságodat, kaczerkodik gondolatiddal. Fogadni mernék, naplót sem viszesz, nem jegyezd ki a könyvekből a szebb phrasisokat, melyeket oly jól lehet alkalmazni levélben és társalgásban egyaránt. Ezért talán némelyek együgyűnek gondolnak, pedig Istenemre, otthon, midőn ketten vagy hárman vagyunk, oly szépen és okosan tudsz beszélni, hogy akár reggelig elhallgassalak. Megvallom gyöngségemet, örömeoseb hallgatlak, mint olvasok sok híres magyar könyvet, sőt

némely klasszikust is irodalmunk arany korából. Mindenesetre jobban és szebben beszélsz magyarul; csevegésed fölér egy tuczat sonettet, tréfád egy kötet epigrammát, mosolyod egy egész csoport lyrikust.

Ha már ennyiben van, ne is légy szellemes, maradj okos- és szeretetre méltónak. Én csak szeretlek s nem akarok büszkélkedni veled a világ előtt. Éppen azért azt sem bánom, hogy nem váltál híres zongorajátzóvá s tartózkodol még a kevésbbé műértők előtt is kimutatni, hogy mit tudsz. Bizonyosan megtapsolna a társaság, megdicsérnének udvariasságból még a művészek is, de szívökben talán unnák magukat a mig végig küzdöd Beethoven valamelyik nehéz sonatáját.

Játszszál te csak nekem s azt az egyszerű méla dallamot, a mely annyira szívemre hatott. Emlékszel-e, most egy éve? Késő este volt, a gyertyák már csaknem leégtek, atyád elszunnyadt karszékében, én itt ültem, a hol most, te ott játsztál s hangjegy sem volt előtted. Mintha emlékeimből játszottál, szívemből vetted volna a hangot. Mennyi minden eszembe jutott, gyermekségem és ifjúságom napjai, a remények és csalódások hosszú sora, a szerelem emléke, melynek csak kínjait ismertem, s midőn ezek is elviharzottak, egy rideg, sivár közönyt, minden kinnál kínosabbat. Oly boldogtalannak éreztem magam, úgy szerettem volna egy pillanatra boldog lenni, aztán meghalni. El-lágyulva lábadoz akartam borulni, hogy megköszönjem ezt az enyhítő, régóta első könnyet,

mely szemembe tolult, de nem volt hozzá erőm, a helyett ráborultam a szék karjára s elmerülésben nem vettem észre, hogy már nem játszol, hanem felém tekintesz, s engem is elszunyadtnak hívén, nevetsz rajta, hogy zongorád mindnyájunkat oly szépen elaltatott. Jó, hogy atyád is fölébredt s tréfára fordult a beszéd. Talán könnyezve vallottam volna meg szerelmemet, mi igen regényes, igen szinpadias lesz vala s legfeljebb csak azt nyertem volna vele, hogy többé nem léphetem át küszöbödöt s nem lesz helyem a világon, a hol megpihenhessek. Jól teszed, hogy nem tartod magad nagy zongoraművésznőnek. Ily nagy hatást zongorád csak reám tehetett, ki nem sokat értek a zenéhez, de annál mélyebben szeretlek.

Nincs kétség benne, hogy sok nő szebben zongoráz mint te, sőt sok másban is túltesz rajtad. Nem hiszem, hogy a gazdasszonyoknak eszményképe légy. Alkalmasint nem tudnál nagyobb szerű háztartást kormányozni s fényes estélyeket s bálakat adni, mert nem szereted a zajos társaságot. A cselédekkel sem tudsz pörteni s nem vonsz meg tőlök egyetmást, hogy egyébre inkább teljék. Azt sem vettem észre, hogy sokkal olcsóbban vettnek tudnád hirdetni mindazt, a mit épen oly drágán vettél, mint akárki más. A bő költéshez sem igen volt módod hozzászokni, pedig a híres gazdasszony, akárhogy csűrjük-csavarjuk, sok pénzbe kerül. Például, van-e híres gazdasszony, a kinek nincs sok és jó befőttje? S nem kerül-e ez sokba ha csak a czukrot számítjuk is? Ki látott híres

gazdasszonyt, kinek asztaláról hiányzik a mi jó? S vajon csak a készítéstől függ-e a valódi jó étel s nem egyszersmind valami olyantól is, mi drága pénzbe kerül? Mennyi mindent kell bevásárolni egy híres gazdasszonynak s annál többet, minél hiresebb. S vajjon azt a sok mindent ingyen adják-e? Oh a híres gazdasszonyság sok pénzbe kerül. Te kedvesem nem fogsz híres gazdasszony lenni. Nem lesz nagy háztartásunk, nem fogunk adni estélyeket, ebédeket, s épen nem szokhatod meg a bő költést, ha mindjárt vágnál is rá, mert nem lesz miből. Egyébiránt nem baj, ha asztalunk kevés is lesz a sok jóból; a vendéglőben sem szoktam összeveszni a pinczérről, hogy nem adja előmbre a legjobb ételt. Miért vesznék össze veled? Legfeljebb csak sajnálkozni fogok, hogy nem vagy híres gazdasszony, s a Nemzet gazdasszonyai cizmű egyesület bajosan vesz be bizottsági tagjai közé.

De hova tévedtem? Úgy beszélek róla, mintha vőlegénye volnék, csak az esküvőt várnám, sőt mintha már nőül vettem volna s háztartásunkat rendeznők. Hova jut az ember, ha a szavakkal játszik, nem csak a politikában, hanem a szerelemben is. Megengedtem magamnak, hogy kedvesemnek nevezzem s im már menyasszonyommá, nőmmé változott. Csunyaság! Hiszen azt sem tudom, vajon szeret-e, csak annyit tudok, hogy jó indulatú irántam, örömetst tűr körében és szeret elbeszélgetni velem. Igaz, midőn elbucsúztam tőle, oly részvéttől sugárzó tekintetet vetett rám, oly

megindulva nyújtotta jobbát! Miért ezt mindjárt szerelemre magyarázná? Hiú, dicsekvő, léha vagyok. Ott suttogó függönyök, csevegő madárka ott a kalitkában, s ti nyíló virágok asztalán, ne hogy megsugjátok neki badar beszédemet, megsértve érezhetné magát, rossz órát okoznék neki és soha sem bocsátanám meg magamnak. Legyetek okosabbak, mint én s inkább az ő titkát sugjátok meg nekem. Mondjátok el: nem volt-e beteg, mióta elhagytam, jó kedve volt-e mindig, emlegetett-e néha? Ha csak egy párszor is mondotta volna: beh kár, hogy nincs itt, mi jól elbeszélgetnénk, szegény, ki tudja, hol jár most; ha elsőhajtva nevemet, mélán tekintett volna a távolba: oh akkor megáldanálak benneteket, azt kívánnám neked jó függöny, sokáig, nagyon sokáig élj s érezd kezének lágy nyomát; neked madárka, hogy mindig kezéből nyerj czukrot, s nektek nyíló virágok, hogy fürtei között hervadjatok el. Kívánhatok-e ennél többet, nagyobb áldást? De akár emlegetett, akár nem, csak hogy itt vagyok, csak hogy e szobába vezetett angyal vagy ördög, nem... nem... angyal, hisz hozzá vezetett, hisz csak azért tártá föl előttem néhány boldogtalan nő titkát, hogy inkább örülhessek jó szívének, ártatlan lelkének, s kétszerte jobban szereithessem. Varázs vagy álom, angyal vagy ördög, bár ki légy, csak hogy visszaadtad nekem e szobát, e pamlag előtti karosszéket! Vajha jóságodat még azzal tetéznéd, hogy ide a pamlagra varázsolnád őt magát is, hadd beszélgetnénk el egy órácskát, aztán nem bánom,

vigy vissza Párisba, fektess beteg-ágyamra, itass meg velem újra egy rakás keserű orvosságot. Ez óra örömeből erőt fogok meríteni egy egész évre.

Mi ez? Mintha a másik szobából a Mari hangját hallanám. Természetesen. Hiszen reggel van, eddig hálószobájában felöltözködött s mindjárt ide fog jönni. Valóban, nem sokára belépett egyszerű zöldes ruhájában, pirosan, derülten mosolyogva. Hogy örvendettem, hogy nem látott meg, s hogy szerettem volna mégis, ha a viszontlátás örömeiben elsikoltja magát s karjaim közé omlik. Megint elbízta magamat, azért igazán megérdemeltem, hogy nem ült zongorájához azt a méla dallamot játszani, se azt a kis kék virágot nem szakította le s tűzte fürtei közé, hanem szörnyűködve a különben épen nem poros butorokon, hirtelen törő rongyot fogott s egész prózailag elkezdett törölgetni. Jó, hogy útjába esett a madárkalitka, legalább egy kissé megpihent madárkájával csevegni; jó, hogy virágait sem mellőzhette, s félbehagyva a törlést, gondosan megöntözte őket. De aztán ismét fölvette azt a csúnya törőrongyot, letörölte a zongorát, a pamlag és székek karfáját, a tükrös asztalkát s magát a tükröt. A tükör hálából mosolygott reá s oly szépen sugározta vissza alakját, hogy nem könnyen válhatott meg tőle. Letette a törőrongyot, úgy sem volt már mit törölnie, megállt a tükör előtt s nézte magát benne.

— Ez a ruha igazán jól áll — szólalt meg néha

enyelgéssel — épen az a szín, az a szövet, a mi a régié. Az új selyem ruhámat akartam fölvenni, melyet atyám a minap csináltatott nevem napjára; bizony ideje is volt, mert az a régi eleget szolgált. De mégis ezt vettem föl, abban az új selyemruhámban oly méltóságosan nézek ki, mint egy kompolti kisasszony, soha sem volt oly nehéz selyemruhám, nem tudom mi jutott eszébe atyámnak, hogy ilyenrel lepett meg. Ez sokkal jobban áll nekem, tudom, neki is inkább fogok tetszeni benne. De honnan tudom? . . . soha sem mondta. Csak úgy gondolom, rejtem, mert ismerem őt . . . Alig várom, hogy lássam . . . Az este kellett megérkeznie, legalább azt írta egyik barátjának. Ha délelőtt bizonyosan meglátogat, bár jőne, ebéd felé, atyám talán itt marasztalná, ebéd után is egy pár óráig itt maradna, talán egész estig, elkísérne a színházba, ma úgy is új darab van, s ő már egy egész év óta nem látott magyar előadást . . .

Rólam van-e itt szó vagy másról? Ki az az ő, ki az este megérkezett? Azonban tündődésemet nem fűzhettem odább, mert néhány percnyi szünet után újra megszólalt.

— Így ni, — folytatá, még egy kissé csinosítva magát, mintegy utána pótolva, mit öltöztöasztalánál elfeledett — mindjárt kész vagyok, most már jöhet. Oh, ha még ma délelőtt eljőne! De vajon eljő-e, emlékszik-e reám, jutottam-e néha eszébe? Ha egy kis emléket hozott volna nekem Párisból, valami semmiséget, mi alig ér egy pár fillért, beh híven megőrizném! De mi jogom van mindehhez? . . .

Ez a ruba igazán jól áll, — szólalt meg néba enyelgéssel.

Mily hiszékeny és önhitt vagyok. Azt hiszem róla, hogy udvarlóm, szerelmes belém, csak azért, mert szíves néha meglátogatni, örömet beszélget velem, egy pár könyvet hoz, vagy ajánl olvasni, s mindig köszön, még messziről is, midőn alig veszem észre. S mindezt én már szerelemre magyarázom, mintegy követelem, hogy engem látogasson meg először, emléket hozzon nekem Párisból, egész napját nálam töltsen. Ez rút, nagyon rút. Ugyan micsoda orozával fogadhatnék el tőle emléket? Jó, hogy nem tudhatja meg, a mit gondolok, alkalmasint megvetne, többé nem jönne hozzánk . . . De meg nem foghatom, eddig is miért járt ide, olyan okos ember nem jobban elmúlathatna-e másutt, mint nálam szegény együgyű leánynál? . . . Jól mondom, igazán együgyű vagyok, kivált ma; van egy hónapja, hogy ennyi bohóságot nem gondoltam össze . . .

Vajon én volnék-e az a nagyon okos ember? Igaz, hogy én mindig örömet látogattam s beszélgettem vele, könyveket is vittem neki, messziről is köszöntem mindig, s Párisból csakugyan vissza kell térnem valaha. De vajon nem lehet más is ily ember, magamra vegyem-e mindezt? Oh kedvesem, mondd ki nevemet, aztán némulj el s enged lábadhoz borulnom! De ő nem értette meg néma vágyamat, folyvást hallgatott, elkedvetlenedve fordult el a tükörtől s az ablak felé lépett. Virágaihoz érve egy kissé felvidult. Ki is ne vidulna fel azokra a kis virágokra tekintve, melyen a zöld lombok közt fehér pettyes kék szemeikkel oly

vidáman mosolyognak, mintha lelkek volna? Gyönyörködve nézte őket, velök mosolygott, aztán leszakított egy párt belőlök, a tűkörhöz szaladt és fürtei közé tűzte.

— Nagyon illik nekem, így! E virágot tűzve hajamba, valóban szép vagyok, legalább ő így tart szépnek. Ezt nem csak sejtem, hanem tudom. Ő mondotta, nem is mondott több bókot soha, épen azért nem szabad elfelednem s e kedvencz kék virágával kell fogadnom; délutánig csak nem hervad el, s ha elhervadna, mást szakítok, mert az lehetetlen, hogy el ne jöjön; ha délben nem jön, eljön délután, ha délután sem, eljön este. El kell jönnie, örülni fog, ha meglátja hajamban a kék virágot s megint azt mondja — oh Istenem, arra nem is gondoltam — mást is mondhat, azt mondhatja magában, hogy kaczerkodom vele. Ez nem illenék hozzá, mert nem volna igaz; de igaz, hiszen semmi által nem adta jelét, hogy szeret. Hát én adtam-e, s mégis szeretem őt? Ő legalább azt mondotta, illik hajamba a kék virág s így vagyok legszebb. Miért mondotta? Csak azért, hogy aztán megítéljen, ha követem izlését; ha megítél: nem szeret s akkor — nem, nem — kitépem hajamból a virágot, pedig kár érte, szegény virágok hasztalan hervadnak el. Csak legalább le nem szakítottam volna . . . Én bizony feltűzöm, bármi történéjék. Isten látja lelkemet, nem vagyok kaczer, csak szeretek, csak szeretem őt.

Újra feltűzte a már egyszer levett kék virágot, aztán ismét levette, megint föltette s kétszer-

háromszor elsuttogta: én bizony feltűzőm. Aztán mintha véget akarna vetni minden okoskodásnak, mintha félne a további küzdelemtől, a feltűzött virággal fürtei közt elszaladt a tükörtől, zongorájához ült s játszani kezdte azt az egyszerű méla dallamot, a mely engemet egykor annyira meghatott volt.

Oh most nem éreztem magam boldogtalannak, nem kívántam boldog lenni, boldog voltam, s lábához borulva ölébe hajtám fejem.

— Szeretlek! — rebegtem, hozzá emelve karjaim: könnybe borult szemeink egy átható pillantásában összeolvadt lelkünk, s im egyszerre elsötétült előttem minden, karja lágy ölelése helyett két markos kéz durva rázását éreztem, édes suttogása helyett valami éles, mérges hangot — fölébredtem, most az egyszer és utoljára igazán, többé nem álmomban, hanem valósággal.

Ott feküdtem újra a kandalló előtti karszéken, szemembe a reggeli napfény sütött, előttem a hôtél fehér nyakkendős orvosa állott, ki csak az elébb szabadíthatta ki magát lázasan ölelő karjaim közül. No hiszen volt drága dolgom. Az orvos szörnyem megdorgált, tüstént lefektetett. Azt mondta, hogy ismét visszaestem lázamba; hogy, ha nem engedelmeskedem parancsainak, nem áll jól értem, soha sem gyógyulok meg. Három üveg orvosságot rendelt, de azt hiszem, nem attól a sok fekete, sárga és piros zagyvaléktól gyógyultam meg. Meg vagyok győződve, hogy lázálmam gyógyította meg lázamat egész homœopathice.

Még az nap csendes, nyugodt és derült lettem. Egy pár nap mulva már kimehettem a szobából. Oly jó kedvem volt, oly szépnek tűnt fel előttem minden: mindenütt ott láttam őt, egyszerű zölde ruhájában, kék virággal fürtei közt, mindegyre fülembe csengett az a méla dallam s mintha hallanám az ő édes suttogását is: «Csak szeretek, csak szeretem őt!»

Oh édes Marim!

A VÉN SZINÉSZ

I.

A szinpad! . . . , a szinpad! . . .

Ti nem tudjátok, mi az. Csak én tudom, én, a ki életem, örültem, szenvedtem rajta.

Hogy is tudnátok! Hisz kik vagytok ti?

Te kicsapott diák, a ki sohasem forgattad Sophoklest. Te sfrásó, a ki csak a catastroph után jelensz meg, midőn a lehulló függöny már elfödte a tragédiát. Te asztalos, a ki a szinpad deszkáit gyalulva távolról sem sejtéd, hogy kőnpadot készítesz — s minő kőnpadot! — Nevetnie kell a sfrónak és sirnia, a kinek szíve örömében majd kipattan; s a sirás és nevetés e torzvonásain, mint gladiator-tusán, szemtelen tomboló közönség mulatja magát. Te csaplárleány, ki ugyan fested magad s könnyen cseréled szeretődöt, mint bármely jeles színésznő, de nem hiszed el, ha mondom, hogy ez arczczal a szende, ártatlan Juliát is eljátszhatni. Te korcsmáros, a ki megvigasztalod az embereket, bort teszesz eléjök, jó szót adsz hozzá, s biztatod, hogy ürítsék ki utolsó cseppig, a mi még öröm lehet a világon, s vágják földhöz a kivott pohárral együtt az élet bolond fájdalmát, az eszmélet éber nyomorúságát; de még nem is ál-

modod, hogy van egy más bor is, melynek pohárát ha ajkainkkal érintjük, varázsos mámor száll meg, ragyogó istenálmaikkal.

Korhely diák, mogorva sírásó, szurtos asztalos, kimázolt csaplárleány, elhízott korcsmáros... No ugyan szép társaságba jutottam. És e rongyos csárda? Félrevágott kalapjával majd eldül, mint a részeg ember, s oly nagyokat lélekzik, hogy gyertyánkat is ki-kioltja.

Ha! ha! ha! Én, a ki után annyi úri nő boldult, annyi szép leány epedett. Én, a ki koszorúk párnáján aludtam, szerelmes levelek illatát szívtam, s uralkodtam az embereken, mint egy király, hogy omlottak könnyeik. Hajh! rég volt az már, s talán nem is igaz! Sokszor magam is azt hiszem, hogy csak álmodtam, álmomban megörültem, s most nem tudom, melyek őrvongó, melyek világos perczeim. Nem csoda. A vén Dávidot elfeledte a világ, mikép a vén Dávid megfeledkezett a világról. Pedig nekünk egymásra emlékeznünk kellene. De a színész végzete nem a szőlővesszőé, melynek nedve maradékról maradékra száll, hogy élvezzék és lelkesítsen, hanem a virágé, mely egy rövid tavasz után elhervad s illatát sem éli túl.

Igaz, én még élek; de minő élet ez? Van-e élet a színpadon kívül? Oh, mit nem rejtenek e vászonfüggönyök! Minő tündérvilágot varázsol elő a csengetyű egyszerű hangja! Mily öröm átélni az életet a legnagyobb költők gondolataiban! Engem elűzött róla a sors, szerepeimet másoknak

osztá, nekem csak egyet hagyott -- a szegény Tamásét. Hideg van, fázik szegény Tamás!

Hanem jobb így, elfeledve, eltemetve. Én gyűlölöm a világot. Átok a közönségre, mely nem érti Shakspere-t s csak a szép színésznőkért jár színházba: átok a közönségre, mely dicsőséget adott s elrablá boldogságomat; átok a közönségre, mely gyilkosnak kiált, mert megöltem Desdemonát, mint egy becsületes Othellóhoz illik.

Ti elég vagytok nekem. Szeretitek a vén Dávidot; oltalmazzatok, mikor az utcagyermek sárral dobálják; kenyeret adtok, ha éhezik, s viharos időben ajtót nyittok, tűzhöz ültetitek, hogy megmelegedjék, igyék és beszéljen a tarka-barka életről.

Temetésemről nem fog majd eljöni a nép, mely tapsolt és magasztalt; síromon nem emelkedik márványoszlop; fejemhez, hogy minden tavasszal megújuló, koszorú övezze, nem ültetnek virágot a nők, kik velem ábrándoztak. Jobb is. A zaj bosszantana, a márványoszlop nyomná a szívemet; a virágok tavaszcól, szerelemről, dicsőségről susognának, én pedig aludni akarok, mélyen, álom nélkül, örökre.

Itt vagytok ti. Te asztalos, koporsót készítesz; te leány, szemfedőt varrsz; ti ketten kivesztek, eltakartok és emlékezni fogtok mindnyájan reám. Ha az utcagyermeknek nem lesz többé kivel mulatni; ha, midőn kinn szél zúg, nem kopogtat senki; ha a hosszas téli estéken nem hallgathatók többé szomorú dalaimat, furcsa regéimet, —

fel fogtok sóhajtani: a vén Dávid aluszik, — Isten nyugtassa meg!

Ide azt a kancsót. Töltsétek meg, hadd igyam, hadd sirjak, hadd beszéljek.

Éljen a barátság!

De ama másik testvért, a szerelmet, ne emleghessétek. Indulatba jövök, s haragban, kínban reszketek. Shakspere örjöngésben írta *Romeo és Juliát*: Petrarca nyomorúlt ábrándozó, s én — egy boldond, vén komédiás.

Nevettek? Jobb is. Inkább szeretem, mint ha könnyeznétek. A víg ember őszintébb, mint a szomorú, s legigazabb, midőn ittas. De én nem leszek se víg, se ittas, — maradok szomorúnak; mert az én vígságom szomorúbb a búbánatnál, vadabb a haragnál, ijesztőbb a kétségbeesésnél. Aztán ma ünnep is van, a vén Dávid nagypéntek napja. Ezelőtt mintegy huszonöt évvel, e napon tapodtam utolszor a szinpadot. Ezóta bujdoklom, — ekkor keresztelt meg a vihar vén komédiásnak, boldond Dávidnak.

Tudni akarjátok életemet? Ám legyen. Emlékeztek-e, hogy mennyit firkálgattam azon az asztalon, mikor beteges voltam? Életemből jegyeztem egyet-mást. Olvasok nektek belőle valamit.

Ünnepem van; hadd tartsak egy ríkató prédikációt! De el ne mondjátok másnak. Egy kóbor költő meghallhatja, rímekbe szedi, s még sírni fog rajt' a közönség, mint sír, midőn a szinpadon koldust lát — s otthon elúzi ajtaja elől. Hah, e krodil-könnyek! Hogy félek tőlök.

Az én életem rövid, szomorú és elmés, mint egy sírkő epigrammja. — Minő badarságot beszélek? — Az én életem egy összeférczelt tragédia, melynek konfár szerzője meglopta Shakspere-t; mert én szerettem, mint Romeo; szenvedtem, mint Othello; bolyongok mint Lear; s nyomomban mindenütt az emlékezet, e hű, e gúnyos, e kegyetlen bohóc!

II.

A vén Dávid élénk, vidám gyermek volt, s anyjának egyetlen öröme, — anyjának, mondom, mert atyám még két éves koromban meghalt.

A ki elment házunk előtt, ama szűk és sáros utczában, melyet csúfságból *Boszorkány-sornak* neveztek, s látta anyámat egy nyomorult ház majdnem földig süppedt ablakában jó reggeltől késő estig varrni és látott engemet rongyos ruhában elkényszeredve csatangolni fel s alá: szánakozhatott vagy nevetethetett kedve szerint, mert a nyomorban komikum is van, épen mint a gazdagságban tragikum.

Pedig mi nem voltunk boldogtalanok. Az Isten, az árvák és özvegyek atyja, megvigasztal, ad munkát és hozzá türelmet; ad jó kedvet s mellé reményt. Volt mindig kenyerünk s nem koldultunk soha, sőt sátoros ünnepeken, néha még vasárnap is, anyám töltött káposztát főzhetett s egy-egy új ruhát aggathatott reám, melyet ugyan még aznap letéptek rólam pajtasaim; de szegénynek megvolt az az öröme, hogy fiát legalább reggel az úrfiakhoz hasonlíthatta, a kiknek ruháján soha sincs folt, de a kiket én sohasem irigylettem, mert betegesek, halványok s oly gyöngék, hogy közülök félkezemmel akár tizet is földhöz vágtam.

Ördögös gyermek voltam én. Nélkülem semmi reffa, semmi csiny nem eshetett meg. Ha! ha! ha! a midőn reájok emlékszem, úgy kaczagok, hogy szinte könnyezem belé. Ki az ördög gondolta volna, hogy később a sors oly szomorú arccal tesz csúffá, mint a minőket azokon a borzasztó historiákat ábrázoló vásznakon láthatni, melyeket vásárcor pénzért mutogatnak és magyaráznak. Hanem Gombos András uram — ha! ha! ha! a vén iskolamester, ugyan megjárta. Mintha most is látnám. Nagy hasa volt s kurta lába, vörös orrot s hosszú sárga kabátot viselt. Délután majd mindig ittasan jött be, s könyv nélkül, pedig se délelőt, se délután nem tudott tanítani. Ha szép idő volt s játszani akartunk, valami szolgálat ürügye alatt belopóztam szobájába, asztaláról elloptam egész tudományát, minek aztán az lett a vége, hogy az nap nem taníthatott. Mi diadallal rohantunk a rétre s a nap hőse én voltam. Különbben Gombos András uramtól az olvasáson kívül még sok szépet tanultam. Például, a földrajzból: csak két nevezetes ország van: Magyarország és mennyország; a vallásból: tisztelni kell az Istent s mest' uramnak pontosan megfizetni, a mivel tartozunk; a historiából: Adám és Éva magyar emberek voltak, valamint Nabugodonozor is, mely annyit tesz: ne bolondozzon az úr.

Tizenkét éves koromban az úgynevezett collegiumba küldött anyám, s tudtomra adta, hogy pappá kell lennem. Ez neki mint kálvinista pap leányának, kedvencz eszméje volt. Esténként min-

dig erről beszélt. Elmondta, hogy akkor majd ide hagyjuk ezt a sáros és szűk utczát, falura megyünk, s ott házunk egy kis dombocskán fog emelkedni sugár jegenyékkal környezve, nem messze templomtól.

Az istállóban lovak, tehenek lesznek, az udvaron asztagok és majorság, a pinozéban bor.

Minden vasárnap töltött káposztát eszünk, s túrós lepényt. Fényes fekete posztóból csináltatja ruhámat és selyem kalapot vesz. A falu népe nagy tisztelettel fog viseltetni irántunk; az öregek levett kalappal üdvözölnek bennünket, az ifjak kezét csókolnak neki, valamint nekem is, s a jobb gazdák, ünnepeken ajándékkal becsülik meg házunkat. Én áhitattal hallgatlam, aztán kérve kértem, hogy akkor a töltött káposztába tegyen több húst, a lepénybe több túrót.

— Minden meglesz, kedves gyermekem — mondá anyám, megölelvén — még fánkot, kürtös kalácsot is sütök, csak tanulj jól; most pedig imádkozzál s aludjál el, hogy jókor fölkelhess. Gyertyánk ugyan elfogyott, de csizmadia szomszédunk már négy órákor fölkel; ő jó keresztyén s megszenved műhelyében.

Az 1sten meghallgatta anyám kívánságát. Pappá lettem, csak hogy Shakspere lön bibliám, boldogság helyett dicsőséget adott. s áldásul egy féktelen szenvedély átkát.

S mindezt egy hegedű okozta, egy vén muzsikus hegedűje, ki velünk egy házban lakott. Nem hijába sirt az a hegedű oly szomorúan, nem

hijába sirtam én is vele együtt, mikor a vén muzsikus jó kedvében a legbúsabb nótákat húzta. Ketten sirattuk a jövőndőt. Eddig rég néma, összehörte az idő, mint a vén Dávidot, a ki nem soká utána megy. Hajh, felettök senki sem fog sírni a multért!

A vén muzsikus vőg, tréfás ember volt, s engem nagyon szeretett. Midőn lakodalomból vagy bálból jött haza, mindig hozott számomra valami csemegét. Ilyenkor ingerkedni szeretett. Szokása volt kitaláltatni velem: melyik zsebében van a nekem szánt valami. Én mindjárt tudtam, hogy a balban: mert a jobból rendszeren egy-egy lúd- vagy csirkeozomb kandikált ki, melyet a maga számára tett el a jó öreg,

Egy reggel vigan toppant be anyám szobájába. Én mindjárt sejtettem, hogy most valami készül.

— No, Kató asszony, ma fiának egy kis mulatságot szerzek. Komédiások érkeztek városunkba s az orchesteren én is muzsikálni fogok. Ha Dávid elhozza hegedűmet, végig nézheti az egész előadást. Te kópé, tudom, el fogod tátni a szádat, csak el ne aludjál, mert bajuszt festek az orrod alá. He! he! he!

Anyám elbocsátott s én este felé egész büszkeséggel czepeltem a vén muzsikus hegedűjét. Előbb ki akartak vetni, de a vén muzsikus megvédett, — hatalmas ember volt ő ott, — a szinpadtól alig két lépésnyire, egy nagy gordontok mellé helyezte el. Schiller *Haramjait* adták. Mintha csak tegnap történt volna, oly jól emlékszem rá. Moor

Károly vöröses öltözetben jelent meg. Ferencz feketében, az öreg lepedőbe burkolódzott. Még most is fülembe csengenek a tüzesebb magán- és párbeszédek, s a fordítás kifacsart nyakú magyarsága, a melyet szintén megbámultam. Valamelyik színházi szolga rám nyomta a gordontokot, de én nem éreztem fájdalmat, magamon kívül voltam. Önkénytelen, a nélkül, hogy értettem volna a drámát, Károlylyal szenvedtem, Ferenczozel ármánykodtam s atyjokkal átkozódtam. Ösztönszerű, rejtélyes sejtelem nyílt lelkemben, s kedvem lett volna a színpadra ugrani, beszélni, mint ezek a bemázolt emberek, de nagyobb tűzzel, merészebb mozdulattal, hogy a közönség sírjon, nevéssen, tapsoljon, mint egy eszeveszett.

Otthon elbeszéltem anyámnak a darab meséjét. A vén muzsikus nevetett s megcsipkedte orcáját, anyám pedig örült, hogy oly eszes gyermek vagyok. A collegiumban sem tudtam egyebet beszélni; majd félre hívtam jobb barátaimat s eljatszottam nekik az egész darabot: Károlyt, Ferenczet, Amáliát, a haramjákat egy személyben. Ezóta komédiás Dávid lett a nevem, melyhez tanítóim később a korhely nevet ragasztották, mert többé nem a latin nyelvtant tanultam, hanem a szerepeket és stylgyakorlat helyett színműveket másoltam. Ácsorogtam az utczákon, futkostam a színészek és színésznők után, a kik előttem félistenek voltak; szívszakadva vártam az estét, s csak akkor vettem észre, hogy tanítómra kellene figyelnem, midőn nyakon ütött.

Anyám eltiltott a színháztól, én elszöktem; anyám fenyegetett, én dacoltam vele; anyám megvert, kemény bottal ütött, s velem együtt sírt, de nekem nem a bot fájt, hanem könnyei s hogy inkább szeretem a szinpadot, mint őt. Olyan voltam, mint a szerelmes ifjoncz, a ki először csókol leányt; elveszti nyugalmát, mind sovárabb, emésztőbb vágyak kelnek szívében, míg csak az undor nem nyújtja mérges gyógyszerét. Rám nézve az idő sokáig késett e gyógyszerrel, s még most sem érzem erejét. Nem élveztem eleget. Adjátok vissza a szinpadot. Ide, Romeo köpenyét, Othello törét, Coriolan kardját! Még egyszer ifjú, boldog akarok lenni! Hadd ragyogjak, hadd uralkodjam, hadd haljak meg a közönség tapsai és szitkai közt.

Anyámat mindinkább emésztette a bánat. Sokszor félbe kellett hagynia a varrást, mert a könyvek elhomályosíták szemüvegét. Keze között megázott a gyolcs, s e sóhajtással szárított: szemfedőmet fehérítsem. Én sötétben, elmerülve állottam mellette s nem mertem vigasztalni. Többé nem valék vidám gyermek. Arczomon egy különös sötét vonás, Kain-bélyeg kezdett feltűnni. Nézzetek arczomra, most ez a vonás uralkodik rajta, megölte többi testvéreit, az Ábeleket, dacolt Istennel, gyermekeket nemzet: a fájdalmat és bűnt.

Anyám, édes anyám!

Oh, midőn e szomorú, jámbor arcz felém fordúlt, hasadozni éreztem szívemet! Oh, midőn megereedtek könnyei, s elcsuklott szava, megátkoztam a szinpadot! Oh, midőn a bánat ágyba szögezte s

imáimmal és könnyeimmel nem tudtam visszatar-
tani már-már elszálló lelkét: megesküdtem, hogy
soha sem lépek többé színházba, s ájultan rogy-
tam ágya elébe.

Évek töltek el.

Anyám vidáman varrt az alacsony ablakban, bár
napról-napra vénült és betegeskedett, én szomo-
rúan tapodtam a collegium küszöbét, bár erős, s
a mint mondani szokták, csinos fiatal emberré fej-
lődtem. Beköszöntött hozzám is a remények és
vágyak, a barátság és szerelem kora. Én messze
kerültem a leányokat. Kopott egyszerű ruhámban
minő társaságban is jelenhettem volna meg? Gyer-
mekkori barátaim, a város ünnepest ifjai, a kik
halálra tánczolták magokat, órákig öltözködtek,
víg poharazás között zeneszó mellett virradtak
meg, nem érthettek engem. A bort pénzért mérik,
csak a forrás nyújtja ingyen italát; a zene ezüst
viszhangot követel, csak a madár nem fizetteti
meg énekét; a társadalom nem nap, a mely a
legkopárabb bércekre is elküldi melegét, fényét,
mosolyát, s én szegény, nagyon szegény voltam s
e mellett élhetetlen, ábrándozó. De azért voltak
örömeim. Nyitva állott előttem Shakspere és a
természet; itt föltaláltam mindent: reményt, ba-
rátságot, szerelmet, boldogságot. Halhatatlan mű-
vei mellett aludtam el, szerepeket tanulva, s a
hajnallal ébredtem. Ismert a völgy, tudott rólam
az erdő, túlkijáztottam a vízesés harsogását, beszél-
tem a virágokkal, dalaimmal felköltöttem az alvó
viszhangot, kergettem pillangókat, pihentem hegyi

folyamok partján, elaludtam a fáradt madarakkal. Gyakran az alkony óráiban, midőn az elboruló homály, s a már rég lehanyatlott nap még földerengő visszfénye sötétkék lepelbe burkolja a völgyeket, az égen alig mutatkozik néhány félénk csillag, a lombokon elhal a lég bolygó hangja, s a természet csendes merengésbe látszik merülni: kifejezhetetlen érzések, különös látványok leptek meg. Megjelentek előttem a vérző Julius Cæsar, a halvány Cassius, a sötét Macbeth, az ősz haját tépő Lear, az epedő Romeo, a dühös Othello, a kétkedő Hamlet. Árnyaik rajzolódtak a levegőbe, hangjok suttogott a meg-megingó lombokon. Majd elmosódtak a feljövő holdfényen, de hangjok még mindig suttogott, de én még mind sírtam, s a kiderült csillagok hidegen mosolyogtak reám. Ha ilyenkor kimerült testtel, de költészettől ittas lélekkel elaludtam, fényes, ragyogó színpadon találtam magamat. Felöltöttem az árnyak alakját; én voltam Romeo, Othello, Hamlet; küzdöttem, át-szenvedtem életöket, míg végre egy tapsviharból alakult fölleg, a függönynyé vált koszorú mindent elfödött szemem elől. Midőn ébredtem, harsogott a patak, zúgott a völgy, mint egy ingerült közön-ség; fejemnél virágok koszorúi nyíltak; a nap, mint lángoló dicsőség, vakítóan sütött szemembe; de a vén sziklák szeszélyes arcaikkal gúnyolni látszottak, s mögülök a visszhang baljósán kiáltá: miért késel?! — Bódult voltam, azt sem tudtam, hogy e szókat én kiáltottam el.

Színész leszek! El, el! a színpadra!

Ez elhatározás mind mélyebb-mélyebb gyökeret vert bennem. Kezdettem tisztába jöni magammal, s nyugodtabb lettem. Éreztem, hogy a művészet egész lelket kíván, minden szenvedélyével, egész életet, minden boldogságával; sejtém, hogy közelg a pillanat, a mely tetre hív, s a melyet egy örökkévalóság sem ad vissza; tudtam, hogy egy szerető szívet török össze, — de már rögeszmém mé kezdett válni, hogy nekem nincs anyám, én a múzsák gyermeke vagyok.

Összeszedve minden erőm, megkeményítettem magamat, s beléptem anyámhoz.

— Már három napja, hogy nem láttalak fiam!

— Krisztus hetekig készült, mielőtt pályájára lépett volna.

— Isten nevét hiába föl nè vedd, fiam. Te nem vagy istenfélő. Oh, gyermek! mennyi bút hoztál fejemre!

Megcsókoltam kezét.

— No még sem vagy oly rossz. Hát mit csináltál azóta? Tanultál, úgy-é? Hiszen te már nem soká végezni fogod tanulásodat. Falura megyünk. Minő derék pap lesz belőled. Majd keresek számodra egy jó, kedves feleséget. Hanem faluról veszünk. Lásd, engem is onnan hozott apád.

Én nem tudtam szólani.

— Miért vagy oly szomorú? talán kevés a kereseted? Az elég rossz, fiam. Én nem sokat dolgozhatom már, mert gyengülök minden nap. Hanem mégis csak megélünk valahogy. Ki enni ad

az ég madarainak, felöltözteti a mezők liliomát, gondot visel reánk is.

— Anyám, én holnap indulok.

— Hová, gyermekem? Talán valami állomásod akadt? Nevelőség vagy káplánság? Oh be jó, oh be szép! majd szerzesz egy kis pénzecskét, beleverjük valamibe, az enyémet is hozzá teszem, s neki kezdünk az életnek.

— Színész leszek anyám! — kiáltám, eltökélt lelkem egész erejéből.

— Komédiás! komédiás! — sikoltott felugorva anyám — kívájom szemedet, kitépem nyelved, elpusztítlak! Ezért ápoltalak, ezért növeltelek, mint egy úrfi, hogy csavargó, naplopó, kötél táncozó, Istentől elrugaszkodott szemfényvesztő légy? Apád anyai részről nemes ember volt, én pap leánya. Komédiás, komédiás! Én Istenem, ne vigy kísértetbe. Kitagadlak mindenemből.

— Egy pár év alatt híres ember leszek, dicsőséget, vagyont teszek lábaihoz, édes anyám!

— Elment az eszed? Szép dicsőség: bemázolni az embernek magát s ugrándozi, hogy röhögjenek a vásott diákok. Szép gazdagság: koplalni, rongyosan járni, mint egy ágról szakadt. Komédiás, komédiás! oh, hogy nem fojtottalak meg, midőn még kicsiny voltál!

— Anyám, édes anyám! — kiáltám elkeseredve s egy perczig mély gyűlöletet éreztem iránta.

Ekkor anyám — talán fájdalomtól meghatva — reám borúlt, megölelt, megcsókolt, könnyeivel áztatott.

— Oh, fiam, kedves fiam! Úgy-e, neked is fáj, nagyon fáj? Te jó fiú vagy, te el nem hagyhatod anyádat. Úgy-e, szeretsz engem?

— Igen, édes anyám — mondtam, heves öleléseit megegyezésnek véve — minden második hónapban meglátogatom, aztán elviszem magammal, s többé nem válunk el. Hanem egy kérésem van — folytatám fölbátorodva — adjon nekem abból az ötszáz forintból, a melyet nem rég bátyjától örökölt, kétszázat. Így sikeresebben kezdhetnék pályámhoz. Egy év alatt, ha mindjárt koldulom is, visszafizetem. Úgy-e, nem tagadja meg, édes anyám?

Anyám a végszavakig nem tudta mit beszélek, csak szám mozgását nézte, csak hangomban gyönyörködött; hanem akkor fölrezzent és szekrényéhez rohant.

— Tolvaj! — kiáltott, szekrényében kutatva; — de még sem, mind megvan. Egy fillért sem adok, takarodjál szemem elől.

— Adjon százat.

— Elmész!

— Adjon ötvenet.

— Ha éhen vesznél sem adok.

— Adjon hát tizet, ötöt, vagy csak egyet erre a hosszú útra, egyetlen fiának.

— Nekem nincs gyermekem.

— Legalább áldását!

— Átkomat! — kiáltá, fölemelve kezét s mint egy kőszobor, meredten állva meg. Kitántorogtam, mentem egyenesen a collegiumba.

Nem kellett sokáig készülődniöm. Egy-két könyv, kevés irat, néhány, zsibvásárról került ruha: ennyiből állott mindenem. Midőn rendben valék, még egyszer hátratekintettem: nem hagyok-e ott valamit. Hát botom még ott állott a szögletben. Kezembe véve, felsóhajtottam: jó lesz koldusbotnak. Társaim nevettek, elménczkedtek, hogy tán valamely szerepből tartok próbát.

Megindulás nélkül hagytam oda a szobát, léptem át a kapu küszöbét, sőt úgy éreztem magam, mint a rab, midőn fölnyitják börtönajtáját. Hanem mikor az utcozaszögletnél be kellett fordulnom, nem állhattam meg, hogy a collegium felé még egyszer visszafordulva, föl ne kiáltsak: tehát nem fogom többé hallgatni e nagy férfiakat, kik oly fontosan tanítják, mit magok sem igen tudnak; tehát már senki sem lesz, a ki örködjék erkölcsöm felett. Oh, tudós és erényes férfiak! Oh, ostoba és istentelen Dávid.

A város végén is megállottam, de más érzelmek között. Sokáig őgyelegtem ott, mintha nem tudnék megválni szülőföldemtől. Oh szülőföldem, édes szülőföldem! Mennyi emlék, mennyi érzés támadt föl lelkemben! Hiszen e fát, a mely alatt épen állok, egykor madárfészekért másztam meg; e völgyben pillangókat kergettem; e kis patakra gátot, malmot építgeték. Hát a városban amott az a bádogos torony, melyet az elhunyo nap meg-aranyoz, — ott kanyarodnak be abba az utczába, hol anyám lakik. Elgondolkoztam: mit csinálhat ő most? Sir szegény, s nincs ki letörölje könnyeit;

várja fiát, sokan mennek el ablaka alatt, de Dávid nincs köztök; Dávid rossz fiú. Talán éppen most sóhajtja: soha sem fogom látni fiamat. Sir egész éjjel, s csak hajnal felé alszik el ruhájában. E gondolat folyvást kísért, lassította lépteimet, megállított. Már jó messze haladtam, rég a hegyek mögé tűntek a város tornyai, de még mind előttem lebegett anyám halvány, könnyes arcza.

Vissza, vissza, ha este van is! Még egyszer látnom kell őt. Átok helyett áldása kíséren.

Visszatértem. Ismert a házőrző eb, átugrottam a kerítésen, tudtam a járást, s hogy mint kell fölemelni a kilincstelen ajtót. Lábujjhegyen léptem be anyám szobájába, ágya elé feküdtem, s nem soká elaludtam. Hajnalban, midőn fölébredtem, még minden csendes volt, pedig anyám e tájban szokott fölkelni. Ágyára tekintek; mozdulatlan fekszik; ráborulok: hideg, élettelen; édes szavakkal ébresztem, könnyeimmel öntözöm: néma, halott.

Lássátok, azért tapsolt meg engem a közönség zajosabban, mint máskor, ha a színpadon halottra borultam. Anyám s a fájdalom tanították be első szerepemet. De az átok alól senki sem oldozott föl.

Mi az ördög! Hát az a sírás elaludt? Hejh, kelj föl, áss sírt! Anyámat temetem.

III.

Néhány napig sirtam és vezeklettem; lesújtott a bánat, furdalt a lelkiismeret. De a fiatal szív sokat megbír, s hamar megenyhül. Végre megnyugodtam sorsomban és nyakamba vettem a világot. Most nem állottam meg a város végén; a temető felé sem tekintettem, a hol anyám nyugszik: a bádogos torony felé sem, melynek árnyában bölcsőm ringott. Csak mentem, gyorsan mentem, mintha féltem volna, hogy valami láthatatlan kezek visszahúznak.

Szemem ragyogott, de nem a könnytől; mellem dagadt, de nem a sóhajtól. Szökeltem, daloltam, mint a fölöttem lebegő pacsirta. Minden bánat, minden bús emlék a városban maradt; előttem csak öröm, remény nylott, mint úti társam a vidor patak mentében, a virág.

Szabad vagyok! — E gondolat szárnyakat adott lelkemnek és szállott velem a jövőendő végtelenjén, — elfáradt a taps zajában, s megnyugodt a dicsőség koszorúján. Akkor láttátok volna a vén Dávidot! ha életunt találkozik velem, még egyszer megkivánja az életet, — a kétségbeesett eldobja öngyilkos fegyverét, — a szerencsétlen mosolyog és remél. Félisten voltam, ifjú, szép, ragyogó, hátor.

Másnap elértem azt a kis várost, hová szándékoztam. Itt egy vándor színésztársaság működött, s én köztök akartam megkísérteni szerencsémét; igen, mert az állandó társaságok ezek jeleseiből szoktak ujonczozni. Különben az állandó társaságok csak annyiban voltak állandók, a mennyiben egy évben csak kétszer szedték föl a sátorfát, s talán többször jóllaktak mint mi.

Közel a piacchoz egy vendéglőt pillantottam meg, mely egyszersmind kávéház is volt. A midőn közelébe értem, egy férfiú lépett ki ajtaján. E férfiú különös férfiú volt. Hasonlított azokhoz a pánczélos vitézekhez, a kiket némely czifrább korcsmák falaira szokás festeni. Aztán volt valami benne tanáraimból, sőt szemöldét ép úgy szedte ránczba, mint Gombos András uram. De bezzeg máskép mozdult: úgy hányta, vetette tagjait, mintha nem is hozzá tartoznának, — nyakát pedig alkalmasint valami gipsz macskától kérte kölcsön. Egyébiránt vörösgallérú fehér köpeny volt nyakába vetve, mely egészen elfödven, csak sárga csizmáit láttatá, e figyelemre méltó sárga csizmákat, melyek ha nem Mátyás király, akkor alkalmasint Rákóczi Ferencz idejében lehettek divatban.

Előbb rábámultam, aztán megszólítottam.

— Nem szíveskednék-e megmondani, merre van a városi tánczterem?

— Talán az úrnak a Thalia szent temploma felé tetszik irányozni lépteit?

— Oda.

— Nekem is. Mily különös — s ha szabad

magamat így kifejezni — csodálatos összetalálkozás!

Én elbámultam e nagy páthoszsza! mondott szavakon, s csodámban hirtelen azt találtam mondani:

— Abban bizony nincs semmi csodálatos.

— Már nekem, hallja az úr, mindegy, akár találja csodálatosnak, akár nem. És annak találom, s azzal vége.

Mindezt oly emelt hangon és méltóságos arczjátékkal ejté ki, hogy megijedtem, s hibámat mintegy jóvátevőleg mondám:

— Kihez legyen szerencsém?

— Még azt kérdi az úr? Alkalmasint — de nem! bizonyosan csak most került ki az iskolából, s nem járt még az élet, az emberi társaság, a nagy világ kigyó!zó labirinthjain s nem emelkedett azon magasztos principiumokra, melyek ariadnei fonalként vezethessék. Szerencsétlen fiatal ember! Az úr nem tanult physionomikát, s annál kevésbbé psychológiát. Hogy kihez legyen szerencséje? Meghiszem. Nem látja-e arczomon azt a kiválóan különös kifejezést, szememben azt a megdöbbentő fénysugárt, a melyről a nagy római lantos, az én kedves Flaccusom, így zengedez: quem semel Melpomene nascentem . . .

Föltekinték, de két sebhelyen s néhány kék folton kívül alig láttam egyebet.

— Nem veszi-e észre e termeten, e magatartáson, e mozdulatokon, egy bizonyos nemét a méltóságosnak, nagyszerűnek, bájolónak? Nem jut-e

önkéntelen eszébe: e férfiu Caesarok, Romeók, Hamletek, Don Carlosok, Mortimerek, Ferdinándok, Abellinók, Rollák ábrázolására alkottatott?

Újra föltekinték, de a taglejtés közben kinyílt köpeny nyílásánál csak egy potrohos hasat, s holmi bizonytalan színű ruhadarabokat láttam.

— Nem hallja-e, hogy nem oly culinaris stilusban beszélek, mint a közönséges emberek, kikhez alkalmasint az úr is tartozik? Fölfogja-e azon különös akcentust, hanghordozást, mely könnyekre fakaszt, mint a panaszosan suttogó szellő, — mosolyt csal ki, mint a tavasszal zendülő madár; ijeszt, rémít, mint a vihar dörgedelmes hangja, hanem azért, mert mindig megihatja, elragadja az embert, mert úgy van teremtvé, mert úgy akarom.

S csakugyan igaza volt; mert ily hangokat még soha sem hallottam.

— Én Thalia helybeli templomának főpapja vagyok, vámospiricsi Bodáki Pál úr. Első actor, egyszersmind director, kinek több nemes megvétől, sőt magától a főnséges nádortól is oklevelei vannak; ki társalgott főispánokkal, nem egyszer ebédelt alispánokkal s egyszersmind hált úri palotákban; kihez nemzeti kulturánk előmozdítója, tekintetes Döbrentei Gábor úr külföldi színjátékait egy sajátkezűleg írt levél kíséretében küldé meg; kihez egy másik, amaz ossiani lantos, így írt: halad a kor s te még állasz tölgyfaként a szinpadon; ki egyébiránt maga is auctor, s egy szomorujátékot írt ily czím alatt: *Hunyadi László lefejeztetése, vagy vérpad és trón*, mely több helytt osztatlan

tetszéssel adatott s Kassán nem soká meg is fog jelenni tekintetes Burián Pál költségén, Werfer Károly úr nyomdájában.

Itt elhallgatott; én pedig nem tudtam szólani. Hisz ez a director, a kit én keresek. Reszkettem előtte, mint hajdan Gombos uram előtt, s kezdettem hinni, hogy különcz, de genialis, szurtos, de nagy férfiú, s én ostoba diák, ki nem emelkedett magasztos principiumokra, nem tanult physonomikát, s annál kevésbbé psychológiát.

— Ezer bocsánat! Nem volt szándékom sérteni. Oh, de hogy is lett volna, tisztelt director úr! Lássa, én színész akarok lenni s épen társaságában. Ezer bocsánat!

-- Mit, színész? — kiáltá még méltóságosabb állásba helyezve magát. — Hát olvasta-e Aristotelest, Quintiliant, Blair Hugót, Lessinget? Tudja-e, ki volt a nagy Roscius, az isteni Garrick, a halhatatlan Talma? Hallott-e valamit Shakespeareról, Schillerről, Kotzebueról, Iflandról, Kisfaludyról, s másokról, kiket most nincs időm elősorolni. Tudja, mi a mimika, gestus, declamatio?

Mondani akartam valamit, de nem engedett szóhoz jutnom.

— Nem olyan könnyű dolog az, mint sokan s respective az úr hiszi. Oh, sok kell oda, sok, sőt azt mondom, még a soknál is több, s a mit én mondok, az igaz. Igen, úgy van, valóban igaz. Elég patriota-e, hogy elszánja magát a honi kultúra e sivatag mezején heroicus elszántsággal vívni? De ha elég is, érez-e magában talentumot,

geniét, vénát? Tudja-e, mi a talentum, genie, véna? Hallott-e valamit a psychológiáról, igen még egyszer mondom, a psychológiáról? Lássá, én egész életemben ezt tanultam. A világ, a profanum vulgus, korhelynek nevez, hah, a nyomorú Zoilusok! pedig én csak művész vagyok. Korcsmába járok, kártyázom, dorbézolok, verekedem is néha, mert tanulnom kell az életet. Így tett Kean is, ama britt színész, s így tesz vámospircsi Bodáki Pál úr is; mert tudja meg az úr, hogy én nemes ember is vagyok, minő Kean nem volt. Jusson csak eszébe találkozásunk első pillanata. Én mindjárt megmondtam, hogy különös, csodálatos összetalálkozás. Az úr tagadni merte, pedig nem úgy van-e? Az úr színész akar lenni, s én director vagyok. És minő director? Épen éji studiumomat végzem, s azon szomorú elmélyedés lép meg: vajon ki fogja helyemet pótolni, ha az öregség fölteszi fejemre a halál hálósipkáját? Kihúzzam-e a következményt? ért-e engem az úr, veszi-e észre, fölfogott-e?

— Föl, tisztelt director úr!

— Igen helyes. Az úrból, lelkes vezetés mellett, még lehet valami. Majd meglássuk. Most követhet.

Menetközben egy szót sem szólott, s én nem mertem megzavarni. Nem soká elértük a városi táncztermet, s megtelepedtünk Terpsichore és Thalia közös templomában, a mint Bodáki úr kifejezte magát.

A toronyban kilenczet ütött az óra, s Bodáki úr lármázni kezdett.

— Kilencz óra már elmult, itt a próba ideje, s a korhely gazemberek még sem jönnek. No, jól van, s mikor én azt mondom: jól van, az azt teszi: rosszul van, azaz rájok nézve, — lehúgom fizetésöket.

Ezzel leült egy aranyos papírral beragasztott karosszékre, a mely különben trón helyett szolgált. Engem nem ültetett le. Ott állottam előtte, mint egy eklezsiakövető, s feleltem kérdéseire, a melyek kifogyhatatlanok voltak, s bámultam a díszítményeket, a melyek a dísz tulajdonságával épen nem dicsekedhettek.

Kitudakolta körülményeimet, aztán így szólt:

— Tehát az úr e pillanattól fogva társaságom tagja. Először próbahónapot tölt, azután szerződünk. A próbahónap alatt nem kap fizetést, csak ajándékot, azaz sonkát, sajtot, kenyeret, szóval élelmiszert, a szerint, a mint maecenásaink küldeni kegyeskednek. Ha jól játszik, egyszer-más-szor egy-egy huszast sem fogok sajnálni. Még pedig a legfényesebbiket kapja, mi a kasszába bejön. Hanem kötelességét pontosan teljesítse. Érti-e, mit tesz az, fiatal ember? Játsszani fog minden szerepet, ír szinczédulát, s midőn nem játszik, szed biletet, az úribb házakhoz az előadás napján requisitumokért megy. Társaságomnál ez mindig a legfiatalabb színész kötelessége. Holnap a *Haramjákat* adjuk, te Károlyt fogod játszani, — igen te, mert én ifjabb színészeimet tegezni szoktam. Első szerelmesemet adóssága és gorombasága miatt épen

tegnap csukták be, — én inkább az éltesebb hő-
söket játszom már, aztán most kedvem sincs; azért
Károlyt fogod játszani. Tudod-e a szerepet?

— Tudom.

— Ezt már szeretem. A genialis embernek min-
dent kell tudni.

Alig mondá ki e szavakat, midőn három férfiú
lépett be. A három különböző alak, de annyiban
mindegyik egyező, hogy hajuk ki volt fodorítva, s
különbben megviselt ruházatjokon megakadt egy-
egy kevésbé megviselt is, azaz, a kinek jó volt a
csizmája, annak a kabátja gyöngéledett.

Bodáki úr szidalommal üdvözlé őket, még pe-
dig szavalva.

A három férfiú hidegen állott meg előtte s
mindegyik, bár különbözően, elhúzta száját és
szemével boszantóan hunyorított.

— Hát bolond az úr? — suttogta az egyik.

— Hát részeg az úr? — mormogta a máik.

— Hát megveszett az úr? — ordította a har-
madik.

Bodáki úr dühbe jött, még jobban szitkozódott,
még emeltebb hangon szavalt. A három férfiú
épen nem maradt adós se szitok-, se szavalatban.
Ebből roppant zaj, perpatvar támadt, mert az
igazgató, alkalmasint miattam, inkább fenn akarta
tartani tekintélyét, mint talán máskor. Valószínűen
ütlegre kerül a dolog, ha egy tollas kalapú asz-
szonyság be nem lép.

— Minő czigányvásár ez? — szólt méltóság-
gal. — Bodáki, te nem kiméled magadat; Bodáki,

téged megemészt a méreg; az urak pedig legalább engem kimélhetnének.

— De kincsem — felelt a director valamenynyire szelidülve — az iszonyú, rettenetes, borzasztó, a mit ezek az emberek művelnek. A próbának órájára nem jelennek meg pontosan, a studiumnak éjeit elkorhelykedik. Kártyáznak, isznak — hah — kártyáznak, isznak. Nézd, most is mámorosak. Fogadni mernék, tegnap kiadott fizetésöket már elkártyázták, a nélkül, hogy adósságaikat megfizették volna s még gorombáskodnak. Majd befogják őket csukni, mint különben derék és tehetséges Romeónkat, s aztán én egyedül veled, édes Elizám — folytatá érzékenyen, megfogva neje kezét — te számkivetett angyal, te bolyongó csillag hazai művészetünk egén, te pályalombja küzdelmeimnek, te egyetlen virág életem szomorúan sivatag térein. Aztán játszthatunk-e ketten? Írt-e költő kétszemélyű drámát, avagy megcsonkíthatni-e az öt személyűt is ennyire? Az Isten szerelméért, feleljenek, szóljanak, beszéljenek!

— Hát a director úr nem kártyázott-e egész éjjel? — kiáltott fel egyik színész. — Én is fogadni mernék, az egész tegnapi jövedelmet elvesztette, s a hónap elején majd azzal áll elő: nincs jövedelem. Pedig tegnap is zsufolva volt a színház.

— Hallgasson az úr! — riadt rá a director.

— Hallgasson az úr! — ordított mind a három.

— De hallgassanak az urak! — mondá Eliza — nem látják, hogy idegen van köztünk. Kompromitálják a társaságot.

Itt felém fordulva, azt kérdé férjétől, hogy ki vagytok.

— Ez egy becsületes fiatal ember, a kiből különbszínészt fogok nevelni, mint minők e korhely gazemberek. Holnap a *Haramjákat* fogjuk adni, ő Károlyt játsza, s te Amáliát.

— Mit! hát az úr megbolondult? — csattant föl Eliza, ki férjét, ha haragudott rá, urazni szokta. — Egy kezdővel játszszam? Majd ha fagy. Abból az úr nem eszik. Hisz legjobb jelenetemet elrontaná. Én nem fogok játszani.

— De édes Elizám!

— Nem fogok játszani. Hát nem értett az úr, siket az úr?

— Angyali Elizám!

Eliza nem szólott, hanem felém fordult, a ki majdnem könnyekre fakadtam, s oly fürkésző pillantással méregetett tetőtől-talpig, hogy vérem arczomba szökkent.

— No — mondá kaczerán szemembe tekintve — mégis tán meggondolkozom. Nagyon fiatal, lehet belőle valami. Meglássuk. — Ezzel kezét nyujtá, melyet nekem férje intésére meg kelle csókolnom.

Ezalatt lassan-lassan gyülekeztek a társaság többi tagjai. Megjelent két nő is, kiknek egyike Elize tenasszony körül némi szobaleányi kötelességet teljesített, s egyszersmind a szinpadon is e szerepeket játszta. Néhány színész velök enyelgett, többen reggeliztek. Egy nagy fa árnyában Jago iddogált itozás pálinkás üvegéből, egy várromon Brutus szür-

csölte tejét, egy hajó orrán Wallenstein küzködött egy nagy darab szalonnával. Mások szerepet tanultak. Bodáki úr a decoratorral vitázott, mi különben veszekedésnek is beillett, neje pedig velem váltogatott néhány kegyes szót.

Ekkor belép a sugó, egy czigány külsejű kis ember, ki miatt el nem kezdődhetett a próba.

— Hát az úr mikor állott be grófnak? — kérdé mérgesen a director — csoda, hogy nem tíz óra után kel föl! Hanem mennydörgős mennykő! csak most jut eszembe, hogy tegnap az úr borzasztó czudarul viselte magát. Száz frank helyett száz frakkot sugott. Legjobb jelenetemet elrontotta.

— Engem is csúffá tett a minap! kiáltá felugorva Jago a fa árnyából — a hogy szerepemet, épen oly hangon sugja e szavakat is: leesett a bajusza. Én utána mondom, a közönség kacagni kezd s rám kiált: le biz' a, vegye föl. A kihívástól fosztott meg.

— És nekem — zúgá Brutus a romokról — Eliza tensassony szerepét sugta, s így ezt kelle mondanom a tensaszonynak: «oh férjem!» Meg akarja buktatni a társaságot. Le vele!

A kis sugó mind ezt türelemmel hallgatta végig, aztán komoly arcczal és sugva, mert mint régi sugó, elvesztette beszédhangját, megszólalt:

— Ha oly emberek lennének az urak, mint a milyeknek hiszik magokat, bizony derék emberek volnának.

— Még gúnyolódik az úr?

— Ha még csak ennyi volna! de nem is sugok,

még az úr ki nem fizet. Egy huszasom még hátra van, s már két hete, hogy biztat.

— Becsukatom.

— Még sem sugok,

— Ez botrány! — kiálták többen.

— El kell csapni! — sikoltá egyik nőszemély.

— Még sem sugok! — állítá a rettenthetetlen sugó.

— No jól van — mondá szomorúan a director, mely, a mint tudjuk, nála annyit tett, mint rosszul van, s ez egyszer épen nem másra nézve, — im, itt van nyomorult huszasa. Látszik, hogy nem isteni szikrától lángoló művész, hanem csak hitvány, pimasz sugó. Nem hazafiságból, dicsőségért áldozik Thalia oltárán, hanem néhány nyomorú krajezárért. Hah, szégyelje magát.

— Most már sugok — mondá ez, rá sem hallgatva, s beült teknőszerű s talán épen teknőből rögtönzött rekeszébe.

A próba elkezdődött, azaz legelőbb is újra meghúzogatták a már eléggé meghúzott darabot, s egy óranegyedig veszekedtek egy pár szerepcsere miatt.

Én el sem játszhattam első jelenetemet, midőn Bodáki úr fontos képpel félbeszakította a próbát.

— Fiatal ember, az úr szerencsétlen, az úr nem tud semmit, úgy játszik, úgy beszél, mint a hogy rendesen minden ember szokott. Ez nem ér semmit, ez nem művészet. Idealizálni kell. Tudja-e, mi az idealizálás? Megvetni a rút életet, a vad természetet, és szállani a képzelet szárnyán az

ábrándok honába, s ott egy új világot, egy szebb természetet alkotni. Mert a közönség nem azért jár színházba, hogy olyat lásson, a mit otthon is lát, hanem azért, hogy olyat lásson, a mit sehol sem láthat. Ez az idealizálás. Károly dühöngjön, mint ember nem dühöng, Amália szeressen, mint nő nem szerethet. Ez a nagy titok. Ért-e engem, fölfogott-e? Kiáltson egész erejéből: ez a pathos; a szók közepét és végét itt-ott kapja fel, s nyújtsa el érzékenyen; ez a sentimentalismus; szegezze földre szemét s dobbantson lábával, hogy szakadjon be a szinpad, vagy emelje égre szemét s kinyújtott reszkető kézzel tántorogjon vissza; ez a tragikai momentum. Így ni! . . .

És szavalt és játszott. Én igyekeztem úgy tenni, mint ő. Új hibákon kapott, megjavítottam; ekkor mások támadtak meg, én engedtem mindenben, sőt alázatosan meg is köszöntem. Még a sugó is elkezdett egyet-mást javasolni, azt is elfogadtam, s talán a színházi szolgáléit is követtem volna. Nem voltam eszemen, egész őrjöngő voltam. Azt sem tudtam már: Moor Károly vagyok-e vagy Dávid. Amáliát lázasan szoritám magamhoz, mi különben nagyon is snyére volt; Spiegelberget meg akartam fojtani, s majdnem kiveriem az egész személyzetet, miért aztán néhány ütleget is kaptam.

— Bravo, bravissimo! kiálta próba végével a director — csak ne pazarold el előre erődöt. A leg-erősebb hangot gazdálkodd meg mindig az utolsó nagy jelenetre. Tanuld meg, hogy az első és az utolsó jelenet szokta eldönteni a sikert. Az első jelenet-

nek nyugodtnak kell lenni, az utolsónak erősnek, szörnyűnek, hangosnak, s te már be is rekedtél.

— E csókkal művészsze avatlak, — mondá Eliza, ki heves öleléseim óta fölötte nyájas lett irántam és most egész hévvel megcsókolt.

Színésztársaim gúnyosan nevettek, de alkalmasint nem dühöngésemen, mert ők még jobban dühöngöttek, hanem egyeben. Eliza tensasszony gyöngéd-ségén, a melyet még akkor nem tudtam megérteni. A világ legneveltségesebb embere lehettem, de boldog voltam. Mit bántam, mi történik körülöm, hogy mint kiáltok, mint hányom-vetem tagjaimat, csak hogy kiönthettem egyszer lelkemet. E söpredék nép gyalázata, e kontárok lármája, e neveltség-szomorú helyzet nem hathattak lelkemre. Vágyaim révében voltam, tapodtam a szinpadot, s keblemben a genius mozdulatát érezve, kimondhatatlan gyönyörben úsztam.

Oh, szép napok! oh, drágalátos tudatlanság! oh lelkem ifjúsága! szívem szűziessége! Nincs könnyem, hogy megsirassalak benneteket, csak átkaim vannak azok ellen, kik tőlem mindezt elrabolták, egy útszéli koldus alig hallható átkai, melyeket az alamizsnát nyújtó tömeg áldásnak vél.

IV.

Eljött az est. Oh, hogy vártam, oh, hogy féltem tőle! A félelem és remény ez idegrázó küzdelme, a gyermekies félénkség és vakmerő önbizalom közt hullámozó hevületek, a lelkesülés és a hiúság e nagyszerű pillanatai majdnem ájulásba ejtettek.

Mily szép lehet ilyenkor a halál, s minő álmok a sírban! Meghalni a pálya küszöbén, melyről még minden szépet hiszünk, elaludni a lelkesülés szent perczeiben csalódás és kiábrándulás, gyűlölet és cynismus nélkül. Nem hordani egy tévesztett élet keserű emlékét; nem érezni, hogy az ég áldása korlátoltságunk miatt átokká fajult; nem kérdeni: miért élünk, midőn már úgy is meghaltunk. Oh, mert ritka az a művész, a ki az életet a művészettel összhangba olvasztva, épen oly nagy művész tud lenni, mint boldog ember. Rendesen feláldozzuk az egyiket a másiknak.

Ki tudná elbeszélni érzéseimet, midőn nevem először pillantám meg az utcaszögletek szinlapjain? Ki mondja meg, mi zsibongott agyam idegszálain, hallva a gyülekező közönség zúgását? Mi voltam én akkor, midőn megzendült az első csöngettyűhang?

Ott állottam a szinfalak között mozdulatlanul, merőn, de égve, lobogva, mint egy lángoszlop.

A közönség tapsokkal fogadott, — hiszen csinos ifjú voltam és frissebb erővel dühöngöttem, mint Bodáki, — hiszen hánytam-vetettem magam mint kötél tánosz — hiszen az elragadtatás, a műértő-kön kívül, kit nem ragad megával! Mit bántam én, hogy ez együgyű kisvárosi közönség egy karcsú, jól nőtt termetet, csinos öltözetben, többre becsül bármily művészi mozdulatnál és egy nagy pathosszal elszavalt üres phrasis kedvesebb előtte, mint a jól felfogott s ábrázolt jellem. Elég volt, hogy tapsot hallhattam s éreztem démoni erejét, mint Faust, midőn a bűnös, de égő és ifjú szenvedélyek angyalával alkura lép.

Ti nem tudjátok, mi a színésznek a taps. Az, a mi a kártyásnak a mámoros izgatottság, ingerlő hevület, rettentő felindulás, a mely a játék gyászos asztalához lánczolja; a mi a hadvezérnek a csata, a haldoklók jajai, s az élők tomboló diadaléneke; a mi a bor, zene, és élvővár nők nevető hangja annak, a ki élni, élvezni akar, néhány napban egy egész életet. Istene, álma, ördöge, kedvese, költésze. A pályabér, a melyért küzd, a melyet megnyerve megvet, s elvesztve nem kíván élni; a varázsos balzsamcsepp, a mely egész fájdalomtengert megédesít; egyetlen és egész dicsősége, mert nem költő, szobrász vagy képíró, hogy a jelen hálátlan gúnyait feledtessék a jövőre koszorúi — legalább a sáron. Ő néhány évhez, egy városhoz, egy házhoz van kötve. Azontúl senki sem emlékszik reá, azon kívül alig tudják, hogy él. A közönségnek, melyet majd imádnia kell, majd megvetnie, királya,

egyszersmind rabszolgája. Ritkán emelheti magához, többször hajlik lába alá. Oh, hányszor kell lemondani eszméiről, meggyalázni lángeszét, hogy el ne veszítse ez ingatag kegyet, e szeszélyes jutalmat, hogy érezhesse azt a felindulást, mámort, mely élteti, fenntartja, bódítja, megemésztí.

A második felvonásban még inkább tombolt a sokaság, s egy virágbokréta repült lábamhoz. Furcsa, bolond történet ez, de reám száz kritikus dicséreténél lelkesítőbben hatott. A szinpadtól alig tíz lépésnyi távolságra egy szende, ártatlan leányka ült. Egész előadás alatt a legnagyobb figyelemmel csüngött a szinpadon. Némely félelmes percekben könnyei adták vissza bátorságomat, tapsai lelkesítettek. Ő volt az is, ki művészetem, vagy Moor Károly szenvedéseitől meghatva, virágbokkrétáját majdnem öntudatlan a szinpadra dobta. E bokkrétát most is szívemen hordom, mint őt magát szívemben. Szegény szende, ártatlan leányka. Csak szárnyai hiányzottak, hogy égbe repüljön. Angyal volt ő, de Byron égből földre szállt angyalai közül. Homlokán mennyei fénykör, a melyet Istentől nyert, szívében bűn, a melyet a Kainok maradékaitól tanult. Hah, a szép asszony, a csalfa asszony! Miért szerettem én úgy? Mért félek most tőle? Éjfélénként eljön hozzám, fejér éji ruhában, zilált hajjal, s kezét összekulcsolva sír: ölj meg holnap, hagyj még ma élni. Ilyenkor megmozdul szívemen a bokréta, szúr, mint a tövis, fojt, mint a mérges növények illata.... Vegyétek el a gyertya hamvát. A szellemek sötétet szeretnek, futnak a világosság-

tól. Így van megírva, valamelyik szerepemben . . . Adjatok bort, mert elfáradtam, mert félek, mert reszketek.

Hol is hagytam csak el? Úgy . . . Ebből nagy história, roppant zaj kerekedett. Az anyák reá s anyjára támadtak, hogy elhárítsák azt a gyanút, mintha a bokkrétát leányaik hajtották volna. Ki volt az? Nem szégyelli! Egész közönség szeme láttára! Én Istenem, mily romlott a mostani világ! hangzott mindenfelől. Az anyák sápítoztak, a leányok sugdostak, a férfiak nevettek, — szóval: a közönség játszott, s mi nézők lettünk.

Alig áll helyre a csend, alig hevülök újra szerepembe, s ime, újabb intermezzo! Legkedveltebb jelenetemet játszom, s a düh legmagasb pontján kiáltva: «Bosszú, bosszú, bosszú, oh meggyalázott, megszenstegtelenített öreg, így tépem szét örökre a testvéri köteléket!» egyszersmind a vállamra szélesen kihajló galléromhoz kapok, hogy utasítsam szerint széttépjem. Ekkor az igazgató a színpalak mögül reám kiált: — Nehogy elszaggassa! a nótáriusné tensasszonytól kértük kölcsön, nehogy elszaggassa, megfizeti. — Én elvesztém lélekjelenlétem, merőn, szótlán nézek körül, — a közönség zúgni kezd s már-már a bukás pontján állok, midőn a szende, ártatlan leánykára esik szemem. Nem tudom, mosolygott-e, sírt-e, intett-e, — csak azt tudom, hogy Amáliának képzeltem, ki megérdemli, hogy folytassam az átkozódást és széttépjem a nótáriusné gallérját. A közönség tapsolni kezd, győzelmem kétségtelen. Többi jeleneteim még job-

ban sikerülnek. Számtalanszor megtapsolnak, kihívnak. Társaim irigy szemmel néznek; Eliza egy második csókkal szentel művészsze; Bodáki pedig, kinek különben nem egészen tetszett e roppant dicsőség, méltósággal így nyilatkozik: — Hat év múlva remélheted, hogy talán még engem is meg fogsz közelíteni.

Nem soká híres ember lettem! Ismert az egész város, beszélt rólam a vármegye. Igaz, azon túl azt sem tudta a világ, hogy élek-e; de hát én tudtam-e róla? Miért is tudtam volna? A nélkül is nagy férfiú lehettem, hisz erre úgy sem kell egyéb, mint sokat hinni magunkról, mert mindig találkoznak emberek, kik ezt épen úgy elhiszik, sőt még jobban. Büszke is voltam ám! Az hittem, hogy az utcán minden ember engem néz, a társaságokban csak rólam beszélnek. Volt is okom rá. Hívtak ide, hívtak oda, most ebédre, majd bálba. Mennyi bók, mennyi szerelmes pillantás! Húsz szeretóm is lehetett volna! Hát még mennyi ajándékot kaptam ismert és ismeretlen kézből. Félre vágtam a kalapom, s vígan énekeltem: Az ég alatt a föld színén, nincs oly derék legény, mint én. Mind e mellett a nők iránt érzéketlen maradtam. Hadd epedjenek, majd inkább tapsolnak; hadd maradjak távol tőlök, annál több idejök marad koszorúkat fűzni. Szép, fényes élet volt ez, mint a szivárvány, mint a páva farka. Kár, igen kár, hogy oly kevés ideig tartott. Jól mondják, hogy az ember élete hasonlít a vadász álmához, ki verőfényes napon alszik el és zivatarban ébred! Miért is szeretem én jobban

a művészetet, mint egy becsületes komédiáshoz illik?

Elfáradtam a dicsőségtől, meguntam a zajt. Modorom szerényebb, lelkem büszkébb lőn. Később a büszkeség is fájdalomba veszett; elégedetlen voltam magammal. Ez idő óta többször fölkerestem a magányt, a természetet. Az alkony óráiban újra meglepett az álmodozás, eljöttek látományaim, épen oly ingerlően, épen oly bodítón, mint hajdan. De az ébredés kínosabb volt. A könnyek most nem enyhítettek, hanem égettek, a fejemnél nyíló koszorú megalázott, a patakszűgás bosszantott, a vén sziklák gúnyosabban néztek le rám, s mögülök ördögien hangzott: vajjon oly nagy művész vagy-e te Dávid, mint magad hiszed?

Nem volt többé nyugalmam; oh a szinpad kínpaddá vált. Utáltam magamat, mert kontár vagyok, gyűlöltem a közönséget, mert ostoba. A legzajosb tapsviharban is éreztem, hogy ha a költő jelen volna, lekorbácsolna a szinpadról, a műértő pedig ezt kiáltaná: menj szántani, fiam szántani menj! Egyik leghíreseb magyar színész játéka épen kétségbe ejtett. Ez átutazóban egy pár vendégszerepben lépett föl társaságunknál. Szép alakja, mozgékony arcza, s nagy terjedelmű hangja volt, de én leginkább azt bámultam benne, hogy minden magyar színész között leginkább tudta játékában egyesíteni úgy a fönségest, mint a nevetségest, az egyéniesen jellemzővel. Vizsgálni kezdettem magamat őszintén, kérlelhetetlenül, s minden nap újabb gyötrelmeket termett. Ha ittás szerepet játszottam,

valamelyik tagom mindig józan volt: mint Romeo, csak hangommal voltam szerelmes; Brutus helyett Petur bánt személyesítettem; ő- vagy jelen-kor mindig volt nekem, épen úgy, mint a szalmás kunyhó, vagy szalon. Mindegyikben szavaltam, dühöngtem, a mint Bodáki megtanított. Ezek után mihamar észre kellettennem, hogy egyetlen egyént sem tudok ábrázolni. Minden szerelmest, hőst, ármánykodót egykép játszom. E modort még szörnyebbé teszi a nagy pathos, mely nélkül lélekzeni sem tudok, a soha sem nyugvó arczjáték, melyet megtapsol a karzat, az édeskésen szerelmes és mesterként hősies mozdulatok, a melyekben a nőknek kedve telik.

Sirtam, kétségbeestem, majd reméltem s az akadályok új erőt öntöttek belém. Figyeltem az emberekre, vizsgáltam az életet, tanulmányoztam Shakspeare-t. Oh mi mást olvastam ki most soraiból, mint hajdan, mikor néhány merész kép, vagy szenvedélyes kitörés, egy-két hatásos jelenet volt minden, a mi megkapott. Megnyilatkozott előttem a szenvedély változatos természetessége, a jellemrajz mesteri ereje s a tragikai és komikai küzdelem nagyszerű költészete; kezdettem sejteni, mi a drámai művészet. Behatoltam a különböző jellemek titkaiba, felfogtam a typus és egyén lényegét, s mindkettőben az alapvázlat főbb pontjait, a vegyület alkatrészeit, a fejlődés fokozatait, a melyekbe a hang, arczjáték és taglejtés ezer árnyalatával kell elevenséget, életet lehelni a színésznek, s mintegy újra teremtenie a költő gondolatát. Azonban eszméim-

nek nem tudtam alakot adni. Olyan voltam, mint a rejtezőtt, ki lát, hall, eszmél s tagjait nem mozgathatja. Ki old fel ez átok alól? kiáltoztam sokszor elkeseredve; összetörtem tükrömet, mely előtt napokig próbálgattam valamely jellemet, s benne mégis mindig csak magamat láttam. Csupán az a gondolat vigasztalt: sokat tudok már, mert nem tudok semmit; nem soká mindent fogok tudni, mert feledni kezdem, a mit ezelőtt tudtam.

Így telt el egy év; ez alatt társaságunk bebarangolt egy pár vármegyét, s télre újra visszatért abba a kis városba, a melyben először fölléptem. De nem csak a magány termett kínokat, a közönség is megtette a magáét, pályatársaim sem voltak fősvények. Mert több mérséklettel és művésziebben játszottam, ritkán fogadtak tapssal. Hiába kerestem szememmel a szende, ártatlan leánykát is. Szokott helye már hetek óta üres. Seholy egyetlen résztvevő arcz, egyetlen könny, egyetlen sóhaj! Ezer gúny, ezer baj, ezer ármány mindenütt. Bodáki úr, mióta a közönség kegyében hátra toltam, ellenséggemmé lőn, s tán elcsap, ha jó remény fejében már azelőtt el nem adósft. Így még néhány hónapot kellett lejátszanom. Örökségem, anyám ötszáz forintja, rég elfogyott; részint elpazaltam, részint elcsalták tőlem. Elszökhettem volna ugyan, de buta eszemhez soha sem férhetett az az elv, hogy a mi más embernél bűn, művésznél genialitás. Eliza tensasszony, a kinek szerelmét nem viszonzozhattam, a rég kiszabadult Romeóval fáradatlanul üldöz. Az egész személyzet, le az utolsó színházi szolgálíg, bosszan-

tásomra esküszik. Csak a kis sűgő fogja pártomat, ki társaságunkban rendesen az ellenzékét alkotta. A becsületes, a jó ember! Neki sem szenvedélye, sem hiúsága. Néhány pohár borban s egy-két jó barát körében leli minden örömet. Színésznek pályatársai közül különben is csak a sűgő lehet barátja. Nekem ő jó barátom — áldja meg az Isten! — jó barátom volt! Szerepeimen kívül még azt is híven megsűgta, hogy jó lesz összebb húzni magamat, nem reggeliznem, nem vacsorálnom, mert csak így fizethetem ki egy pár hónap alatt adósságomat s mehetek vele együtt egy nagyobb társasághoz, hova meghítták, s hol nekem is helyet szerez. Megfogadtam tanácsát. Böjtöltem és tanultam, s ezt jó minden kezdő színésznek megtanulni.

Szállásban egy tudákos csizmadiánál voltam, ki először mint atyamester, másodszor, mint egyházi nem a közönséges csizmadiák közé tartozott; gyakran járt színházba, nagy pártfogója volt társaságunknak. Engem különösen szeretett: s ha vitéz, derék, becsületes embert személyesíték, másnap meghívott ebédre és a tisztelet minden nemével elhalmozott. Egyszer valami rossz német drámát adtunk, s nekem egy szörnyű gazember szerepét kelle játszanom. Jó szeszélyben voltam, s a közönségnek egy kis mulatságot kívántam szerezni. Borzasztó rút arcczal s öltözetben jelentem meg. Túloztam, a mint csak lehetett. A közönség egész magánkívül volt. A karzat szidott, a földszint átkozott, a nők nem mertek reám nézni. Ha! ha! ha! — Az istentelen! A gonosz! Ki hinné róla, hisz szelid ember-

nek látszott! sóhajtá a légyszívű közönség. Tapsról persze szó sem volt, mert az ily szerepeket játszó köszönje meg, ha meg nem hajigálják; de a nagyszerű hatás, a művészet varázshatalma, — mint mondaná Bodáki; de az én fölséges mulatásom és ez az együgyű kisvárosi közönség!

Másnap az én csizmadiám fontos képpel beáll hozzám és így szól:

— Uram!

— Állok szolgálatjára.

— Álljon az ördögnek, minthogy úgy is van.

Elbámulok, ő folytatja:

— Én istenfélő, virtusszerető, belső ember vagyok.

— Egyszersmind csizmadia.

— Hát Böhm Jakab, ama vallásalapító, nem volt-e csizmadia? hát — hogy városunkból se menjek ki — papunk nem csizmadia fia? Bizony mondom, nem is komédiásokból telnek ki a belső emberek.

Itt elhallgatott s a többi fontos okokat arczával fejezte ki.

— Ámbátor én eddig az urat becsültem, mindazonáltal igen rosszul tettem. Ki a gazembereket úgy játszsza, mint az úr, az otthon sem lehet becsületes ember. Ennélfogva, mivelhogy én istenfélő, virtusszerető, belső ember vagyok; tehátlan házamban sem lakhatik olyan, a ki nem az: azért keressem az úr más szállást.

— Jól van, jól — mondam nevetve — egyéb-
iránt: ne sutor ultra crepidam.

Elindultam szállást keresni. Csakhamar egy ház

kapuján e feliratot olvastam: itt szállás van kiadó. Valami iskolás gyermek alája firkálta volt: ki kiveszi, nagy bohó. A gyermeknek igaza van. Bolond valék. Talán nem is a gyermek írta azt oda, hanem a sors titkos keze. — Mindegy! elég, hogy bolond valék. Mindjárt meglátjátok, miért. Különösen te csaplárleány, figyelj, téged érdekel leginkább: szerelemhistória.

A ház, hol szállást fogadtam, egy özvegyasszonyé volt, a ki valaha szép lehetett, s modoráról ítélve, még most is szépnek tartja magát. Nem sokat törődtem se ezzel, se egyéb körülményeivel. Beköltöztem szobámba s tovább bőjtöltem, tovább tanultam. Egy szép tavaszi reggel korábban felköltött a madarak éneke, mint máskor. Fölnyitottam az ablakot, hogy jöjjön be a friss lég, s kikönyökölve, elmerengtem a hajnal sugarán, mely a szomorúfűz lombjain oly résztvevő, oly szelid fénynyel remegett, mintha bánatát akarná enyhíteni. Enyhe fényt, résztvevő sugárt szomjuz az én lelkem is. Oh! a midőn kétségtől kínzatva, küzdelmeimben kimerülve, összerogyok tükröm előtt; oh, a midőn állapotom gyalázatán sirva, önszenvedélyemtől gúnyolva, a közönség zajában alfáradva, hideg nyoszolyámra hajtom fejemet: hol a kéz, mely letörölje szememről a bánat könnyét, homlokomról az utozák sarát, lelkemről a hő izgalmak nyugtalanságát? Űrt érzek szívemben, s fáj, hogy a művészet cultusa nem tudja betölteni. Határozatlan vágy, édesbús sejtelem nyugtalanít. Egyedül, elhagyatva érzem magamat. Ifjúságom rideg napjait egyetlen

örömsugár sem deríti fel, egyetlen édes emlék sem koszorúzza. Némely szerepemből képeket sző az ábránd, s az álmatlan éjeken könnyező szemem elébe tartja. Esengek, mint a szomszéd föld, hervadok, mint a hévűtött virág. Vajjon ama felhő, mely láthatáromon képződik, mit rejt? Szélvész záport, vagy szellős permeteget, sujtó villámot, vagy mosolygó szivárványt? — Szerelem! szerelem! susogtam öntudatlan.

Ablakom csinos kertre nyílt. Csak most veszem észre, hogy tőlem alig néhány lépésnyire egy leány virágokat öntöz. Nem a házi asszony, mert ő nem ily karcsú, nem ily fiatal. Mily bájosan hajlong! Bár arcát láthatnám! Ekkor a leány, mintha gondolatomat sejtette volna, felém fordul, majd hirtelen, távolabb virágágyakhoz szalad, s eltűnik a kert fái közt. Én is, mint szemérmes gyerek, elkapom magam az ablaktól.

Ő az, az ártatlan, szende leányka, a ki bokrétát hajított nekem! Hogy tudhattam ennyire elfeledni? Nem csoda, épen nem csoda, hisz hetek óta nem látom már a színházban! Mégis, hogy tudtam feledni? Ily szende arcot, ily tündéri termetet, ily ártatlan szemeket lehet-e feledni? Én ostoba! De ki ő? . . . Később, kérdezősködéseim után megtudtam, hogy háziasszonyom leánya, s hosszas betegeskedéséből nem rég üdült föl.

Ez esemény fölvert fásultságomból s életemnek új színt kölcsönzött. Még nem voltam szerelmes, csak az érzést szerettem, a mely gyönyörrel töltött el; a felindulást, a melyre rég sovárgok, magát a

a szerelmet, a melyről annyit álmadoztam; szobám remetéje, s a kert őre lettem. E kertben termett az a koszorú, mely a művészt jutalmazta; itt virul az a másik is, mely az ifjút fogja boldogítani. Lebocsátott függönyömmön nyílást vágtam, s azon át, tőle láthatlanul, figyeltem jövetelére, ellestem minden mozdulatát. Tudtam, melyik virágágyat öntözi előbb, minő virágokból köt bokrétát, melyik fa alatt pihen, mikor áll meg a kerten átfolyó patak partján, hogy nézze magát tükreben s felfúván orcáját, nevéssen visszatükröződő torzképén, s tapsoljon kis kezével. Fehér ruhájában mint vadgalamb rebbent föl a parti virágok s magas fűszálak közül; majd a házeresz alatt megállva, mint együgyű pásztorleány, játékos hangon hívta a galambokat buzaszemeire; majd versenyt csattogott a madarakkal, hogy csengett belé a lég; majd kis gyermekként bejövő anyja elébe futott, s enyelgő tréfákkal csevegte körül.

E napok voltak életem legszebb napjai, teliek örömmel, titokkal, költészettel. Újjá születtem. Miként szívembe életkedv, úgy szállott művészetembe, mi eddig hiányzott, élet, elevenség, egyszerűség, emelkedettség. Megnyílt az érzések kristálytiszta forrása, lehullottak az eszmék koporsófedelei. Tavasz szívemben, tavasz lelkemben, élet szobámban, élet a színpadon. Boldog ember voltam. Szobám függönyei mellől a színpad függönyei közé léptem, s mindenütt — a kertben, a földszinten — őt láttam. Ott lebegő fehér ruha, vidám dal, mosolygó arcz, itt tapsoló kis fehér keztyű, a tetszés jelei

közt megingó kalaptoll, a felindulás drága könnyei; s ha fárasztó szerepeim után néha későn ébredtem, ablakomban virágbokréta, hasonló ahhoz, a mely első föllépésemtől lábamhoz hullott. Vajjon a művészt illeti-e, vagy a hő szívű ifjat? Tán épen mindkettőt. Vajjon érti-e a virágnyelvet? Hisz e bokrétában babérlevél és rózsa van együtt.

Romeo és Juliát adtuk. Életemben most voltam először elégyt magammal. Mily szép a világos és mély művészi önérzet. Nyugodt boldogság, megtisztult lelkesülés, szűzies öndicsőülés. Mennyivel többet ér, mint a taps és koszorúk zajos, szennyes mánora. Oh, ha inkább szeretnők a művészetet, mint a közönséget, ha kevésbbé volnánk hiúk, s több lenne büszkeségünk! Csöndes, tiszta gyönyörben lépdelttem haza a kihalt utozákon. Világos volt az éj, fénylett a hold, ragyogtak a csillagok. Eszembe jutott a mai darab második felvonásának második jelenete. Szerepem néhány sora lebbent el ajkamról, s öntudatlan a kertben találtam magamat, hova eddig soha sem mertem belépni. Valami vonzott mint beljebb, beljebb ahhoz a fához, hol a szende, ártatlan leányka szokott megpihenni. Egyszer csak föltekintek s im előtttem áll. Ha ekkor mint Julia, azt kérdi: ki vezett ide? tán Romeóval felelek... a szerelem. De ő ijedten fölsikoltott.

— Bocsánat nem akartam megijesztém.

— Inkább ön bocsásson meg, hogy minden ok nélkül úgy megijedtem.

Mondani akartam valamit, de nem juthattam szóhoz. Más színész eddig szerelmes szerepeinek legszebb helyeit szavalta volna el. Én elfogultságomban csak Romeo szavaira emlékeztem: igen merész vagyok, ő nem szólhat velem.

— Szép idő van — mondtam később.

— Nagyon szép.

— A csillagok oly fényesen ragyognak.

— Én épen választék közülök. Nézze ön, azt a fényest, mely most épen fejünk fölött ragyog.

— Az esthajnal-csillag. Én a mellette levőt választanám, ha választhatnék. Mindig eszembe jutatná e szép éjet, e szép órát.

A leány nem felelt. Én megijedve bátorságomon, kettőt hátra léptem.

— Nemde, szép virágaim vannak?

— Oh, szépek, kivált a liliomok.

— Az a tiszta szív jelképe. Nekem a rózsák is tetszenek.

— Az a szerelmet, s ha babérlevél is van mellette: szerelmet és dicsőséget jelent.

A leány elpirult, jól láttam a holdfénynél. Ő újra megijedtem, s indulni akartam. Ő marasztott. Helyet foglaltam tehát egy gyep padon, de tőle távol egy pár lépésnyire.

Oly tiszta idő volt, hogy az Istent lehetett látni az égből; oly csöndesség, hogy az angyalok éneke lehallatszott. Az égbe néztünk, hallgattunk, s éreztünk annyit, oly mélyen, hogy nem tudtunk szólni.

Oh boldog, boldog éj! Csak attól félek, hogy

mivel éj van, álom az egész, hízeltgöbb, édesb, mintsem való lehetne.

Majd a lány megszólalt. Beszélt a színházról, a mai darabról, rólam, önmagáról, virágairól, madarairól s mit tudom én még, miről. Én keveset szólottam. Az ámulat varázskört vont körülem, honnan nem szállhatott ki lelkem, se szó, se sóhaj szárnyain. Egy gyöngygyé nem alakulható, egy megtört könnyben olvadt föl mindkettő. Oh, ha egy virasztó angyal fölfogva a könnyet, mennybe viszi, talán Isten, örömében, hogy boldog embert láthat, megszán s álomba szenderít, mély álomba, melyet a balgatag ember halálnak nevez.

Az éj már messze haladt. — A lenyugodni akaró anya leányát kiáltozta. A leány felszökik s jó éjt kíván. Én nem mozdultam, vártam, hogy visszajő, mint Julia s még egyszer jó éjt kíván. Később szobámba léptem s lenyugodtam, de nem tudtam elaludni. Nem szenvedély, nem lángoló vágy tartott ébren, hanem egy nyugodt, néma boldogság. Majd lassú álom kezdett szememre szállani. A függönyön átszűrődő holdfény gyöngén arcomra világít, — egy közel bokron a csalogány föl-fölcsattog szakadozva, álmadón. A holdfény és csalogánydal álmaimhoz vegyül. Az lelkemre képeket rajzol, ez szívem legtitkosabb húrjain átrezg. Mintha æolhárfa zendülne, mintha tündérország kapuja nyílnék.

Elaludtam.

V.

Bodáki keressen magának más színészt, a közönség más bolondot, háziasszonyom más leányt. Kocsis hajts sebesebben, hadd vaduljanak meg a lovak, szikrázzék a patkó, dobogjon a föld, repüljön a kocsi. Hanem te szelid galamb, ne félj, borulj keblemre s aludjál. Az égen mindjárt kiderülnek választott csillagaink, a földön két barát öröklik fölötünk: a fekete sűgő és a fekete éj. Átkozhatsz meg-rabolt anyá! nem félek az átoktól, megszoktam már, s akár milliók átkát hordozom e millióktól irigyelhető áldásért.

A szende, ártatlan leánykát elszöktettem.

Oh, ő hamar felfogta s még hamarabb megtanulta a szerelmes Julia szerepét s Lorenzo áldása nélkül is karjaim közé hanyatlott, szendén, ártatlanul, mint áldozatra szánt bárány, mosolyogva, reszketve, mint lo, midőn a felhő csókját érzé. Mit nevezsz oly kétértelműen, te csaplárleány! Ne hidd, hogy én is oly ember voltam, mint a te első kedvesed, ki meglehet, szeretett, de nem becsült. Én szerettem, tiszteltem s még gondolatban sem vétkeztem ellene: imádtam őt. Hah, én örült! Bálványt alkottam belőle s sanyargattam magamat dicsőítésére. Már öreg vagyok, idő előtt megvéni-

tett a bú, kihűtötte szívem a csalódás, megfagyasztotta vérem a nyomor; de ha most még egyszer elém lebegne hullámos kebelével, mely, hogy megtörjék, nyugtalanul mintegy partot keres — reám emelné könnyes szemét, melyben szemérem és vágy küzdenek, — kebelemre temetné arcját, mely pirul és csókért sóvárog, — körülfogna reszkető karjaival, melyeknek már csak ölelni van erejük: oh, érzem, még egyszer megifjulnék, és többé — nem kimélném. Szilajon, dobzódó hévvel szorítanám magamhoz, letépném homloka lilomját, kiszívnam ajkimmal édes ifjú lelkét, s midőn egy hosszú óra alatt megutáltam, eldobnám magamtól, mint egy kifacsart citromot, s ha utánam rohanván, kiáltaná: add vissza ártatlanságom, nyugalmam, fiatalságom kincseit, vagy vedd le rólam a gyalázatot, a lélek-vádat, a világ gúnyjait: hangos hahotával kaczag-nék föl, hogy csődüljön össze az utczanép és szégyenítse meg hazugságaiban.

A harmadik éjjel már közeledtünk Kassához, hová szándékoztunk. Kornélia — igen, Kornélia, nem nevezem többé szende, ártatlan leánynak, — átok rá, hogy valaha annak hittem! — tehát Kornélia keblemre hajtva fejét, csöndesen aludt. Karjaim közé tartottam, köpenyemmel takartam, lehelletemmel melengettem. A kocsis egy szomorú népdalt énekelt; a fekete sűgő pipázott, nézte a holdat, s elmélkedett. Én alvó kedvesem arcvonásain merengtem, s jövőnkről álmadoztam. Majd hirtelen egy gondolattól megkapatva, rákiáltok a fekete sűgőra:

— Sógó, te bölcs ember vagy: súgd meg: hihetni-e a szerelemben? Te rég ismered már a színpadot, súgd meg: lehet-e a színésznő hű és jó feleség?

— A színésznő csak szeretőnek való. Hű és jó feleség, — minő gondolat! Dávid, ezt mások előtt ne mondd, mert kikaczagnak. Egyébiránt, mi bölcsességemet illeti, az Jago szerepében van megírva s körülbelől ide megy ki: nincs oly ostoba és rút nő, ki épen úgy ki ne rugjon, mint a szép és okos.

— Ostoba vagy.

— S te szerelmes.

E szóváltás közben Kornélia fölébredvén, csevegni és enyelegni kezdett. Én komoly maradtam a min ő csodálkozott, s elbúsulta magát. Ekkor elmondám neki, hogy már nem inessze a város, s közelg az elhatározó percz. Kérdém: elszánta-e magát valósággal a színésznői pályára, s pillanatnyi lobbanat, vagy erős szenvedély költötte-e föl benne e gondolatot? Gondolja meg jól. Még van idő. Ha átlépte a küszöböt, többé vissza nem léphet. A közvélemény, a nagy világ bosszús cherubként űzi vissza a színpadra, s a színpad megszlelt varázsa, mint az első embert a bűn, örökre meg-részegetti, elbűvöli. Aztán lefestettem a színpad nyomorát, mely nagy, örvényeit, melyek szédítők, nehézségeit, melyek számtalanok. Elmondám, hogy színésznőre nézve mindez kétszerte nagyobb, szédítőbb, számtalanabb — kivált Magyarországon. A színésznő előtt zárva majd minden jobb társaság, s mégis az egész világé. Minden, ki megfizeti a belépti díjt,

számot tart nem csak művészetére, hanem szívére is. Ő többé nem önmagáé már, hanem a közönségé, a szeszélyes, a gyáva, a kegyetlen közönségé. Ma a nőnek tapsol, holnap a színésznőt füttyüli ki; most a nő kegyéért eseng, majd a színésznőn boszszulja meg magát. Előbb megkoszorúzza, mint a régiek az áldozatot, aztán megöli boldogságát, becsületét. Elrabolja ifjúsága tavaszát s az élet telén kidobja a zivataros éjbe. És ez mind nem elég! A színésznő — fájdalom! — kivételes lény, s gyalázat — külön szempont alá esik. Hozzá mindenki más modorral, gondolattal, igénynyel közeledik, mint rendszerint becsületes férfiú becsületes nőhöz. Sebeit koszorúval hiszik elfödözhetni, boldogság helyett dicsőséggel fizetik ki. S minő keserű gúny! Merészeljen erényes lenni, rágalmazzák, gyűlölik; legyen kaczér, könnyelmű, kigúnyolják, megvetik. Ha még e mellett a tehetséget a vágygyal, a művészet szerelmét a hiúsággal téveszti össze s egy eltépett élet árán még dicsőséget sem vehet, mihamar össze kell rogynia a csalódások súlya alatt. Előtte gúnyos közönség, mögötte fájó emlékek; csak egyetlen rövid szerepe marad, melynek végén e zárjel közti utasítás áll: megőrül vagy meggyilkolja magát. — Kértem, ne legyen színésznő, maradjon nőm. Hadd szenvedjek, küzdjek egyedül, vigasztalódjunk, enyhüljünk ketten. Tegyen boldoggá, úgy is életemnek csak fele enyém, másikat a közönségnek adtam el. A terhet, a mely reám nehezül, ketten elbírhadjuk, de kettőnkének hol a harmadik váll. Maradj keblemen — esengék át-

ölelve, — ne dobd magad a közönség, a szeszélyes, a gyáva, a kegyetlen közönség karjaiba.

Kornélia sirni kezdett, aztán rám emelvén könnyes szemét, így szólt:

— Látom, te nem szeretsz már, meguntál. Egykor magad bátorítál s most lebeszélsz. Így fogod meghazudtolni szerelmi vallomásod is, mert e kettő elválhatatlan. Emlékezzél csak az eltűnt szép napokra. Én benned a művészetet s a művészetben téged szerettelek. Kettőtökért hagytam el anyámat, meg virágaimat, meg mindent. Te nem szeretsz már, bizonyosan tudom. Kétségbe vonod tehetségemet is. Igen, én ostoba liba vagyok, s tán rútabb Eliza tensasszonynál. Erényemben is kételkedel. Igen, én kaczer vagyok, elszöktem veled. Ez minden bűnöm. De mindent túrnék, csak ne untál volna meg. Te nem szeretsz már, bizonyosan tudom.

Itt elcsuklott szava. Én mély fájdalomba merülve néztem magam elébe, míg a súgó gúnyosan tekintett felém, a mi lelkem fenekéig hatott. Ekkor Kornélia mellém csúszott, átölelt, letörölte könnyeimet s azon az édes hangon, melylyel első szerelmi vallomásomra felelt, suttozni, enyelegni kezdett. Mit tudom én, mit? E sátánnő megbűvölt, elvette eszemet. Nyomorult valék, mint egy rab-szolga, szánandó, mint egy tébolyodott.

Az igazgató — egy mosolygó képű csinos ember, kihez ajánlva voltunk, nagy örömmel fogadott. Hamar szerződöttünk. Én megköszöntem jóindulatát és nejét egyszersmind megkértem, hogy Kornéliát

vegye magához szállásba. Elmondám neki egész titkomat, hogy szeretem, hogy nőül veszem, mihelyt a szükséges iratok kezemben lesznek; addig véde, őre, tanítója, testvére, atyja akarok lenni. Az igazgatóné beleegyezett, min aztán férje jobban örült nálam. A derék ember, gondolám.

A társaság, melynek tagjává lettünk, az állandó társaságok legjelesbike volt. Igaz, itt sem volt még ekkor a színésznő nagysád, a férfiak közül is csak a nemes embert hítták tensúrnak; igaz, finomabb alakban itt is föltaláltam mindazt, mit Bodáki társaságában tapasztaltam, — mégis elégtelt voltam. E nagyobb város, mívelt közönség, némi jóllét — jótékonyan hatottak reám. Új lelkesüléssel tanultam s nagy sikerrel kezdém meg szereplésemet. A hír csillaga fényt vetett reám, vetélytársaim el-sápadtak. A közönség tapsolt, a műértő kezet szorított velem, önérzetem emelkedett s tehetségem gyors fejlődésnek indult. De Kornéliát sem feledém. Szenvedélylyel szerettem, s fáradatlanul tanítottam. A leány hamar tanult, s a művészetnek látszott szentelni életét. Örvendettem csalódásomon, s midőn első föllépése után a rendkívüli tetszés, melyet előidézett, mit sem változtatott rajta, örömem határtalan lőn. Ti hiú, irigy, könnyelmű nők, ti Thalia bachansai, nem soká megmutatom nektek, mi egy színésznő. E névről letöröltétek a szent fényt, melylyel istenek övezték! Nem soká újra ragyogni fog Kornélia homlokáról: szűz papné, az égi művészet menyasszonya.

Az egész közönség Kornéliába bolondult. A diá-

koktól kezdve föl a szalonokig minden szív mozgásba jött. Mennyi látogatás, mennyi levél! A látogatásokat nem fogadta el, de azt nem állhatta meg, hogy a leveleket el ne olvassa. Kért, bocsássam meg gyermekies kandiságát. E levelek meg is érdemelték. Ha! ha! e levelek! A diák, zsebkönyvekből kiirt verseket küldött, vagy regényekből lopott szerelmi vallomásokat. A kereskedő borzasztó ortographiával s alázatos kéréssel állott elő: ne vegye megbántásnak, ha legszebb kelméjével kedveskedik. A vidéki nemes otromba alakú, de tartalmára nézve annál czifrább levelében egész leereszkedéssel önti ki szívét, s mindig oda írja neve alá: több nemes vármegyék táblabírája. A gavalér — oh, levele illatos, sima, aranyozott fehér — választékos bókot mond, gyöngéd czélzást szó közbe s udvarolni kíván a nagy művésznőnek, vagy karpereczet, nyaklánczot küld ismeretlenül, de legényének megengedi, hogy nevét — ha kérdik — titokban megmondhassa. Órákig elneveltünk rajtok. Aztán az enyéimet vettük elő, mert én is kaptam néhány levelet ismeretlen kéztől, mert belém is sokan boldultak, kivált a nők közül. Szerették jámborságom, félénk modoromat, épen ezt, a mit a leányok kevésre becsülnék. De én Kornéliát szerettem. Kis szobájában, s a szinpadon egykép kedvesem volt ő. Nem kellett színlelnünk, s a szinpadon csak a kis szoba jelenéseit folytattuk. Oh szerelem, oh művészet! oh ifjú bohó napok!

Egy idő óta Kornélia nagyon megváltozott. En ezt mámoromban későn vettem észre. Előbb hinni

sem akartam, aztán még többet is hittem, mint mennyi a dologban volt. Ő unatkozott. Ha az asszony unatkozik, már bűnös, s a szerető, vagy férj homlokán nőnek a szarvak, — bár nem láthatni — de nőnek. Sokszor alig figyelt szavamra. Mindjárt-mindjárt az ablakhoz ugrott, hogy gyönyörködjék az utczanépen. Majd kért, hogy vigyem társaságba. Én bezárom őt, féltékeny vagyok, pedig ő oly nagyon szeret. Igaza volt, de csak azóta voltam féltékeny, mióta a szívemet szűrő sejtelemnek nevet adott. Ekkor megijedt arczom elvadult kifejezésén, s nyakamba borult. Én oly erővel szorítám magamhoz, hogy sírni kezdett. — Te meg akarsz fojtani, te gyanakodol, pedig jobban szeretlek, mint valaha. Tovább zokogott. Látván könnyeit, első pillanatra Othello szava visszhangzott lelkemen: ha asszony-könnytől teherbe esnék a föld, minden cseppből egy-egy krokodil születnék; de a másodikban már lábához borultam és szerepem legszebb helyeit szavaltam el, a hol csak engesztelődés, hűség, szerelem fordul elő. Tépjétek le az ablakokról a függönyöket, hogy nézzen be a kíváncsi nép, mi dicső komédiát, tragédiát játszunk. Szégyelje meg magát Shakespeare és Moliére, piruljon Garrick és Rachel asszony.

Többször kért, hogy csináltassak neki szebb ruhákat. Bár anyja nem volt épen gazdag s többet költött magára, mint reá, mégis másképp öltözködött. Most olyan, mint egy apácza. Ez a nyakig érő fekete ruha elfödi teste minden szépségét. Ő még ifjú, neki más illik. Akkor én is inkább szeretném,

Ő is többet örülne. Én minden megtakarított pénzemet rá költöttem. De e ruhák sem tetszettek neki, szebbekre vágyott. Egy reggel fényes új ruhában lépett előmbe. Dühösen rohantam felé s kérdém: honnan e ruha? Ő félénken, reszketve, mintha atyja előtt állana, megvallotta, hogy az igazgató előtt nemrég ilyesmit emlegetett s ma e ruhát találta szobájában. Én széttéptem a ruhát, mire majdnem ájulásba esett. Hanem mikor megmondám, hogy e sima igazgató el akarja adósítani, hogy magához kötve, vele, mint rabnővel, kereskedjek, elborzadva borult karjaimba: bocsáss meg, te testvérem, atyám vagy. Semmi kétség, ő szeretett engem. Midőn esténként színház után megkoszorúzva és fáradtan hajtottam ölébe fejemet; midőn olykor bejártuk a várost s az emberek utánunk susogták: mily szép pár; midőn néha a felindulás gyöngéd óráit töltöttem lábainál: büszke szerelemmel, mély ragaszkodással látszott rajtam csüngeni. De én már elvesztém nyugalmam. A féltékeny szó fülembe csengett. Ezt más gondolatnak kellett benne felköltetni. Ő fél tőlem, oka van reá, bizonyosan oka van. Miket gondol ő, midőn egyedül van, mikről álmodik? E gondolatokat, ez álmokat nekem Mindenható s vedd életem felét. Mégis! Hisz arcza oly ártatlan, oly angyali. De ki ismerte valaha az aszszonyt? Van-e kebel, hova tiszta érzések közé álruhában be ne lopódzék a bűnös is? Az ördögöt csak a hitrege festi rút, borzasztó alakkal. Szép bájos az, mint Kornélia. Tépjétek le az álarczot, látni akarom. Fejem kábul, alkalmatlan vagyok min-

denre. Bizonyrágot nekem, bizonyrágot, hogy öljem meg, aztán szeressek s legyek nyugodt. Oh, Isten veled szinpad, ihletés szent órái, szabadság, nyugalom, dicsőség! Dávid többé nem szűz muzást imád, hanem egy földi csába teremtményt. Dávid örökre meghalt a művészetnek s kicsinyes szenvedélyeknek él. E homlokon a dicsőség koszorúja helyett — hah, átok! . . . átok! . . .

Kornélia első fellépése óta keveset haladt, sőt napról-napra gyengült. Neki szép tehetsége volt, de nem szerette a művészetet. Hiúság vonzotta a szinpadhoz, könnyelműség tartotta fenn, szeszélyek lelkesítették. Szépségben, csinos ruhában s némi nyomorúságos modorban állott minden művésze. E modor tehetsége meglepő nyilatkozataival a kontárság nevetséges ferdeségét egyesítette. Ez ujdonságával néha bódítón hatott a közönségre, a mi aztán őt hetyke és bizarr fogásokra ragadta. Való érzés helyett erőltetett láz, egész ritkán, csak eldarabolt részek, nyugodt önbizalom soha, könnyelmű vakmerészség mindig. Örvény szélén állott. Még egy lépés s többé soha sem lehet lelkesült művésznő, csak egy erőszakos komédiásné, ki kinlódva hatás után kapkod. Hiába kértem, könyörögtem: koszorúival felelt és csókokkal nyugtatott meg. Hinni kezdém, hogy csalódom. Talán a szinpadi közelség csal. Talán játéka, mint a durván festett függöny, távolból másképp tűnik fel. Egy este a közönség közé vegyültem, hogy meggyőződjem a valóságról. Egész nyomorultságában állott előttem e kontár és kaczer művésznő. Úgy öltözött, szavalt, játszott,

mintha mint nő akarná magához csábítani a közönséget. Alig fordult a szereplőkhöz. Most a földszint ifjaira kacsintott, majd a páholyok szemcsöves hőseihez intézte szerepe szenvedélyesebb helyeit. Talán azt sem tudta, mit játszik, talán nem is szerepét játszotta. Egy naiv leányt kellett volna játszania, s egy kaczer, csábító nőt ábrázolt. Talán önmagát játszotta. Hah, gyalázat! e botrány miatt némelyek pisszegni kezdettek, de a számosabb rész roppant tetszészajjal némtá el, s ő büszkén tovább fűzte hiú esztelenségeit.

Egyenesen lakába mentem azzal a szándékkal, hogy bevárom. Szobájában ledültem egy pamlagra. Oh kis fehér szoba, aranyzott könyvek, nyíló virágok, susogó függöny, szemérmes ágy: mondjátok meg Kornélia titkát, élményeit, álmait! sóhajtám és szememmel körüljártam a szobát. Mindenütt lágy kezenyoma, ártatlan szemérme intett felém, az öltöző-asztal patyolatterítőjétől a keskeny ágy fehér párnájáig. E néma, gúnycs vád ingerelt. Hazugság! kiáltám mérgemben, s fölhánytam szekrényét, ruháit, könyveit. Sehol semmi. A legkisebb szalagot, a legcsekélyebb papirdarabot is ismertem. Haragtól, szégyentől könnyekre fakadva, dültem le újra a pamlagra.

A szobában mély csend volt. Csak a függönyök öblei türemlettek, rojtjai ingtak s gyertya lobogott hol jobbra, hol balra. Könnyes szememre a kitombolt fájdalom enyhe éber álma, fáradt lelkemre a női szoba szűz titkainak egész költészete szállott. A hiú, kaczer színész nő alakja elmosódott. A szende,

ártatlan leányka ruhájának suhogásait véltem hal-
lani. Úgy tetszett, mintha vőlegény volnék, a ki
menyasszonyára vár. Homlokomra bomladozó haj-
fürtök borultak, arczomon fűszer-lehellet égett, keb-
lemhez dobogó mell ért. Lelkem vágyó sóhajokban
halt meg, örömkönnyekben támadt föl.

Midőn felnyitám szememet. Kornélia kezét érez-
tem fürteim közt, csókját homlokomon. Oh mért
szólaltál meg, mért mutattad föl koszorúidat? Mért
nem maradtál szende, ártatlan leánykának, mért
juttattad eszembe, hogy színész nő vagy, ki ma az
egész közönséget elbolondítád? Miért nem öleltél
szótlánul magadhoz, hogy egy rövid éjen át még
hihessek benned?

Ingerülten ugrottam föl s koszorúit lábbal ta-
postam.

— Te kaczer asszony, kontár színész nő vagy. Te
a taps-zajt szereted, nem a művészetet; te nem
tudod, mi a szerelem, csak gyönyört szomjazol.
Oh gyöngé asszony, kegyetlen asszony, elveszted
magad, elvesztesz engem.

Kornélia sírni kezdett. Én tovább beszéltem a
szerelemről, a művészetről. Elmondtam mindent,
a mire az ihletés és fájdalom tanított. Szemére
hánytam mindent, a mit a szenvedély rég elhite-
tett velem, de a gyöngeség mind eddig vissza-
tartott. Nem válogattam a szavakat, enyhülnöm
kellett. Kornélia nem sírt többé, megbátorodott.
A gyöngédség korlátai már szétrombolva köztünk,
s a kiszabadult féktelen szenvedélyeké a tér. Alig
juthattam szóhoz. Ki szakítja félbe az ingerült

asszony beszéde folyamát, — ki mulja fölül fájdalomszülte ékesszólásában, — ki maradhat nyugodt könnyelmű ötleteinek sebző gúnyaitól? Kornélia színésznő volt, s a színésznő kétszer asszony. Nem emlékszem a részletekre. Ő magánkívül volt, s földig alázott, én őrlöngve kezét emeltem reá, hogy arczul üssem, s mit tudom én, talán érintém is.

Ekkor az előszoba ajtaját megnyilni hallottuk. Talán az igazgató jön, kinek e zaj feltűnt. Józan nyugodt lettem újra. Hiszen színész vagyok, ez mesterségem.

— E botrányról senkinek sem szabad tudni. Az igazgató most be nem léphet. Holnap eljövök.

— Ajtóm és szívem örökre zárva ön előtt — mond Kornélia, bezárván az ajtót.

— Kornélia lefeküdt s nyugodni kíván. Jó éjszakát igazgató úr.

Az igazgató mosolygott, én sirva bolyongtam az utozákon, s a hajnal Kornélia ablaka alatt talált. Néhány napig a szerep szavain kívül egy szót sem szólottunk egymáshoz, s csak a szinpadon találkoztunk. De azért gondosan kísértem minden léptét, mert inkább szerettem mint valaha. Magára hagyatva, védelem nélkül, nem tudta föltalálni magát. Megijedt szabadságától, rabja lón félelmének. Idő kellett, hogy tájékozhasa magát. Látogatásokat sem mert elfogadni, a sétányon sem jelent meg. Szenvedni látszott. Az igazgató vezette föl a színházhoz és kísérte haza. Mindig zavarba

jött, ha ilyenkor rátekintettem. Volt pillanat, melyben engesztelőn, kérőn emelte hozzám szemét. Nem állhattam többé ellent s a hatodik nap, midőn az *Ármány és Szezelem* című drámát adtuk, szenvedélylyel szorítottam magamhoz, ő hőbben viszonzta, mintsem a szerep kívánta, s míg a közönség zajos tapsai miatt nem juthatott szóhoz, Luiza beszéde helyett, ezt sugta fülembbe: védj meg, az igazgató szerelmével üldöz. Feledtem a közönséget, sokáig tartottam átölelve. Szerencse, hogy a fekete sugó rám kiáltott: Dávid, újra csendesség van, szavald szerepedet. Tovább játszám, s mondják életemben legjobban. A szerelem egy pillanattig nagy színészsze tőn. Nyomorúság! Nyugalom, magány, szabadság kellett volna nekem. Egy sziklacsúcs az élet tengerén, hová ne érjenek a szenvedélyek hullámai, hol megpihenhessen a fáradt genius, hogy érezzem csókját, hallhassam szent sugallatait.

Másnap elhatároztuk, hogy a várost oda hagyjuk. Egy színész-társulat meglehet sokban hasonlít a köztársasághoz, de azért egy igazgató mindig török basa. Kornélia nem lesz háremhölgy, sem Dávid nyomorult rabszolga. Előttünk nyitva a nagy világ: Magyarország ötvenkét vármegyéje. Mindegy! Akármely faluban összeszegezhetni néhány deszkát szinpadnak; mindenütt terem búzkalász, mely szájunkba élelmet és fejünk alá szalmát ad; követni fog a víg kedély, nem hagy el a művészet, megvéd a szerelem. Úgy-e, szép Kornéliám, ki, bár nem érdemlem, mégis szeretsz.

Szépségednél csak hűséged nagyobb. Nem sokára enyém léssz! Oh kedves hitvesem!

Épen jövőnk terveiről beszélgettünk, midőn a szobaleány egy grófot jelentett be.

— Kornélia nem fogad el látogatásokat. Ki sem mondhatám jól e szavakat, s már a gróf előttünk állott.

— Ezer bocsánat! tudtam, hogy a kisasszony nem fogad el látogatást, de nekem beszélnem kell vele.

— Méltóztassék helyet foglalni.

A gróf megütődött, látván, hogy én a házigazda szerepét játszom, aztán folytatá: — Én nagyra becsülöm a színművészetet s igen örvendek, hogy már a magyar színpad is oly művésznővel dicsekedhetik, mint Kornélia kisasszony.

— Valóban! Nagyon örvendünk!

— Különbben látogatásom oka nem csupán a hódolat. Én erdélyi vagyok. A kolozsvári színpad most legjelesb a két országban. Igen örvendének, ha színpadunknak megnyerhetném a kisasszonyt. Az igazgatóságnál némi befolyásom van.

— Kornélia magára nem szerződhetik, csak velem. Én vőlegénye vagyok — mondám beszédébe vágva.

— Az mit sem tesz, sőt annál jobb — viszonzá a gróf minden zavar nélkül — én holnap elutazom s két hét alatt önök megkapják a meghívást, s ha kell — a szerződést is.

Kaptunk az alkalmon, elfogadtuk a meghívást s a harmadik héten már föllépésünket ünneplé a kolozsvári közönség.

VI.

Nem sokáig tart már, mindjárt vége lesz az egész históriának. Hanem épen most jó a java, melynek a karzat tombolni szokott. Lesz zaj, átok, gyilkolás. Én Istenem! milyen jó, hogy az emberek néha öldökölni szokták egymást. Különben mily szomorú sorsa lenne a költőnek és színésznek. Irhatni-e, játszhatni-e máskép hatásos darabokat? De mi szüksége van a világnak költőre és színészre! Menjenek kapálni, úgyis kapakerülőeknek nevezik őket Magyarországon. Belőlem is mily derék, istenfélő földműves vált volna. Most otthon ülnék a kályha mellett, kis gyermekek ugrándoznának körülöm, anyjuk kedves zsémbeléseit hallgatnám, ki-kinéznék a jószág után, aztán tovább morzsolnám a kukoriczát, vagy poharat kocczozintanék a jó szomszédokkal. Így megtanultam szerepeimből a szenvedélyt és bűnt, annyit játszottam a mások jellemét, hogy a magamét elvesztettem; mert átka a színésznek, hogy lehozza a szinpadról a szerepek szenvedélyeit, s az életben is komédiázik. Hajh, hanem az még nem ártott volna, hogy hercegeket, grófokat játszva, büszke, fényűző, szeszélyes lettem: hogy Hamlet szerepe után két hétig voltam komor;

hogy mint Romeo mindig Juliát véltem ölelni, csak Othello szerepét ne játsztam volna soha. De miért ne? Hát ő Desdemona volt-e? Én tudom, bizonyosan tudom, hogy a grófhhoz adta magát. Igen, a gróf, a derék Mæcenas ott hagytam el.

Gróf és komédiás! Hogy volna itt a választás nehéz? Itt rongy, ott bibor; itt festék-ette sápadt arcz, aranyfüstös papir, álgyöngyök; ott arany és gyémánttól ragyogó deli alak; itt szilaj szenvedély, ott hizelgő édelgés; itt rövid puszta név, melyet ugyan az utoza gyermek is ismer, de senki tisztelettel nem említ; ott hosszú fényes czím, mely előtt mindenki leveszi kalapját s még a király termei is megnyílnak. En csak mélyen érző szívet adhaték s prózai házasságot; a gróf drága kövekkel díszíthette föl, regényes kalandokat szőhetett vele, s divatba hozhatta a nagy világban. Mily szép az ifjú éveket szabad kalandos szerelemben átélni, számtalan diadalíveken át jutni a kiábrándulás kapujához, hol mégis egy út csendes boldog élethez vezethet; mert mindig vannak ábrándos fiatal emberek, kik egy agguló színésznöbe inkább belebolondulnak, mint bármely fiatal leányba, s a tévedést és csalódást, mint folyondár a romokat, hűséggel és ifjúsággal koszorúzzák. Kornélia az utolsót választotta! Csak legfőlebb én s néhány dohogó moralista mondhatjuk, hogy rosszul tette.

A gróf nagy úr volt, e mellett kritikus és Mæcenas. Abban az időben nem igen voltak hirlapok, a tárczát pedig pugillárisnak hítták s csak

pénzt tettek bele. Egy-egy gavallér adott a közönségnek irányt: emelt és buktatott. Egyébiránt ezek sem sokban különböztek a tározafróktól. Keveset értettek a dologhoz, sokat beszéltek, mindig volt választott és üldözendő személyök, szerepet játsztak a színházi ármányokban s béröket hívebben kivették, mint bármely napszámos. Hanem a gróf nem járt ingyenjeggyel. Páholyt tartott, jutalomjátékok alkalmával ajándékokat küldözött, s nem egyszer nyitott aláírási ívet a társaság biztosítására. Ő sokat áldozott a hazai művészet oltárán. Éljen a nagylelkű hazai Mæcenas! Ezen fölül mily gőg nélküli, nyájas, leereszkedő. A színésznőkkel örömet társalog, a színészeiktől sem sajnál egy-két jó szót. Engem egyszer épen karonfogott, persze nem az utozán, de azért mégis karon fogott. Máskor meg fölszóltott, hogy látogassam meg, kivált a reggeli órákon, midőn egyedül van. Nem volt szükség reá, eljött ő maga, sokszor, igen sokszor, s elkisért Kornéliához, a ki itt is az igazgató családjánál volt szállásban. Elbeszélgettünk a művészetről, külföldi színpadokról és sok másról; mert a gróf nem csak Mæcenas volt, hanem mint mondtam, műértő is, szóval: igen derék ember. Kornélia némi idegenkedéssel viseltetett iránta, mi nekem rosszul esett. Megkértem, hogy ne tegye azt. A gróf pártfogónk, barátunk. Menyegzőmre is őt hívom meg násznagynak, úgy sincs már messze; mert a szükséges iratok kezében vannak. Kornélia mindent ígért, de a menyegzőre nézve úgy nyilatkozott, hogy jó lesz halasz-

tani, míg egy kis pénzt gyűjtünk, mit most könnyen tehetnénk, mert kegyenczei vagyunk a közönségnek. Aztán talán anyja is nem soká kibékül velünk. Akkor vigabb menyegzőt ülhetünk s biztosabban kezdhetünk az élethez.

Kis bohó, mire nem gondolsz te? Hogy hittemlek én téged valaha könnyelműnek? Hisz gondosabb, előrelátóbb vagy, mint én. Mégis az én jó barátom, a fekete sugó, most is hiú és kaczer asszonynak tart. Minap előttem a gróffal is gyanusított. A cynikus, az embergyűlölő! Pedig te hőbben, hivebben szeretsz. Szerelmünk első perczeit bűvölöd vissza. Talán a menyegzőt is azért halasztod, hogy tovább maradhass szeretőm; mert példaszó: a házasság a szerelem sírja. Kedves Kornéliám!

A sugó beszéde mégis nyugtalanít. Nem hiába, hogy oly Mephisto-képe van. De ő jó barátom, javamat akarja. Szégyeld magad, Dávid! Hát megint féltékeny akarsz lenni, hogy szenvedj és ne vessenek! Mégis valaminek történni kellett. Minden ember gúnyosan, szánakozóan néz felém. Mit nevetnek rajtam? Miért szánnak engem! Ördög és pokol! arczul vágom a szemteleneket. Hát ez a közönség megveszett-e, hogy oly hidegen fogad? Hát már irigyenem kell társaim dicsőségét is? A nemtelen vetélkedés, az ármányos irigység bánt-e, mely a művészt, mielőtt megemésztí, lealacsonyítja? Ennyire süllyedtem? Még az a hja, hogy béres tapsolókat fogadjak. Föl, föl legjobb szerepeimmel, hogy varázsoljam őrjöngő elragadtatásba a

közönséget, hngy dobjam aztán tapsai közt szeme közé nyomorult koszorúját. Mi ez? Nem adnak nagy szerepet, a rendezősegtől fölmentve, csekélyebb fizetésre szorítnak s az igazgató szemembe meri mondani: ha elégedetlen, elmehet. Ostoba! hisz Kornélia velem jó, mi tartjuk társaságodban a lelket. Minő felelet: a kisasszonynak nem lehet ellenem panasza, a kisasszony fizetését nem rég javítottam meg, a kisasszony nem lesz irányomban háládatlan.

Rohantam Kornéliához. Elmondtam neki mindent s tudtára adtam, hogy holnap elhagyjuk a társaságot. Ő csodálkozott és csöndesíteni kívánt. Aztán megigérte, hogy beszélni fog az igazgatóval, de ha óhajtását nem valósíthatná, maradjak azért vele, vagy menjek vendégszerepekre, míg szerződése kitelik; így mindketten sok pénzt gyűjthetünk. Hát megőrült-e a világ, vagy én vagyok tébolyodott? Hát már a földön egyetlen becsületes ember sincs? Mindenki félrebeszél, gúnyol, csalni akar. Kornélia vagy-e te, vagy valamely irigy boszorkány vette föl képedet, hogy engem kísértsen? Szólj, beszélj, tudni akarok mindent, de mindent. Tehát menjek vendégszerepekre, s te maradj itt — kincset gyűjteni. Gyűjts, gyűjts, hogy csapjunk zajos menyegzőt, így talán imádóid gúnyhahotája nem hathat hálósobánkhoz. Gyűjts, gyűjts, hogy nevelhessük gyermekeinket, de jegyezd meg jól: kitekerem nyakokat, ha nem fognak hozzám hasonlítani... Melyik vendégszerepekre, te maradj itt... Úgy!... úgy!... oh szende, ártatlan leányka.

Kornélia nem ijedt meg, anyagi nyugalommal simította el homlokom redőit.

— Dávid, te beteg vagy.

— Gyógyíts meg hát, vigasztalj.

Kornélia csöngetett, s a bejövő szobaleánynak megparancsolá, hogy holnapig rakjon össze mindent, mert elutazunk.

— A legelső városban oltárhoz lépünk s megesküszünk.

— Esküdni, hazudni, káromolni egyre megy. Asszony, te hazudsz, én nem hiszek neked. De mit mások rólad mondanak, mind elhiszem; mert az irigy gyűlölség, bár nagyít, igazat mond, s a rágalomnak mindig van alapja. Én nekem csak egy körömfeketőnyi bizonyosság kell. Inkább süsse nek bitót homlokomra, mintsem szarvat viseljek; inkább vakuljak meg, mint csak álmaimban is olvassam valamely gúnyos arczról: szegény Dávid, te ott örülsz, hol más már unatkozik! Értesz-e engem, asszony! Imádkozzál. De az Isten sem fog megoltalmazni.

Az utozán a fekete sugóval találkoztam.

— Jó, hogy találalak, Dávid. Itt mai szereped: Othello. Mégis valahára egy nagy szerep.

— Othello! . . . Jól van, igen jól! Játsszani fogjuk. Tanultam, tudom. Nem lesz szükség, hogy sugj. Minden szavára emlékszem, arra vagyunk kárhoztatva, hogy szarvakat viseljünk. De vérbe fog kerülni . . . Darabokra tépem. Szarvakat rakni homlokomra — nekem . . . oh!

— Még egyebet is akarok mondani.

— Talán te is megőrültél! te is gazember vagy. Tudom, látom, nem újság már.

— Mit hadarsz össze-vissza mindent. Én Kornéliáról akarok...

— Kornélia itt marad, én vendégszerepekre megyek, — pénzt gyűjtünk, lakodalmat csapunk.

— Tudod-e, miért csekélyebb fizetésed, miért nem adnak nagy szerepet, miért nem tapsol a közönség? Én mindent megtudtam.

— Megtudad? szólj! kit szeret Kornélia? Bizonyságot nekem!

— A gróf és az igazgató ármánykodnak ellened, s a közönség is egyetért velök, mert a közönség — a fiatal emberek, kik tapsolni, tombolni szoktak, nem szeretik, ha szép színésznőnek színész szeretője van. El akarnak választani tőle.

— A gróf... a közönség...

— Dávid, én rég megmondtam, hogy hagyj föl e viszonynyal. Szánlak, Dávid.

— Szánsz... úgy... szép...

— A gróf, mint mondják, gyakran jár kedvesedhez, még akkor is, midőn te nem vagy ott, sőt közelebbről azért játszhattál oly ritkán Kornéliával egy darabban, hogy még te komédiázol, ő háborftalanul élvezze társaságát.

— Ember, megfojtalak! Bizonyságot nekem. Nem akarok gyilkos lenni. Ne öl! arra tanított anyám. Bizonyságot nekem!

— Ne rángass úgy. Isten úgy segítjen, még ruhámat is letéped... Ott van la! leszakadt két

gomb . . . Vigyen el az ördög! sem te, se Kornélia nem csináltattok nekem új kabátot.

— Bizonyírást nekem!

— Ne kiálts úgy! Én csak azt tudom, mit minden ember, az egész város beszél.

— Minden ember . . . az egész város. Jól van! Ma Othello szerepét játszom. Új Othellót teremtek. Shakspeare rosszul írta. A fekete sugó nem Jago. Kornélia nem Desdemona, a gróf szerencsésebb, mint Roderigo. De azért Othello ölni fog. El a grófhhoz. Épen reggel van, ilyenkor bebocsátják a komédiást is.

— Jó reggelt, Dávid! Minek köszönjem e szerencsét.

— Méltóságos gróf úr!

— Hadd a címeket. Ül le, csevegjünk kissé. Ápropos! Panaszom van ellened. Azt hallom, mint rendező megtiltád, hogy mi laikusok, az előadás alatt a szinpadra mehessünk.

— Kötelességem parancsolta. Méltóságok anynyira elfoglalják nőinket a szinfalak közt, hogy elkésnek, zavart okoznak! pedig a közönség közt vannak olyanok is, kik a színésznő hibáit szépségeért meg nem bocsátják. Különben mátol fogva nem vagyok rendező.

— Nagyon is szigorú vagy, kár volt ily intézkedést tenned. Lásd azt beszélük, hogy félted Kornéliát. A menykőben! az a leány téged boldondul szeret. Aztán báránynál ártatlanabb és szigorubb, mint egy apácza. Ily nőt féltetni. Nevetőség. Ha! ha! ha!

— Ha! ha! ha! — nevettem én is, annyira hangosan és lelkemből, hogy a gróf elkomolyult s pillanatnyi csend állott be.

— Nem reggelizel velem?

— Köszönöm alázatosan. Én tanácsot kérni jöttem méltóságodhoz.

— Ah!

— Én szeretek egy leányt...

— S a leány viszont téged. Nem soká lakalmat csapunk, násznagyod leszek, vigán leszünk.

— Türelem... türelem! ne gyönyörködhesék kínaimon, mondám magamban, aztán folytattam: Egy ember, egy nagy úr, egy gróf hírbe hozta a leányt. Az emberek sokat beszélnek, én nem hiszek semmit, mert nincsenek bizonyosságaim. De ez embert gyűlölöm. Kettőnknek szűk a világ. Elmentem hozzá. Épen így ültem vele szemben, mint most méltóságoddal, épen így néztem szeme közé, mint most méltóságodnak, és nyomorult alávalónak neveztem. Mit gondol méltóságod, megvívott-e velem?

— Bizonyára nem. Mindenki csak magához hasonlóval vívhat meg. A társadalmi állások lehetnek különbözők, de legalább lenni kell egy pontnak, a mely kihívót és kihivottat egyenlő rangra emeli. Egy színészszel nem vívhat meg egy gróf, oly kevésbé, mint egy színész nem vívhat meg cselédjével. Ez lehet előítélet, esztelenség, de maga a párbaj nem az-e? Nem mi vagyunk arra hivatva, hogy a világot jobbra és okosabbá tegyük.

Épen azért nyugodjál meg Dávid, a szinpad szenvedélyeit ne ültessed át az életbe.

— Épen így felelt ő is, s most nem tudom mit műveljek.

— Vesd meg a leányt, nevesd ki azt a nagy urat, ki oly nőt szeret, a kit te már meguntál. Hisz a menykőben! akár száznál találsz kárpótást. Annyi nő szerelmes beléd, hogy szeretnék bőrödben lenni.

— Nem . . . nem, méltóságos úr! Én azt mondom ez embernek: ha kedvesemre mersz tekinteni, ha két lépést közeledel hozzá, megöllek.

— A szinpadi kard nem vág, nem szúr. Aztán Dávid, az életben nem úgy foly a játék, mint a szinpadon. Senkinek nincs utasításba adva: elesik, meghal. Te gyöngé is vagy. Shakspere mellett sokat virrasztottál, a szinpadkor sokat kínoztad magadat. De beszéljünk egyébről. Mit adtok ma?

— *Otbellót.*

— Tapsolni fogunk — mondá a gróf, s a szobában föl s alá kezdett sétálni; majd hirtelen megállt előttem s így szólt: Dávid, én jóakaród vagyok. Fogadd meg tanácsomat. A nőt sem elhanyagolni nem kell, se pedig féltetni. Mindkét esetben túlbecsüli magát, s férjét vagy kedvesét érdemetlennek hiszi szerelmére. Dávid, légy okos.

— Kristálytisztaság, aranybeszéd.

— Nekem úgy tetszik, hogy azt a nagy urat, a kit te emlegetsz, jól ismerem, — folytatá a

gróf, mindinkább sötétülő arccal — ő büszke s téged eltaposni sem tart érdemesnek, de sértést nem tűr s ha csakugyan veszni akarsz, eltapod mint egy férget.

Ezzel gyorsan belső szobáiba vonult s engem a belépő szolga társaságában hagyott.

Délután a sugó jött hozzám.

— Bizonyrágot nekem! Ő ártatlan lehet még s én boldog. Hát ha az egész az igazgató, e nyomorult kerítő ármánya. A gróf eleinte nem értett engem, tréfált; — ördög és pokol! ha e tréfa gúny volna? később komoly lett; e komolyság meglehet fenyegetés, de azért Kornélia még nem bűnös. Tréfa és való. A gróf... az igazgató... Kornélia... Bizonyrágot nekem!

— Én nem leskelődöm a színésznők kalandjai után — felelt a sugó — a színházi szolgák szokták hordozni leveleiket. Bár legalább egyet keríthetnék kézre. Ideje, hogy kigyógyulj már s viszszaadd magadat a szinpadnak. Jer, olvassuk szereped.

— Én Desdemonát ártatlannak tartom, Othello bűnös... Olvasd. Ma nagyszerűen akarok játszani, hogy ijedjenek meg a féltékenyek, rendüljenek meg a csábítók. Olvasd.

A sugó olvasni kezdett, s én szavaltam és játsztam. Felfogtam egész mélységében a szerepet. Minden szónak megtaláltam hangját, arckifejezését, mozdulatát. Saját életemet éltem át az Othellóban s Othellóét az enyémben. Érzem, minő fájdalom a megcsalt, kijátszott szerelemmé. Érzem,

mily kék lehet halva látni Kornéliát, hogy többé senkit ne szeressen, hogy többé senki ne szeresse, csak én.

Eljött az est. Átfutottam még egyszer szerepemet s felöltözve, Kornélia öltöző szobájába siettem. Zárva volt.

— Nyisd ki. Valaki van nálad?

— Mily lármát ütsz.

— Nincs senki? Jó, ártatlan lehetsz. Tudod-e szerepedet? Desdemona vagy-e?

— Szinte félek fekete arczodtól s fehérben forgó szemedtől.

— Othello vagyok — mondám, fáradtan leülve — talán a miért fekete vagyok s mint édeskés piperkőcz nem tudok enyelegni, nem szeretsz?

— Szerepedet szavalod. Beteg vagy, Dávid. Jobb lesz, ha ma nem játszol.

— Nem hallod-e, mint nyugtalankodik, zúg a közönség? várja Othellót. A városban minden virágot koszorúnak fontak számomra. Ma koszorúk párnáján aluszunk. Kornélia, az éjet nálad töltöm.

— Nem tréfálsz?

— Színház után haza kísérlek, ne hogy nélkülem menj el. Többé nem is válok el tőled. Karjaimba szorítva mint fogom nevetni a nyomorultat, a kik el akarnak rabolni tőlem.

— Igazán eljössz, Dávid?

— Talán nem akarod, tán légyottot adtál másnak? Hah, csalfa asszony!

— Ne kfnózz engem s magad. Jer, ölelj meg inkább.

— Nem . . . nem! elég hosszú az éj. Most öltözködjél! Halld, csöngetnek. Zúg a közönség. Menjünk; de Desdemona légy, Othello féltékeny.

Elkezdődött a színmű. A két első felvonásban szerelmem boldog napjait álmodtam vissza. Csak a páholyban ülő gróf képe ingerelt olykor. Többször kaptam kardomhoz, hogy bele hajtsam. A harmadikban éreztem a jól ismert kínokat, melyeket már egy év óta érzek. Minden költőnek van költeménye, melyre egész lelkét rálehel; minden színésznek szerepe, melyben önmagát játszodja s önmagát mulja fölül. Az enyém Othello volt. Nem hiába félt tőlem Kornélia már a harmadik felvonásban is. Nyomorultan játszott. De játszhatott-e másképp? Hah, ő nem Desdemona! mégis koszorúkat, bokrétákat dobna neki, s engem a negyedik felvonás végén éles fütty jutalmaz. Füttyüljete, dobáljatok, csak ő maradjon Desdemona; füttyöljete, dobáljatok, csak a gróf legyen Roderigo, füttyöljete, dobáljatok, csak én ne legyek Othello! Különben még hátra egy felvonás. Megmutatom én nektek, mi a művészet hatalma. Vagy én vagyok kontár, vagy a ti szívetek van kőből. Sirni, jajgatni fogtok s én nevetni együgyűségteken.

Az ötödik felvonás előtt sietve jött hozzám a sugó.

— Itt a bizonyosság. Fogd e levelet. Épen most vettem el a színházi szolgától. Sietnem kell, kezdődik az ötödik felvonás.

A levél a grófnak szólt. Kornéliától volt aláírva, s körülbelül ide ment ki:

«Kedvesem! Ma ne jöjj el! Dávid színház után hozzám akar jönni. Ő sejt valamit és ingerült. Meg kell nyugtatnom . . . Holnap nem fogok vele elutazni. Megakadályozom. Beteg leszek s találni fogok módot, hogy újra tudósítsalak. El kell válni a dolognak. Ments meg ez embertől. Én követlek akár jószágaidra is . . . Csak messze menjünk. Oh, ha még ma elmehettünk volna! Nehezen várhatom a holnapot. Lovaid minden pillanatban készen álljanak. Háttha valami váratlan esemény jó közbe? Én reszketek, de reád gondolkodok s erős leszek. Köszönöm a bokrétát, keblemen fog alunni, rólad álmodom.»

— Az ötödik felvonás második jelenete —
kiált a rendező hátam mögött — Othello föllép.
Siessen ön.

Mennydörgő taps üdvözlő, mintegy kárpótlásul az előbbi füttyért. Én a zajban az egész világ gúnyhahotáját hallom s a gróf mosolygó arcza a páholyban őrjöngésbe hoz. Hátra tekintek, hah! ott aluszik Kornélia.

— Van rá okod, van rá okod, szívem! sugja a sugó.

Játszani kezdek.

— Van rá okod, van rá okod, szívem, s ne hagyjátok azt kimondani, szemérmes csillagok! Van rá okod. De nem, vérét nem ontom s nem sértem bőrét, a hónál fehérebbet, az oly símát, minő az alabástrom a srokon. De meg kell halnia, hogy mást meg ne csaljon. Kioltom a világot, aztán — kioltom e világot. Ha eloltalak, te szolgál-

láng, megbánva azt, visszaadhatom előbbi fényedet; de a tiedet eloltván, oh remeke a teremő természetnek, nem tudom hol van az a prometheusi láng, mely meggyújtson megint. Ha rózsáidat leszakasztom, soha nem adhatok neki többé életszínt. El kell hervadniok. Hadd szívjam illatod még ágaodon . . . Balzsamos lehellet, majd rábeszéled az igazságot, hogy eltörje kardját . . . Még egyszer, még egyszer! Oh légy ilyen, ha halva vagy: megöllek — és szeretlek. Még egyszer, utoljára! Ily édes sohasem volt, ily halálos! Sironom kell. Kérlelhetetlen könnyek! Búm olyan, mint Isten haragja. Sújt, midőn szeret. Hah! ő fölébred!

— Ki van itt? Othello?

— Én vagyok.

— Le akarsz feküdni?

— Imádkoztál éjtszakára, Kornélia?

— Imádkoztam.

— Ha vétek van sziveden, melyért az Istent még nem engesztelhetted meg, úgy imádkozzál.

— Férjem mit akarsz?

— Egymás után! . . . Én félre vonulok: lelked ne szálljon el készületlenül. Nem! Ég óvjon, hogy lelkedet megöljem!

— Megölni mondod?

— Azt.

— Úgy Isten irgalmaz nekem?

— Ámen rá, szívemből.

— Ha így beszélsz, te nem fogsz megölni.

— Hm!

— De mégis félek tőled, iszonyú vagy, ha szemed így forog. Félelmem okát nem ismerem, mert vétket nem tudok, de félek, azt érzem.

— Gondolj bűnödre.

— Szerelmem irántad, más semmi sem.

— Úgy azért halsz meg!

— Természetelleni, — szerelemért megölni valakit. Mért harapdosod úgy ajkidat? Bósz szenvedély dúl szivedben! Gonosz jel ez, de remélem, nem illet engemet.

— Halgass, szót se szólj.

— Jó, hallgatok; szólj hát te, mit kívánsz?

— Levelet írtál hozzá, gyalázatos szerelmes levelet.

— Nem, lelkemre, nem, küldj érte s kérdezd meg.

— Óvd magad kedvesem, a hamis eskütől, halálos ágyban fekszel!

— Oh talán még nem oly hamar.

— Tüstént! Azért valld meg őszintén bűnödöt, mert bárha mindent esküvel tagadj, ki nem irtod gyanúm, meg nem ingarod szándékomat. Meg kell halnod!

— Hát az Isten legyen irgalmas nekem!

— Ámen.

— Légy te is irgalmas. Az életben soha sem vétkeztem ellened, soha sem szerettem Cassiót, csak mint Isten és világ előtt szeretni lehet. Soha sem adtam neki szerelmi zálogot.

— Nem Cassio, nem a kendő; a gróf . . . a levél. Oh hitszegő, kővé edzed szívem s gyilkolni

kényszerítesz, a midőn áldozni készülék. Én olvastam a levelet.

— Nem igaz. Hivasd ide, hogy vallja ki az igazat.

— Megvallotta már.

— Mit?

— Hogy veled élt.

— Hogyan? törvénytelen?

— Úgy!

— Azt nem mondhatja.

— Néma lesz.

— Istenem, meghalt tehát?

— Ha minden szál haján egy élet volna, elnyelné bosszúm.

— Elárulák őt s én elvesztem.

— Hah, szajha, még előttem siratod?!

— Oh férjem, úzz el, oh csak meg ne ölj!

— Meg kell halnod, gyalázatos!

— Ölj meg holnap, az éjjel hagyj még élni.

— Hah, vonakodol?

— Csak félóráig.

— Vége, habozni nincs idő!

— Csak még imádkozom.

— Már késő.

Oda rohantam s megfojtám. Sikoltott, vonaglott, meghalt . . . igazán. A közönség eszeveszetten tapsol koszorúk hullanak lábainkhoz!

— Ma koszorúk párnáján aluszunk. Nálad töltöm az éjt Kornélia! . . . Meghalt . . . Irgalmas Isten, mit műveltem? Hah, a gróf ott a páholy-

ban! . . . Volt rá okom! Többé nem csal meg . . .
Oh kegyetlen könnyek! Volt rá okom! . . .

— Dávid, te gyilkos vagy! — kiált elszörnyedve a sugó.

— Gyilkos! — viszhangozza a közönség.

— Gyilkos! — hangzik alant, fenn, égen, földön, levegőben. Megijedtem, rohantam a színpalak közé, onnan a hátsó ajtón ki, aztán föl a hegyekre. Sokáig, két évnél tovább bujdosam, majd elfogtak, börtönbe vetettek, elítéltek mint gyilkost, később szabadon bocsátottak mint őrjöngőt. Újra bujdosam, a vihar megkeresztelt vén komédiásnak, bolond Dávidnak.

*

Hát már mindnyájan elaludtatok? Kiáltsam-e mint a római színész: plaudite? Derék, műértő közönség! derék, ájtatos hallgatóság! Csak a falaknak beszélek, csak az erdő vadainak játszhatom. Pedig nagy kedvem van még egy szerepet az egész világ előtt eljátszani, azt, a mely annyi színműben előfordul, mikor a boszúálló szerető kedvese csábítóját megöli.

A grófot nem átkozta meg anyja. Talán most boldog családapá, magas rangú tisztviselő, talán éppen bíró, a ki ítél a gyilkosok fölött. Mindegy! Nekünk valaha találkozoznunk kell. Ha eddig nem tudtam fölhaláltni, fölhalálom ezután. Nem vagyok én vén, csupán a hajam ősz. Még nincs vége a drámának, — még egy jelenet hátra van. Lesz tapsoló közönség, koszorú is — a sáfron.

A szinpad . . . a szinpad! . . .

Ti nem tudjátok, mi az? Csak én tudom, én, ki éltem, örültem, szenvedtem rajta. Ott haljak meg. Desdemona ágya legyen koporsóm, a taps halotti dalom, a lehulló függöny szemfedőm. De ne sirasson senki, csak a fekete sugó. Csupán ő szeretett a nagy világon. Csöngessetek, vége a tragédiának! . . .

Mégis alusztok? Nem látjátok, hogy hajnalodik már? Napsugár süt be az ablakon; ébredjetek! Föl élni: sírni, nevetni, szenvedni, elfáradni, alunni . . . Oh, ha egy óráig alhatnám, mint a gyermek, mint a halott! De hijába húnyom be szememet, a lelkiismeret mindig ébren tart, még álmomban is. Akarnunk kell, csak akarnunk! Ha nem hiú komédiás vagyok, ki erőnek erejével Hamlet szerepét játssza; gyáva ember, ki irtózik a vértől. Ne öljünk mást, de magunknak szabad meghalni . . . Meghalni, elalunni . . . talán álmodni is . . . itt a bökkenő: itt itt. Mert minő álmok lehetnek a sírban! . . . Oh az a nem ismert tartomány, melyből nem tért meg utazó . . . Oh jaj! Csöngessetek! vége a tragédiának!

TARTALOM.

	Lap
Gyulai Pál. Irta Schöpflin Aladár ~ ~ ~ ~ ~	V
Egy régi udvarház utolsó gazdája ~ ~ ~ ~ ~	1
Nők a tükör előtt ~ ~ ~ ~ ~	117
A vén színész ~ ~ ~ ~ ~	231

KÉPJEGYZÉK.

	Lap
1. Gyulai Pál arcképe ~ ~ ~ ~ ~	II
2. A tisztartó kérdés nélkül is felelt, össze-vissza beszélt mindent ~ ~ ~ ~ ~	9
3. Azt a szép erdőt — kiáltá újra Radnóthy — valóság- gos prédálás ~ ~ ~ ~ ~	36
4. Radnóthy kihúzván kardját, egymaga akart rárohanni a kertészre ~ ~ ~ ~ ~	42
5. Ah — sóhajtott Erzs nem egyszer — én sokkal bol- dogtalanabb vagyok, mint édes néném ~ ~ ~ ~ ~	68
6. Mányi nem mert szólni és gyertyát gyújtott ~ ~ ~	107
7. Néztem a kandalló tűzét, a kandalló fölötti tükröt ~	122
8. Megkönnyezte rosszul fésült haját, eldurvult kezét, halvány arcát ~ ~ ~ ~ ~	143
9. Matild így megnyugtatta lelkiismeretét, kipirosítá arcát	162
10. Újra fölcsatolta a karpereczet, újra a tükörbe nézett	178
11. Ez a ruha igazán jól áll, — szólalt meg néha enyeggéssel	224

PH
3176
M3
köt. 32

Magyar regényírók

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
